

141 92. 1/2 M. 5f.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1892.

TARTALOM.

	Lap
A humanismus jelleme. <i>Rényi Rezső</i>	1
Szék Imre kath. pap, író a XVI. század elejéről. <i>Békési Emil</i>	32
Pelbárt és a verses Katalin-legenda. <i>Dr. Horváth Cyrill</i>	35
Siegwart. <i>Dr. Lázár Béla</i>	50
Tárcza: Cserei-e vagy Rozsnyai? <i>Ballagi Aladár</i> . — Adalék ifj. Tsétsi János élete történetéhez. <i>Király Pál</i> . — Honnan ismerte Arany János Páris itéletét? <i>Dr. Rupp Kornél</i>	70

KRITIKAI ROVAT.

Levél a szerkesztőhöz. <i>Bodnár Zsigmond</i>	73
Nemzeti irodalmunk a reformációig. Írta Horváth Cyrill. <i>Balassa József</i>	80
Petőfi és a természet. Írta Dr. Lenkei Henrik. <i>Dr. Lázár Béla</i>	83
Listi László. (Válasz Heinrich Gusztáv és Dr. Váczy János uraknak.) <i>Dr. Komáromy András</i>	88
A Philologiai Közlöny és a kritika. <i>Ballagi Aladár</i>	95

ADATTÁR.

Milotai Nyilas István végrendelete. <i>Dr. Illéssy János</i>	98
Némajáték 1695-ből. <i>Dr. Rupp Kornél</i>	101
Ez világi hivságos gazdagság szereteti. Jezsuita iskolai dráma-tervezet 1705-ből. <i>Ballagi Aladár</i>	108
Misztótfalusi Kis Miklós végrendelete. <i>Barabás Samu</i>	109
Versegi védekezése Seitz és Alexovits ellen. <i>Dr. Merényi Lajos</i>	112
Szigligeti önéletrajzához. <i>Szily Kálmán</i>	114
Szemere Miklós két levele Pajor Istvánhoz. <i>Szilágyi Sándor</i>	117
Sigvárd. Népmese. <i>Ballagi Aladár</i>	120
Szerkesztői üzenetek	128

—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalom-
történeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de
tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős. Szerk.

A HUMANISMUS JELLEME.

A tudományok és művészetek újjászületése korszakának, az úgynevezett renaissance-kornak legkiválóbb kinyomata a humanismus, helyesebben a humanistikai tanulmányok, melyek visszanyulva az ó-kor irodalmába, amint egyrészt a tudomány anyagát növelték, másrészt a művészetek egyes ágaiban is feléleszték az ó-kor szellemét s velök karöltve, viszonos egymásrahatásban, a közéletet felrázták, az új-kor küszöbére vezették.

Szülőföldje Itália, korának renaissance-ra keresztelése pedig francia munka. E szót legelsőül Littré használta. [Dictionnaire de la langue française. 1835.] Szerinte: »il est principalement d'usage figuré: la renaissance des lettres et des arts.« Michelet, elbájlolva ez »aimable mot de renaissance« által, azt tartja hogy: »pour l'érudit c'est la renovation des études de l'antiquité.« Az olaszok is csak újabb időben használják e szót; Muratori, Tiraboschi, Botta, Romagnosi, Maffei A., Vico, Gioberti sehol sem használják. Cantù figyelmen kívül hagyja, Bulbo is mint idegen fogalmat idézi, melyet a cinquecento jelölésére idegenek [gli stranieri] alkottak.

A mint különböző e szónak jogos volta fölött való felfogás, oly szétágazók a vélemények az időnek meghatározására nézve honnan és meddig számítható a renaissance korszaka.

Villari P., Petrarcat állítja a kor küszöbére [Niccolò Machiavelli e i suoi tempi. Firenze 1877. I, 5. Introduzione.]. De Sanctis Boccacciótól számít [Storia della Letteratura. I, 460.]. Cecchi, Dante idejétől Tasso-ig [Torquato Tasso e il pensiero e le lettere italiane]. Bartoli A. a IX. századot jelöli határnak I precursori del Rinascimento című dolgozatában; Bettinelli [Risorgimento d'Italia] az 1000-ik évet, Sismondi [Storia delle Repub. Italiane Cap. XXV.], Denina [Rivoluzioni d'Italia, Cap. XXIX.], Balbo [Pensieri sulla Storia d'Italia. Cap. XII.] a XIII-dik századot,

Symonds [Renaissance Olaszországban. M. T. Ak. kiad. 1881—86.] a XIV. századot fogadják el és így tovább. Mások Konstantinápoly bukásától [1453.], ismét mások Amerika felfedezésétől [1492.], többen pedig, köztük Guerzoni G., jelesül indokolva, a nyomda feltalálásától [Il primo Rinascimento. Verona. 1878. 54. l.] számítják az újjászületés idejét, mely Bluntschli szerint 1740-ig terjedne [Théorie générale de l'Etat. Trad. p. Armand de Riedmatten. Paris. 45. l.], míg Symonds [m. f. i. 8. 25. lpk.] napjainkban sem látja a renaissance munkáját befejezve.

A vitás szó jelezte fogalom is, tartalmát tekintve, majd szűkebb, majd meg tágabb körű, a mint t. i. majd a tudományok, majd a művészetek, vagy a politikai élet alakulásai közben nyilatkozó vezéreszmék szemléltetnek. Ez uton legtöbbször egyoldalú felfogáshoz jutottak, mert szemléltökben elkerülte figyelmüket, mikép az ember szellemi életének megnyilatkozása egész összességében szemlélendő és az egyes jelenségeknek egymásra ható viszonyosságában ismerhető fel valamely korszak jelleme.

Igy figyelve meg a renaissance jelenségeit, látni fogjuk: hogy a századok során szunnyadó filozófiai szellem ébred, az ó-kor eszméi és emlékei, ellentétben a középkor hitéletével, felfogásaival és intézményeinek szellemével visszatérnek; a művészetek a klasszikus műrecek mintáinál, a typos merev és az askét izlés szomorkás formáitól eltérve, szabadabb, üdőbb alakokkal lépnek fel; az irodalomban, költészetben a teremtő phantasia visszalétesitni igyekszik az antik kulturát; a római jog leszoritni készül a canonjogot; a pápák és kényurak hatalma, fenhatósága megtörik a városok szabadságszereteten, szóval egy új sajátos civilisatio nyilatkozik, mely a középkor új feudalis rendszerével szakítván, új gyökérszálakat ver. Vegyük ehhez a nyomda feltalálását, a könyvek szapora terjedését, könyvtárak, gyűjtemények gyors keletkezését, tudós társulások, akadémiák, főiskolák alakulásait, a merész és kutató szellemre valló tengeri utakat, Afrika körülhajózását, Indiáknak majd Amerikának felfedezését, Galileo és Kopernik tanait és a maga összességében előttünk fognak állani a közreható, melyek az ébredő szellemi életre gyűjtőlag befolytak.

Mindamellettt mérlegelve a renaissance eredményeit, be kell vallanunk: hogy inkább az érettség, semmint a magát felküzdeni törekvő ifjúság jellegét viselik magukon. Nem akar újat teremteni, csak is a régít visszavarázsolni, az ó-kor világa, az antik eszmék

vezetője. Megrengeti ugyan a feudális rendet, de fel nem forgatja, nem is állít helyébe mást, ez irányú mozgalmi a nagy és apró fejedelmek karjai közt alélnek el.

A renaissance szelleme a gondolkozás szabadságában fekszik, miközben a római tradíciók és a keresztyén eszmék befolyása alatt az emberi lélek a tekintély ellen nyilatkozik; s ha Symonds szerint, a középkorban szőrcsuhába temetkezett test feltámadását vitte véghez [m. f. i. 18. l.], úgy csak a plasztikai művészetek álláspontjáról ítél, mert a bölcsészet, jog- és államtudományok, irodalom, költészet, sőt az egész polgári élet az új eszmék irányának áramlatába ragadtatik.

Nem hirtelen, egy ütemre kipattanó jelenség ez. Soká, századokkal korábban készült elő. Ha jól megügyeljük, nem kerülheti el figyelmünket Nagy Károly császár, Lothár, II. Sylvester, VII. Gergely pápák szorgoskodása: iskolák felállítására, a tudománykedvelés ébrentartására irányzott tevékenységük; a scholastikusok, Abelard és Champeaux V. vitái, mind megannyi lökés az ébredés felé. Roscellin előhírnöke Condillac-nak, Champeaux Hegelnek, Abelard Cartesiusnak. A jogtudomány, jelesül a római jog, még az egyház által is erősen támogatatik, műveltetik és nagy népszerűségnek indul. [Guerzoni, *Il primo Rinascimento*, m. f. i. 29. l. és Savigny Fr. K. *Geschichte des Römischen Rechts im Mittelalter*. Heidelberg. I—VI. 1815—36.]. A plasztika művészei is nem egy ünnepet ültek már ez időben. Siena székesegyháza és signoriája, a firenzei S. Miniato, Pisában a duomo, battisterio és a campanile, Genova, Modena, Bologna, Ferrara főegyházai, a parmai battisterio szoborművei, a monreale-i duomo bronzkapui, a Cosmati testvérek mozaikjai, Luca Fiorentino, Guido da Bologna és Giunta Pisano festményeikkel mind megelőzik s mintegy előhírnökei a renaissance-kornak. Az irodalom és költészet sem pihent. II. Frigyes troubadour-udvara, a szerzetes költők mint Dante előfutárjai, eredménynyel dolgoztak, míg megjelent Dante, hogy megadja az első lökést a nemzeti és exclusivebb irányra, mely azonban már itt is folyton az ó-korra nézett vissza és annak reminiscenciáiból táplálkozott. Petrarca egy emberöltővel később nemcsak hogy a lökést ismételte, hanem folyton élesztve az irányt is kijelölte, melyen haladni kell és ezzel, midőn a tudásvágy szenvedélyével elismeri az elme kritikai jogát, megindítja az áramlatot, mely a cinquecento századában éri el delelőjét, egész Európát bevilágítván oly

férfiak neveivel, milyen Marsilius Ficinus, Poliziano, Poggio, Valla Itáliában, rotterdami Erasmus Németországban és hogy magunkról is szóljak: Vitéz János, Várdai István, Janus Pannonius, J. Sambucus [Zsámboky], Erdős (Sylvester) János.

Ezek nevéhez, jelesül az olaszokéhoz, van kötve az antik kulturának fejlesztése és ennek eszméinek a keresztyénségbe való beoltása, amennyiben a keresztyén világnézetet antik motívumokkal vegyítve megtéveszti, s habár mindkét irányban felfrissíti is az anyagot, ezt csak esztétikai irányban az etikainak elejtésével hajtja végre.

Ebből magyarázható meg a legellentéteesebb fogalmaknak ezen korban fel sem tűnő egyenjogú érvényesítése az élet és ethika terén egyaránt. Megtaláljuk itt egymás mellett az egymással surlódó császári és pápai hatalmat, a feudális apró fejedelmeket, kényurakat, ellentétben a szabad községek, városok köztársaságaival; az aristotelesi scholastikával szemben, a Plato kiforgatott tanain épülő neoplatonicus idealismust mystikájával együtt; buzgó hitet és a gunyoló skepsist, mely mindent, a legszentebbet is megmosolyogja, még is babonás, hisz az álomlátásokban és boszorkányokban. A művészetek keresik és meg is lelik az ó-kor formáiban a természet tisztaságát; a költészet is az ó-kor alakjaiba és eszméibe merül. Minden együttvéve az antik világ felé gravitál és pogányosdit játszik, mely a keresztyén világnézetbe csempészve, a tudományban, művészetben, költészetben és általában véve a közéletben is felidézi a keresztyén pogányságot, mint Guerzoni nevezi »rinascenza pagana« [m. f. i. 55. l.].

Mindamellett a történelem egy korszakában sem tágasbodott a tudás köre, egy korszak sem hozott létre oly sok és termékeny eszmét mint ezen időszak, mely nagy tudósok, költők, művészek mellett nagy fejedelmeket is nemzett. A pápák székén egymást követik II. Gyula, II. Pius, IV. Jenő, X. Leo, a híres és rettenetes Borgia Caesar atyját, VI. Sándort nem is említve. V. Károly császár, I. Ferencz, IX. Károly francia, VIII. Henrik angol királyok és Gustav Vasa egy időket élnek velök. Még is az emberi szellem megdicsőülésének e napjai irtó háborúk, családi boszú, felonikus árulás képét tünteti elénk, honnan a vérszomjas vendetta legkeresettebb kinzószerzámaival undorít. Az erkölcselenség a királyok, fejedelmi udvarok és főpapok palotáiból egész szemtelenséggel vonul ki a közéletbe, kormányzatba s a hadak

táborába. Szószegés, árulás, zsarnok vagy királygyilkolás, Machiavelli-t megelőzve, igazolt rendszernek tartatik, sőt a templomok szószékein, fejedelmi termekben, népgyűlésekben megengedett dologként nyilván elismertetik. Gyilokhoz nyulni bátorság. Szent Bertalan vérnászának hírére a Vatikán ünnepet rendez. Clement királygyilkosnak szobrokat emelnek, Gerard Boldizsárnak, a fejedelem gyilkosának, nemességet adományoznak. Gyilok által vesznek el Fulvio Testi, Molza, Castelvetro a kritikus, maga a tudós Ficino sem pirul irodalmi ultima ratio-ként gyilkost bérelni.

E században mindenütt, mindenben egybevegyült a régi az újjal, amabból felidézte és elfogadta a nyers erő uralmának jogsultságát, elvesztvén pedig a hitet, mely eddig fegyelmelte, bár öntudatosan és sokban helyes felfogással indult a jövő felé, de nem lévén kiforrva eszméi, nem birt szabályozottsággal és simasággal. A megszerzett ismeretek, a felifjodott szabadság eszméje, szenvedélyek szolgálatába hajtattott; az ihlettség antik reminiscenciákkal, a pogányság ajtatos keresztyén gerjedelmekkel, erény gonoszsággal, a jog erőszakkal, ravaszsággal, hősiesség árulással párosult egy és ugyanazon alanyban. És mégis ez azon kor, mely megtörte a középkor jegét, ellenállhatlan erővel ragadta Európát a modern világ alakulásai, a tudomány, művészetek győzelmei felé, egyetlen szellemi fegyverével, a humanismus irodalmával.

Mit értettek humanismus alatt, Musurus Márk, a humanisták egyik kitünőbbje így határozza meg: »Humanitásnak nevezzük a szép tudományokban való jártasságot és eruditiót, mely tudományokat, kik őszintén óhajtják, azok valóban a leghumanusabbak, mert az irántok való vágy, valamennyi teremtmény közt, egyedül az embernek van megadva; ezért humanitásnak neveztetett.« Tehát a humanitás — a tudományok szeretete, művelése és az eruditió. [Sylvius F., Pico della Mirandola- és A. Politianushoz irt commentárjában. *Illustrium Virorum Epistolae. XII. libris distincte cum succulentis F. Sylvij commentarijs, nuper ab eodem post primam Aeditionem recognitis et auctis: et cum Jod. Badij addititia explanatione. Ex edibus Nicolai de pratis octavo Idus Decemb. 1520. fol. V., liber I. Igy értették ezt valamennyi humanisták, kitünik Angelus Politianus leveléből a raguzai Gottius Jánoshoz, l. u. i. LXXXVII. l. Epist. X.*] E felfogással teljesen különböző álláspontot foglal el a napjainkban értett humanismustól. Ez ethikai, amaz tisztán aesthetikai tartalommal bír.

Kultúrtörténelmi színvonatról nézve, a humanismus forradalom a középkor szelleme, tekintélyei és tradíciói ellen. Feléleszti a modern műveltség előfeltételeit, szabad gondolkozásával áthidalja a közép- és újkor eszmei világát és társadalmát. E nagy átalakulás azonban, mint már eddig is észlelhettük, nagy tévedések közt történt, mert a humanisták, túlsapongó lelkesedésük hevében, elragadtatva sikereik nagyságától, akaratlanul egyoldalúak lettek, nem annyira az ismeretek anyagára, mint inkább a szó hatalmára, a kifejezés klasszikus voltára fektetvén súlyt, merev formaiságot hoztak létre, melynek alakjai közt a sophisták szabad gondolkozásával mozognak ugyan, még is pedantokká válnak. Növeli tévedésüket, hogy az antik világba beleélve magukat azzal azonosíták, a régiekre nemzeti büszkeséggel tekintenek és az ó-kor nagy szellemi és politikai eredményeinek folytonosságáról álmodozva, azok letéteményeseinek tartják magukat, ábrándjaik közben pedig, különösen Itáliában, az actualis nemzeti érdekeket, göggel kicsinylett anyanyelvüket, irodalmukat elejtik; csak későn jutnak tudatára nagy értékének, de ekkor már ethikai révedezéseiket csempészik az irodalomba. Innen magyarázható Ariosto ironikus hangja, Luigi Pulci és Berni gúnyja.

A renaissance évkönyvei tanuskodnak: hogy nagy emberek nagyot botlanak. E botlások igazolnak, állítván: hogy a renaissance az antithesisek, ethikai ellentmondások kora, maguk a humanisták pedig hiú bölcsek, keresztyén pogányok, erkölcsi kételygők, szabadon gondolkozók, babonahívók voltak. És mégis ők tartják korukat vállaikon. Alkotó elemei az egyházi, politikai és társadalmi életnek, fáklyavivői a felvilágosodásnak, melynek sziporkázó üszkeivel életkedvtől pezsgő gondtalan gyermekeként felgyűjtják a régi rendet egyházban és államban egyaránt.

Lássuk hát munkásságukat, hacsak körvonalakban is s ha eközben a hamisítatlan valóságot lelepleztem, indokolva fog előtünk állani a való, mit nem elfogultság, hanem az igazság érzete mond tollam alá.

A humanismus belső és fő jellemvonása, egyszersmind legtermékenyítőbb eszméje a platói philosophia, ellentétben az addig uralkodó scholastika aristotelesi dogmatismusával. E két bölcsészeti iskola versenygése már az ó-korban észlelhető, hisz mestereik nemcsak formában és anyagban, de kiindulójokra nézve is sokban eltérnek egymástól. Aristoteles a tapasztalatra épített,

Plato ellenben idealista. Aristoteles realista, Plato ábrándozó költői lélek. Aristoteles a tudományt ágai szerént szigorú kategóriákba osztja, a létező dolgokat rendszerbe foglalja, a gondolkodást alakba önti, az értelmet fegyelmezi. Ezen előnyeinel fogva soká fentartotta érvényét s a középkor scholastikájában uralomra jutott, míg a plátói iskola theurgiai elemeivel szorosán vett hazájában maradt fenn, míg végre is az ó-görög akadémiákban skepticizmusnak adott helyet, hogy később feledésbe menvén, Kr. u. az I. és II. században Aristoteles és Pythagoras tanaival vegyítve, különböző iskolákban, melyek közül a III. század alexandriai iskolájának platonikusai kiváltak, újra éledjen. E neoplatonikusok tanai lényegben görög és keleti bölcselkedés, mely mystikus idealismussá fajult s mint ilyen főleg a szakadár Byzanczban műveltetett nagy buzgalommal. A plátói philosophia gondolkozói eredetileg és ösztönszerűn a lélek megnyugvása felé törekedtek, ezt azonban a pogány kulturából már nem merithették, mert az ó-görög szellem a byzanci élet buja üdesége által megvesztegetve volt, a keresztyénség pedig mindinkább hódított, igyekeztek tehát ennek ellenében a pogányságot bölcsészeti alapokon újra kiépíteni s így annak gátot vetni, de a megvesztegetett értelem ekkor már titokszerű keleties rajongás felé hajlott, mert küzdvén a keresztyénség ellen, a byzanci étellel is szemben találta magát. Ammonius, a keresztyénből pogánynya lett alexandriai philosoph, feje ez iskolának, tanait Plotinus önté rendszerbe. Ammonius tanai elkallódtak s így csak tanítványa irataiból sejtethjük, mi lehetett bölcselkedésének foglalatja. Főbb vonásokban, már a humanistákra való nézve is, hasznosnak vélem körvonalazni.

Plotinussal valamennyi új-platonikus azon gondolatból indul ki, hogy a philosophia csak akkor válik lehetségessé, ha a subjectiv az objectivvel azonos. Szerinte a philosophiának feladata, az egyedülit, ki minden létezőnek oka és lényege, s azzal részben azonos is, nem a gondolkozás és reflexiók útján, hanem a gondolkozást megelőző tökély és közvetlen szemlélődés által megismerni. A philosophia rendszerének alapja: hogy az abszolút, érzék fölötti és ez a világ oka, ezt pedig lelkünk szemlélődés által ismerheti fel. Szerinte az értelem az egyedülinek viszfénye és képe s ha az egyedülit, ki ős világosság, szemléli, a lehető valósággá válik és a gondolkozás által mindent létesít. Tőle származik közvetlenül Psyche, a világ szelleme, ettől pedig a külön-

féle alsóbb rendű szellemek, vagyis képző erők, milyen például a természet, azon mozgó erők, mely létesíti az anyagot. Az egyedüli és abszolút tehát és az isteni értelem a képző világszellemmel együttesen teszik ki Plotinusnak ama triaszát, mely az örök emanatio fogalmával van egybefűzve. Az emberi lélek ősforrása, továbbá, az isteni értelem, mely hol magasabb, hol alacsonyabb fokban nyilatkozik és mely legalsóbb fokig jutva különféle alakban vándorol itt a földön s az egyedülihez, főforrásához visszajutni törekszik.

E mystikus idealismus nagy tévedéseivel, ámbár ábrándokhoz, babonákhoz vezetett, mégis kulturális fontossággal bír, amennyiben nemcsak ama szellemi forradalomnak, melyben az antik világ saját sulyától leroskad, legfontosabb fázisát képezi, hanem azért is, mert új életre serkenve, midőn Europa nyugati tartományai, jelesül a XV. század másodfelében Itáliába kerül, nem levén már a scholastika dialektikus subtilismusa elégséges az értelemnek, ezt kiszorítja s az érte rajongók kezeikbe ragadván a tudományos szabadság fáklyájaként lobogtatják

Itáliában e tanok eddigé ismeretlenek voltak. Petrarca olvassatta ugyan Platót, de gyarló nyelvismereténél fogva kevés haszonnal, ami pedig később a görög philosophiából olasz földre szivárgott, az Manuel Chrisolorus kezdeményezésénél tovább nem jutott, bár Filelfo, Aurispa, Guarino ápolták és terjesztették is. Székhelye a keleti császárság maradt, itt művelték, itt virágozott. Kiváló képviselője és feje volt Gemisthos Plethon.

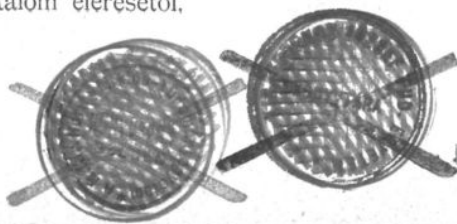
Midőn a szorongatott görög császár, hogy birodalmát az előnyomuló török hatalom ellen megvédje, késznek nyilatkozott magát a pápának alávetni s a keleti egyházi szakadást megszüntetve a római egyház kebelébe térni, ha t. i. a pápai sz. szék és ennek befolyásával Európa keresztyén államai őt a török hódítás ellen megvédik, IV. Jenő pápa a két egyház egyesítése szempontjából zsinatot hívott egybe Ferrarába, hová Paleologus János császár theologusaival, köztük Gemisthossal és Bessarionnal, a pápa is bibornokaival, titkáraival megjelentek; azonban a Ferrarában kitört járványtól kényszerítve 1438-ban Firenzebe tette át a zsinatot. Plethon a zsinaton nagy tudományával, szónoki erejével feltűnést keltett. Üres óráiban az olasz tudósoknak előadásokat tartott a platói philosophiából, miközben az általa kibővített neoplatonikus tanokat hirdette. Az olaszok előtt ezen minden eddig

általok ismert bölcsészeti iskoláktól elűtő tanok érdekeltséget kel-
tettek és már az újság ingerénél fogva is mindenkit Plethon elő-
adásaihoz vonzottak. Állandó hallgatói közé tartozott Medici
Cosmos.

Plethon 83 éves, de ifjú tűzzel lángoló lelkének Plató iránt
való lelkesedése nem ismert határt s az aristotelesi philosophia
leghevesebb ellenzője lévén, a két bölcs tanait egymással megfér-
hetlennek nyilatkoztatta ki, és míg Platót egekig magasztalta,
Aristotelest és követőit keserű gúnyokkal illeté, lánggra lobbantván
ekkép a harcztot, mely később Plató idealismusa mellett Aristo-
teles ellen lándzsát törő Georgios Trapezuntios és Theodoros
Gaza küzdelmei között a humanistákat két táborra osztotta.

Plethon fellépése forrongásba hozta az elméket, pedig platói
keresztyénsége, jól megfigyelve, csodálatos phantasma. Nem veti
el egészben Aristotelest, csak a reá támaszkodó nyugati scholas-
tikát gyűlöli. Ez magyarázza meg, hogy e férfiú, ki a keleti és
nyugati egyházak között levő szakadás kibékítésére volt a zsi-
natra küldve, ez eszmét nem szolgálta híven, de nem volt a
görög egyháznak sem híve. Előtte egy sajátságos önalkotta val-
lés rémlett, melynek magvát Róma elleni gyűlölet képezte, és ha
csupa ildomból nem éleszté is Firenzében a szakadarság lángját,
de Olaszország gondolkozóinak lelkébe olly lappangó parazsat
csempészett, mely az egyházi szakadás fennmaradásának veszé-
lyét, ethikai folyományaiban és aberratióiban, a magán- és társa-
dalmi életre nézve is bizonynyal felérte.

Az alexandriai eklektikai iskola elveit követvén, kiindulója az
új-platonikusok köréből kilépő görög mystika vala, melynek titok-
szerű tanait hirdeté, midőn a latin humanisták előtt Plato zászló-
ját kibontotta. Szótudománya csekély kritikával párosult. Félig
pogány, félig keresztyén elveket követett. Tanainak fővonása alkalmazva
nem egyéb, mint az akadémia és porticus morálja. Szerinte az Olympos
istenei, az isteni tulajdonságoknak személyesítői. Sparta belélete volt
előtte a minta-állam. Nem akart kevesebbet, mint egy új bölcsészeti
vallást és társadalmi rendet alkotni. Tanait még hazájában öntötte
rendszerbe és terjesztette tanítványai közt, kik közé a későbbi
bibornok Bessarion is tartozott, egyedüli az Olaszországba vándorolt
görögök közül, ki latin humanistává lőn és csak egy éjnek véletlen
esélyei fosztották meg a pápai hatalom elérésétől,

Plethon mystikus theológiája a keresztyénséggel ellentétes állást foglalt el, és amíg a politikai, társadalmi életet a régi Lake-démon mintájára akarná ráhámozni, himezetlenül bevallja: hogy tételeinek alapjai Zoroaster, Minos, Lykurgos, Iphitos, Numa, az indus Brahminok, médiái mágusok tanaiban és az eleuziszi titkokban találhatók fel. [Fritz Schulze, Georgios Gemisthos Plethon, und seine reformatorische Bestrebungen. Jena, 1874.] Innen ered tehát Plethon bölcsészeti polytheismusa, mely a pogány isteneket allegorikai képletekként az új platonikus theurgia és daemonologia ködös képeivel köti egybe s a Plethon által hexameterekben költött himnuszok közt formailag a régi görög vallási liturgiához közeledve, egyes istenek elvont abstractumainak dicsőítését czélozta.

Mit növelhetett tanaival ez öreg rajongó?! Magához hasonló mystikusokat; a gyakorlati elmékben pedig megrendítette a vallás iránt való bizalmat, hitet, az olasz természetnek nagyon is a satyrához hajló géniuszt oda hangolta, hogy a vallási kérdésekben úgy mint az erkölcsi életben skeptikus gúnynyal nézte le még a legszentebbet is.

Vagy nem jellemző vonása-e a humanistáknak: hogy az életet, a megélhetést a vallással kapcsolatban fogták fel, nagyon is gyakorlatilag, még pedig úgy, mintha az élet czél, a vallás ellenben alkalmas, de nem mindig becsülendő eszköz lenne. Ily álláspontonról aztán mi botrányosat sem láttak abban, ha Bessarion, a római sz. szék bibornoka, egykori tanárának Gemisthosnak halála alkalmából, ennek fiaihoz intézett részvétiratában, azzal vigasztalja őket: »hogy közös atyjok most az égbe, e tiszta helyre vándorolt, hogy ott az olymposi istenekkel a mystikus Jakhos tánczot járja.« [Bessarionis Opera omnia. Migne. Patrol. graec. T. CLXI. Paris. 1866., Bandini, de vita et rebus gestis Bessarionis commentarius. Romae. 1777.]

Természetszerűen folyik ezekből: hogy téves kiindulóból egyoldalúan fogva fel a klasszikus világot, a humanisták antikizáló lelkesedésük hevében keresztyén idomok közt pogányosdit játsztak, és így kettős talajon állva, miután egyikben sem hittek, ingadozók lettek s ethikailag révedeztek, mi egyéni jellemökre is mélyen benyomódott. Éles elmével észleli ezt, a maga is nem különb a Deákné vásznánál, rotterdami Erasmus, midőn 207-ik levelében úgy vélekedik: hogy az antik irodalom visszaállításával újra fel-

emeli fejét a pogányság. De annyira ment már e neoplatonikus gondolkozás magába az életbe is, hogy fel sem tűnt és feltalálható volt az még a római Curiában is. Erre nézve jellemző: hogy Medici Lőrincz nem mint a platói akadémiának feje, hanem mert a pápa rokonainak hatalmi terjeszkedését, mint Firenze politikai s a Mediciék hatalmi érdekeivel meg nem férhető czélzatot akadályozá, az ebből kinőtt Pazzi-féle összeesküvés megghiusulása és megtorlása folytán közösítettett csak ki az egyházból, pedig a neoplatonismus bizonynyal több veszélyt rejtett az egyházza, mint a pápa cselszövényeinek bukása Florenczben. A titokzatos tanok ködében tévedező elmék, habár tudományos törekvéseiknek a gondolatszabadság proklamálása mellett szabad utat törtek, erkölcsileg mégis csodálatra gerjesztő kicsapongásokba estek, mit még a tudományos akadémiái életbe is becsempésztek. Példa erre Róma, hol Pomponius Letus egykori akadémiájában a tudomány művelése valósággal hetaerakultussá fajult, melynek központja a szép és szellemes Imperia vala. Ki lett légyen e hölgy, közelebb-ről megvilágítja sírirta: »Imperia Cortisana Romana, quae digna tanto nomine, rarae inter homines formae specimen dedit. Vixit annos XXVI. dies XII. Obiit MDXI. die XV. Aug.« [Leben und Regierung des Papstes Leo des Zehnten von Wilhelm Roscoe. Aus dem Engl. von. A. F. Gottlob Glaser. Wien. 1818. II, 114.] Ennek fényes termeiben találhatók voltak Róma tudós humanistái Beroaldus, Sadolettus bibornok, Nicolaus Campanus, Phaedrus Inghirami, sőt a szerzetes püspök Bandello, ki nem mulasztotta el novelláiban megörökíteni Imperia termeinek fényét. [Novelle. III. rész. Novella 42.] Különben mit míveltek magában az akadémiában is, hol Róma kitünőbb. kéjhölgyei képviselték a Muzsákat, elárulja Inghirami, Andreas Humiliatushoz 1506-ról kelt levelében, melyben többek között sürgeti, jönne Rómába, »advola obsecro: et recurre, si vis ridere, quantum et Democritus nunquam risit.« [Tiraboschi, Storia d. Letterat. Ital. Moderna. VII, parte I, 127.] Hát biz így mulatságos egy akadémiái volt ebben a római akadémiában. Kisebb-nagyobb eltérésekkel más akadémiák is lépkedtek e nyomon. Még a legkomolyabb irányú, de titokzatos »Accademia Platonica« Firenzében magaslik ki egyedül mint olyan, hol komolyan értik a munkát, de itt is aberratiókra találunk.

Ezen akadémia lényege felől az egykorú írónál is felette csekély adatokat találunk, de elég arra, hogy a legkülönbözőbb

helyeken említett apró jegyzetekből, az akadémiának jól titkolt belső élete felől, teljes képet alkothassunk.

Alapítója Medici Cosmos, kit Plethon tanai egészen elragadtak. Hogy célját hatékonyabb eszközökkel emelje, kedvenc orvosának fiát, az egyházi rendbe lépett Marsilio Ficinot szemelte ki fejének, ezt Byzanczba küldé, hogy ott az új és magasabb irányú bölcsészeti iskola tanait elsajátítsa. Marsilio fogékony szelleme Cosmos várakozásának gyorsan megfelelt. Tanulmányait befejezván, Plato és Plotinus műveinek buvárkodásába merült s e révén nemcsak századának kitünősége, hanem a firenzei platonikusok feje lőn. Medici Cosmos elérte célját s az akadémiát nagy áldozatokkal támogatta, mely már ez idő szerint elsőlűl tűnik fel Európában, hol a tudomány teljesen kilép a theologia fegyelme alól, szabad gondolkozásnak, kutatásnak nyit tért s az eddigi aristotelesi dogmatikus tételekkel szemben, buvárkodásnak, következtetésnek, megítélésnek a dolgok megismerése tekintetében, általában az értelmi szabadságnak zsilipeit megnyitja.

Tagadhatatlan, hogy a tudomány és bölcselkedés az emberi léleknek megfelelőbb térre lépett, minek érdemét Medici Cosmostól elvitatni nem lehet. [Bandini, Specimen litteraturae Florentinae. Florentiae. 1747. II, 2. és Sieveking C., Geschichte der Platonischen Acad. zu Florenz. Götting. 1812.]

A Medici-ház válságai és a politikai kedvezőtlen viszonyok idején e tudományos társulat is hanyatlani kezdett, de rövid idő múlva Medici Lőrincz [Il Magnifico], atyjának Péternek halálával Firenze kormányára jutván, első gondja ez akadémia helyreállítása vala, mi végből, nem rettenve vissza semmi áldozat nagyságától, Firenzébe gyűjté az ismert világ legkitünőbb tudósait.

Nem csekély része volt ebben egykori nevelőjének Landino Kristófnak, a jeles Dante-magyarázónak, ki maga is Plató hive, a gondjaira bizott neveltjét már kora ifjúságában az akadémiai élet egy nemébe bevezette, midőn 1460 körül a camaldoli erdők árnyában Lőrincz okulása végett társas colloquiumokat, »disputationes Camaldulenses« rendezett [Bandini mint f. i.], hol Plató bölcsészeti szellemében lettek megvitatva a tudomány különféle ágaiba vágó kérdések és a melyekben Alamannus Rinucci, 1495-ben a köztársaság kormánytanácsosa [Bandini u. o.], Acciaiuoli Péter, kit Crescimbeni jeles költőnek »clarus poeta« nevez [Commentario intorno alla Istoria della volgare poesia. Roma. 1702. I, 5.], vala-

mint ennek rokona Donát, kinek nagy érdemeit Florenz azzal jutalmazá, hogy hálából neveltette gyermekeit, leányait pedig férjhez adván, hozományukat a kincstárból fedezte [Bandini, m. f. i. II, 16]. Résztvettek a vitákban továbbá Parentius Mark, Canisianus Antal, Arduinus Olivér pisai egyetemi tanár, florenczi kanonok. Ezek társaságában tanulta megbecsülni Lőrincz a tudományt, mely erénye holtáig sem lankadott.

Kormányának bölcsesége, bőkezűsége, hirneve, hamar Firenzébe csödité a tudósokat. Egész raját találjuk itt Itália legkiválóbb elméinek. Calchondylas, Argyropulos, Carteromachus hellenisták, Politianus, Hermolaus Barbarus aquilejai püspök, Calderinus, Bartolomeus Scala, Pico della Mirandola, M. Bossus apát, B. Benevolentius prépost, A. Campanus praelatus, B. Platina, Pomponius Laetus voltak a sok között legkitünőbbek.

Ezek képezték környezetét, ezek voltak barátai, tanácsadói. Munkálkodásuk számára megnyitotta palotája kertjeit, hol, Marsilio Ficino gyér adatai szerint, évenként megülték Plato halála napjának évfordulóját, tudományos értekezésekkel fűszerezett lakoma mellett, mit symposionnak neveztek. Ilyenkor megkoszorúzták Plato szobrát, lepkeszárnyakkal, a halhatatlanság jelképével feldiszítették és imádásszerű kultuszban részesítették. Ennyit, de csak is ennyit árul el Ficino, adatai inkább sarkalják tudvágyunkat, semmint felvilágosítanak. Az akadémia belélete titokszerű maradna, ha Bandini [m. f. i. II, 55–69.] nem vetne rá világot. Kövessük őt nyomon. Ez akadémiában az ifjúságot erkölcsös életre, ékesszólásra, bölcsészetre, multságok és játék közben oktatták, hogy a tanulás munkáját ekként megkönnyítvén, a kedves benyomások alatt beléjük szivárgott tanok maradandó és könnyen éledő gyökeret verjenek. A férfiakkal ellenben a köz- és polgári életre vonatkozó tanok nagyszabású előadásokban közöltek, annál bizonyosabb befolyást biztosítván az által az élet minden mozzanataira, hogy nem volt Florenzben valamire való férfiú, ki nem óhajtott volna tudós lenni és az akadémia tagjává avattatni, minél fogva az itt elhintett eszmék termékeny talajra találván, az akadémiának befolyása is nem egyedül a tudományokra, hanem a köz- és magánéletre is biztosított volt. Ez akadémia kertjeiben borostyánbokrok közt állott a dallos Apolló, a kéjlak tornáczában Mercurius a szónokoknak szavalt az előcsarnokban, az udvaron a törvényt szentesítő, jogosztó, államkor-

mányzó Jupiter állott a jogtudósokkal szemben, végre a palota belsejében a philosophusok Saturnust, mint a mennyei titkok szemlélőjét hallhatták. Ebből elvonható, hogy az előadások bizonyos színi berendezés közt tartattak, vonatkozással mindig a pogány mythologia egyénített abstractumaira, s a tanokat ezek tulajdonságainak megfelelő szerepkör határai közt az allegoria rejtélyes burkában, költői ihlettel bíró nyelven hirdetvén, mi által bizonyos álmadozások, ábrándok jellegét viselték magokon és a titokzatos felé vonzódo lelkeket magukkal ragadták. Nem nehéz innen folyományként elvonni: hogy elméjüket haszontalan találgatásokkal, bizonytalan feltevésekkel kifárasztván, bölcsekhez nem illő szőrszálhasogatásokba és babonákba merültek és könnyen hivőként jelekben, álomlátásokban bíztak, sőt ezeknek fontosságot tulajdonítottak; a közügyekre és minden emberi viszonyokra csillagjósolatokat, ezek valamennyi együgyűségeivel, hívón alkalmaztak, ez uton aztán csapongó phantasiájuk hatalmába esvén, ennek szárnyain föllengve a reális étellel való józan összefüggést elvesztették s világ szellemét s hogy vannak némi dolgok, melyekkel a szellem, valamint a csillagok befolyása is, az ember céljaira megnyerhetők, hogy ezen szellem és az anyag közt létezik még egy más valami, mely médiumként az isteni lelket a testhez köti és ennek életet ad, ennél fogva ezen szellem a test épséges voltának fentartása végett kérlelendő és megnyerendő.

A régi platonikusok mintájára felfrissített »Platonis convivium« [symposion] felől Marsilio Ficino az akadémia lelke, Bracciolini Jakabhoz irt levelében [Marsilii Ficini Florentini insignis Philosophi Platonici, Medici atque Theologi clarissimi Opera. Basiliae. Ex Officina Henricpetrina. M. D. LXXIV. Epist. Libr. I. ep. 8.] már némi körülményességgel szól, mihez »de Amore« czimű értekezése még magyarázatul is szolgál.

A gazdagon terített asztal fejedelmi pompája körül gyűltek össze Florencz tudósai, művészei és írói. Ott voltak Ficino szerént Lorenzo Medici, Francesco Bandini, C. Landino, A. degli Agli fiesolei püspök, Carlo és Cristoforo Marsuppini, G. Cavalcanti, Tommaso Benci stb. Lakoma közben felolvasások, emlékbeszédek tartattak, majd bölcsészeti viták, értekezések, Plato magyarázata. Tárgyaik az egyes tagok közt voltak felosztva. Giovanni Cavalcanti Phaedrost tárgyalta; szólott a chaosból vilá-

gosság felé törekvő földdel egyidejűleg nemzett Eros felől, ki az emberi nemet élteti, a jó, fenséges, nemes és szép felé kényszeríti. Szólt továbbá Aphrodite és Urania felől, az ezek kíséretében levő kétféle Erosról, különböző voltak, szellemük központjáról, anyagok fényéről, befolyásuk- és emanatióikról, végre megtisztulásuk- és a természet különféle erőibe való feloszlásukról. Carlo Marsuppini, Agathon beszédét magyarázva, az istennek különböző, de egy egészszé olvadt tulajdonságait dicsőíté. Tommaso Benci, Socratesnek a »szeretet« felől irt értekezéséből indulva felállítja a tételt: hogy szeretettel a legtökélyesebb jóság elérhető s ezzel kapcsolatban magyarázza a keresztyén erkölctant. Cristoforo Marsuppini Cavalcanti Guido költeményeit méltatta.

Mennyire ~~hajtották~~ ~~tu~~ mystikus balgaságait, kitűnik Landino Kristófnak egy hasonló alkalomból tartott értekezéséből, melyben Aristophanest magyarázván a szerelem keletkezése felől ezt tanítja: »Amor valamennyi isten között legjobb indulattal viselkedik az emberek iránt. Ő gondviselőnk, jótevőnk, minden bajainkban ieghathatósabb orvosunk. Szerinte az ember kezdetben három nemű volt, hím, nő és semleges. Mindenike magában teljes egészet képezett mint a kör, aminthogy az ember kezdetben kör alakú volt, háta, vállai, kezei körben voltak alkotva, 4 kézzel, ugyanannyi lábbal és két arcczal, melyek mindegyike vonásról vonásra megegyeztek egymással. A hím nemet a nap nemzette, a nőt a föld, a semlegest a hold. Az erős és magas emberek azonban csakhamar megtámadták az eget, miért Jupiter kénytelen vala őket hosszában kétfelé vágni, ugy hogy egy emberből kettő legyen. Ilyetén módon az emberi természet kétfelé osztatván, mindenik fél rész a maga másfelét visszasóhajtva kereste s ha megtalálta, egymás karjaiba dőltek, visszakiváncozván pedig előbbi állapotukba, szorosán ölelkeztek; éhség, kimerültség ölte volna meg őket, ha az isten ölelkezéseiknek véget nem vet és a szerelmet őszállapotunk kiengesztelőjeként az emberek szívébe nem oltja. Eszerént mindegyikünk félemben. Valahányszor tehát magunk fele egy másikat megkiván, végtelenül felindul és égető szerelemre gyulad, egy pillanatra sem engedvén magát szerelme tárgyától elválasztani. Ennek alapja ama törekvés, hogy az egyed magát ősi állapotára kiegészíteni törekszik, mi folytonos vágyban nyilvánul, e vágy a szerelem [Bandini, specimen m. f. i. II, 68. 69. a Laurenziana kézirata után Landino iratai közül, hol következő

czím alatt őriztetik: »Orazione di Cristoforo Landini, dichiarando l'oscura et implicata sentenza di Aristofane, celebrata da Lui nel Convito Platonico, fatto, et rinnovato da famosissimo Sig. Lorenzo de' Medici nella sua reggia Villa di Carpeggi l' Anno . . . a 7. novembre, alla presenza del medesimo Sig. Medici, ed altri Platonicus, Mes. Antonio degli Agli Vescovo di Fiesole, Marsilio Ficino Medico, Bernardo Nuti Rettorico, Tomasso Benci, Giovanni Cavalcanti chiamato l' Eroe, Cristofano di Mes. Carlo Marsuppini, e Francesco Bandini.]. A lélek halhatatlanságát is vita tárgyává tették, tanítván, hogy a lélek visszaömlik istenéhez [Ficinus Opera m. f. i. »Theologia platonica« Lib. XVIII. 1488. 1.].

Idáig tévedt Medici villájának kertjeiben a neoplatonismus. Nem egyéb az egész pogánysággal telített keresztyénségnél; mivel pedig az előadásokat Firenze ifjai és leányai, polgárai sűrűn látogatták, népszerűvé is lettek tanaik s hirtelen befészkeltek magukat a köz- és családi életbe. E népszerűség aztán megtermette a skepsis kényelmességeit az erkölcsi életben, melynek ez időben már is kevés kidobni valója maradt hullámokon himbálódó csónakjából.

Kétségtelen, hogy a humanisták neoplatonismusa vegybontólag hatott a közerkölcsökre és ennek befolyása alól a római Curia sem vonhatta ki magát, az áramlattal úszott.

A curialisok zöme, a titkárok, abbreviatorok, bibornokok, tevékeny humanistákat számítottak maguk közt, s a renaissance pápák sokkal feszélytelenebbek voltak, semhogy ily környezetben ne tetszelegtek volna. Ez azon kor, melyben Panhormita A. (Beccatelli) szemérmes lázító művét, »Hermaphroditus« közkézre bocsátani nem pironghatott, hiszen előkelő egyháziak, fejedelmek, tudósok kapva kapták, hogy ocsmányságain gyönyörködjenek, ő maga is egyházi férfiú volt. Poggio Bracciolini pápai titkár képmutató pruderiaival dicséri e munkát, nem azért, úgy mond, mivel ocsmány eseményeket ad elő, oly híven, hogy előttünk történni látjuk, hanem hogy mindezt szép, csodálandó nyelvi tökélyvel írja, és bár elutasítja magától e keresztyénhez nem illő dolgok tárgyalását, még Herkulesre is megesküszik [Pogii Opera. Basiliae, 1538. 349. 1.], hogy később vérszemet kapva megírja »Liber Facietiarum« czimű sikamlós művét, melyről Jodocus Badius [Illustrium virorum Epistolae. 1520. m. f. i. Lib. III, LXX. 1.] elég szeliden emlékszik, midőn így szól: »Poggius Florentinus fabulator fabulas auribus castis Chri-

stianisque multas parum dignas edidit : quem dormire satius fuisset : quam Christianorum animis hasce tendiculas ponere.« Valla Lőrincz pedig minden könnyüvérsége mellett botrányozását fejezi ki Poggio műve fölött, s felemlítvén, hogy e munka szerzője Itália két legjelesebb városában, először Ferrarában, majd Milanóban in effigie megégettetett, harmadizben, reméli, hogy ő maga leszen megégetendő [Valla L. Opera. Basil. 1540. II, 543. in Facium invectiva.]. Különb Valla sem különb a Deákné vásznánál. A közönség azonban, mint minden időben, ekkor is szerette a botrányt, s ez lelkesíté a humanistákat. Így keletkeztek Valla, Poggio, Filelfo botrányos invectivái, Annibale Caro, Castelvetro szenvedélyes támadásai, Niccolo Franco, Pietro Aretino és Francesco Berni cynikus satirái, della Casa érseknek »Capitolo del Forno« czim alatt hirhedtté vált sodomai versei és a hitehagyott barát Teofilo Folengo vagy Folenghi »Macaroni« költészete. Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa, ez időben irta, még curialista létében, igen is furcsa regényét »Eurialus és Lucretia« czimen, mely bizonynyal nem enged valami szigorú erkölcsi érzékre következtetni a szerzőben. A nürnbergi birodalmi gyűlés alkalmával 1444-ben irt Terentius-féle »Chrisis« komédiája pedig, melynek kéziratát legujabban Voigt találta fel a prágai herczeg Lobkovitz-könyvtár 624. codexében, kéjhölgyeivel, kerítőivel, Beccatelli mellett is feltűnő, s az e nemű minden hasonló termékével Itáliának mozsdatlanságban vetélykedik. Ide tartozik Filelfo-nak »de iocis et seriis« czimű műve is, melyet már Rosmini, Filelfo életírásában, a benne elszórt ocsmányságokért, pórias és bordélyokból szedett kifejezéseieért az erkölcsökre károsnak ítelt.

Ezek után nincs mit csodálkoznunk, hogy Florenczben Niccoli hires patricius és tudós körében Varro könyveit többre becsülték a keresztyénség szent könyveinél, a martyrokat, szenteket és csodáikat nyilván kinevették. Az se lephet már meg, hogy Filelfo V. Miklós pápát egy énekében az olympusi Jupiter trónörének nevezte; Piero Noceto-hoz irt levelében pedig a szentségeket emberi találmánynak mondja, csak a házasságot szerzi szerinte is az Isten.

Poggio, a pápai titkár, prágai Jeromost nem tekinté eretneknek, máglya-halálát stoikus hős kimulásnak hirdette.

Valla Lőrincz irataiban nyíltan megtámadta a pápát és világ hatalmát, »de Constantini donatione« művében hamisítással is vádolta.

Halálát a pécsi püspök Janus Pannonius mégis megsiratta, egy epigrammában, melyben oly idő előttinek tartja e férfiú elköltözését, hogy fájdalomban felkiált: »quis putet esse Deos?« [Jani Pannonii Poetarum sui Seculi facile Principis. In Hungaria Quinque Ecclesiarum olim Antistitis Poemata. I., II., Trajecti ad Rhenum. Apud Barthol. Wild. Bibliop. 1784. I, 518. epig. CXXXIV.] A pécsi püspöknek polytheisticus atheismusa ne lepjen meg, készített ő nagyobb meglepetéseket is számunkra, mikről ráismerünk itáliai műveltségére.

Csodálatos, ellenmondásokkal teljes nép volt ez a humanista tudósok népe; valóban mindenben a végletek találkoznak nálok. Midőn a scholastikától elváltak, s a tudományokat disciplináik szerint megkülönböztetve kezdték művelni, a szabad gondolkozás útjára tértek, a theológiával szemben pedig skeptikus állást foglaltak. Mindamellett egy részök hívő maradt, legtöbbjük kételygő, a többi közömbös vagy rationalista. Az egyházzal szemben azonban nem foglaltak állást, mert ennek árnyékában találták igen sokan a »merendi és vivendi« feltételeit. Jó részök magas egyházi hivatalokat viselt, mások pedig egyházi javadalmakat vagy busásan jövedelmező pártfogást élvezett; mégis jobban érdekelték őket az ókor nagy emberei, irói, irodalma, mint az egyháznak az idő szerént vívott küzdelmei, a pápa hatalmának korlátozására törő és egymást követő reformzsinatok, a keleti egyháznak a rómaival való kibékülése, vagy az éjszokról fenyegető reformatio előjelei.

Míg a scholastika bölcselkedői az Isten, ennek tulajdonságai, Krisztus vére, a sz. háromság titka felett vitáztak, ők e kérdésektől óvatosan távol tarták magukat, megmosolyogták, vagy kigúnyolták a szörszálhasogatók fáradsalmait. A »savoir vivre« alkalmazkodó elvét követve, nem törődtek a hittannal, nem is gyötörték magukat az egyház egyedül üdvözítő mivoltának kérdésével, egyikök sem vágyott a martyrkoszorúra, nem is került egy sem eretnek gyanánt a máglyára. A pogány tudományosság és az adott külső viszonyok közt opportunusan forgolódtak, skeptikájok nem tiltotta e külső viszonyokra ráhámozni tudományuk anyagát, vagy ép azokba olvasztani. Az egyházfők, fejedelmi pompák, vallási ünnepélyek egyenlő értékkel bírtak előttök, és skeptikus opportunismussal mosolyogva vegyültek az ünnepségekbe, hogy pompájukat a tudomány divatjával emelvén maguk ragyogjanak.

Hogy *hazai* humanistáink mit tanulhattak el az olaszoktól, ezek után kézen fekszik.

Való, hogy a tudományos élet megindításának művében az oroszlanrész őket illeti meg hazánkban, midőn annak részint közvetve, majd közvetlenül munkásaivá szegődtek. Az ő befolyásuknak köszönhetjük az akadémiák, helyesebben tudós társulások, milyennel Nagyvárad, Esztergom dicsekedhettek, alakulását, ámbar Celtis Konrád, az akademia Rhenana tagja, már korábban a *sodalitas litteraria Hungarorum* megalakításán fáradozván, Pozsonyban és Budán több tudóst egyesített e célra, kik között Augustinus Olomucensis, a király titoknoka, Schlechta János és Vitéz János jeleskedtek, és amely társulás 1491-ben »Sodalitas Danubiana« néven ismertetett. A nagyvárad püspök Vitéz János félreismerhetlen olasz befolyás alatt alakította az ottani tudósok körét, versenyre kelve a pápákkal s az olasz fejedelmekkel, hogy Itália jelesebb elméit megnyerje és Váradra telepítse; majd esztergomi érsekké neveztetvén ki, nagy áldozatkészséggel itt is egy tudós társulatot alapított, végre Mátyás király közbenjárására II. Pál pápától engedelmet nyervén 1465-ik évben Pozsonyban egyetemet, a bolognainak mintájára, állított fel, melyhez a király adományozott egy házat, Pozsony város pedig saját költségén alakította azt át rendeltetésének megfelelően. Ez egyetemen, valamint az említett tudós társulások székhelyein Európa, de különösen Itália kiváló tudósai működtek.

A humanizmus tehát hazánkban is szép napokat látott, és hogy a tudományos étellel az azt átható szellem is gyökeret vert, elvonhatjuk a történelem adataiból. Maga Vitéz János és öcse Csezmiczei János, a későbbi pécsi püspök, csak oly könnyedén vették a király iránti hűséget, akár Francesco Davalos Itáliában. Mátyás király pedig ép oly autokrata mint szabadon gondolkozó akár egy Visconti, vagy Este. Leginkább bevilágítják a humanista szellem uralmát hazánkban a költői néven Janus Pannoniusnak ismert pécsi püspök művei, pedig ez a humanisták közt legszelidebb, leghiggadtabb, erkölcsös, derék Guarinonak [Guarino Veronese] tanítványa volt 1451-ig. Hogy nem tovább, kitűnik ez Vitéz Jánosnak Budáról 1451. marczius 18-án kelt, Guarinóhoz intézett »Revocatum ad nos Joannem nostrum« kezdetű leveléből. [Rosmini, vita di Guarino. Brescia. 1805. III, 103. és Remigio Sabbadini, Guarino Veronese e il suo epistolario. Salerno. 1885. 17. l.] Csak az igaz-

ság kiderítésének kötelessége egyensúlyozza a lelki csömört, midőn a különben szellemes pécsi főpap latin költeményeit böngésszük. Bűzlik a piszok 103-ik [de se ipso], a 104-ik [de amica sua], a 141-ik [de Lucia. I, 518.], a 306-ik [de vulva Ursulae] epigrammákban, megjegyzendő, hogy hasonló, Beccatellire valló helyek hemzsegnék könyvében. A 245-ik epigramm frivol insultálása a jubileumi bucsúnak. A szabadgondolkodás bátorsága mellett hitelenség szól az epigrammból, de azért a püspöki javadalmat becsülve megtartotta. Tökéletes humanista.

Elegiának 18-ika [I, 436.] a platonikus bölcselkedés befolyása idomította pogány keresztyénségnek érdekes emléke. Figyeljük meg közelebbről.

Czime: »Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat.« A püspöktől szigorúan theologiai képeket várunk, s már első verse elárulja benne a renaissance fiát. — Magas Olympos közepén ült vala a mindenható, szemlélvén az általa teremtett világ folyását. Látja mennyi gonoszsággal, bűnnel teljes az. Szemébe ötlenek az emberek oktalan gondjai, s hogy az *isteneknek* semmi becsök többé e földön. [Et nullo in terris esse in honore Deos. 12. v.] Költőileg szépen írja le, mint erőszakoskodnak *istenek* és törvény ellen a földön; ölik, gyilkolják egymást, testvér testvért, fiú atyját, anyját; rabolnak, lopnak, az *istenek* házát sem kimélve. [*Fanaque* directis exspoliata Deis. 20. v.] Leírja a féktelen bujálkodást, mely dulja az emberek szívet, a mértéktelenséget, mi közben megfélelkeznek a túlvilág büntetéseiről, miktől nem is félnek.

» . . . spernunt Stygiosque lacus, poenasque malorum,
Quaeque manent animas, praemia certa pias.« [27., 28. v.]

Világos már ezekből a keresztyén és pogány eszmék vegyülete, mely elárulja, hogy a költő sem keresztyén, sem pogány nem tud lenni igazán. A Styx a pogány alvilágé, ide pedig valamennyi élőnek lelke eljut, ellenkezőleg a keresztyén tanok szerint csak a gonoszak büntető helye; a költő azonban különböztet jó lelkeket, kiket jutalmak várnak, itt ismét keresztyén eszmét penget.

Az Elegiának 29-ik verse, »Contemnunt illi Superos, Supremumque Parentem«, platonikus kosmogoniára vall, mely szerint egy mindenható főisten teremté az isteneket, ezek pedig a természet és embereket, csak így lehet értelme a »Superum parens«-nek ;

a teremtés munkájára nézve pedig ismét a keresztyén tanok szerint szól, hogy a 38-ik versben éppenséggel mythosszerűvé válják, midőn a főisten szavára istengyűlést rendez. »Concilium toto, convocat inde polo.« Az istenek minden oldalról elősietnek a tanácsba.

»Undique conveniunt Superi, circaque residunt.« [39. v.]

Akárcsak Homér isteneit látnók tanácsban ülni. Szép költői képet nyújt, igaz, de a kép ragyogása csalódást sem képes előidézni, mert a költeményben folyton visszhangzó ellentétes eszmék kijózanítják képzelő erőnköt, s Homér parodiáját véljük olvasni, midőn a pogány főisten korrekt keresztyén felfogással panaszolja fel az emberek hálátlanságát.

»Heu! genus ingratum, nostra sub imagine cretum? [Mint egyezik ez meg a 29-ik vers eszmemenetével?]

Poenitet, e facili compositumque luto.

Nonne mare, et terras, quemque ipsi habitamus Olympum,

E nihilo nostrae constituere manus? [63—66. v.]

A 73-ik versben ismét megemlékezik az emberi nemnek adott ígéretéről; alább pedig Izraelnek mennyekből adott törvényeire, a prófétákra, a bibliai csapásokra Egyiptomban, az ige testté lételére vonatkozik [81—88. v.], ez mind keresztyén szellemben hangzik, de pogány köntösben végeztetik, ha ehhez az »istenek atyjának« az emberiség eltörlését elrendelő ítéletére, a »kelő vihar tompa mozgásaként felzúgó istenek« hangját hallatja, elveszti költőnk becsét, mert elfogulatlanul bírálva, Homér lapos utánczójának tartjuk.

Kuszáltan domborodnak e költeményben ki a keresztyén és pogány eszmevilág; hol pedig tisztultabb, eszményisebb akar lenni, a platonikusok mystikájába téved. A 207—210. verssorokban Mária sirva könyörög kegyelmet az emberek számára; szorosán véve keresztyén és katolikus felfogás, de költőnk az alapeszmét antik kivitelében teljesen pogányossá teszi, midőn Máriát és Krisztust e mystikus antithesisekben apostrophálja:

»Cum dedit illa quidem, vicit munera Christus,

Cum dat se, donis vincitur ipse suis.

O amor, o pietas! post omnia se dedit ipsum,

Qui se jam dederat, plus dare quid poterat?«

Sanazzaro VIII. Inczére elég mocskos epigrammokat szórt, vonatkozva a pápa apaságára; Janus tovább megyen és 58-ik

epigrammjában [I, 486.] felveti Johanna papissát s ebben magát a pápaságot élesen persiflálja. Nem állítjuk ide bűnbaknak a pécsi püspököt, hisz ő csak tanítvány volt, mit mestereitől tanult, azt gyakorolta. Aztán mint azok, úgy ő is szabadon gondolkozó babonás. Olvassuk csak VII. elegiáját [I, 295—303.], »Invehitur in Lunam, quod interlunio matrem amiserit.« Argumentum gyanánt írja ezt a versezet homlokára a tudós kiadó. Ez elegiában anyja halálát gyászolva, megtámadja a holdat, mint e haláleset okozóját, mert szerinte a hold mindent megront, a szabad ég alatt fekvő testet rothadásba ejti; a vetéseket meddő rozsdával leperzseli és elfenésíti az anyagot. [71—74. v.] Legveszélyesebb az emberekre az újhold, mert Lachesis ilyenkor vágja el az élet fonálát. [101—102. v.] A hold befolyása pestis-gerjesztő. [40. v.] Varázsló bűbájt, ártalmas növényeket tenyészt és a természet szent törvényét kiforgatni tanít. Mindaz mit Circe és Aeetá^{és} leánya cselekedtek, a hold bűne. [127—130. v.] Hogy az astrologia léhaságai fontossággal bírtak a humanisták előtt, fentebb említettem. Janusunk ebben is hű tanítvány maradt. E babonának méltó társa az általános boszorkányhiedelem, mely még Pico della Mirandolát is hivei közé számította.

Angelo Poliziano [Angelus Politianus] szépen bevilágítja e tárgyat. E nagy nevű tudós, de nagyobb költő, Machiavelli barátja, Lorenzo Medici meghittje és gyermekeinek, köztük Jánosnak, a későbbi X. Leonak nevelője, Aristoteles bölcsészetének előadásaihoz irt »Lamia« czimű iratában [Praelectio in Priora Aristotelis analytica cui titulus Lamia. Olasz fordítása: La Strega, prelezione alle Priora d' Aristotele, nello studio Fiorentino 1483. per Aug. Ambr. Poliziano. Da Isidoro de Lungo. Firenze. 1864. Érdekes hozzá olvasni: Leandro degli Alberti, Strix, sive de ludificatione demonum. 1523.] a boszorkányok felől jellemzően nyilatkozik, tanuságul mily léhaságokkal foglalkoztak a humanisták még komoly munkájok közben is. »Hallottatok-e valaha a boszorkányok felől?« — így kezdi és folytatja — »midőn gyermek valék, nagyanyám mesélte, hogy a közel erdőben tartózkodnak s a csintalan fiúkat felfalják. Képzeltetitek mi rémítő volt előttem egy boszorkány képe! Fiesole mellett fekvő kis nyaralóm közelében egy patakcsa — Fonte Lucente — csergedez, az innen vizet hordó asszonyok beszélnek, hogy ott van a boszorkányok tanyája. De mi hát az a boszorkány? A komoly és tudós chaeroneai

Plutarch tanítja: hogy a boszorkánynak mesterséges szemei vannak, melyeket tetszése szerint kiszedhet és visszailleszthet, mint a rosszúl látók szemüvegeiket; ha valamit élesen akarnak látni, e szemeket orruk csontjába nyomják, ha pedig onnan kiveszik, tokba rejtik, mint némely ember hamis fogait lefekvés előtt, nem említem feleségeiteknek — kik nősek vagytok — hamis hajfonatait és fürtjeit. Ha a boszorkány sétálni megyen, mesterséges szemeit helyre illeszti s az utczákon, sikátorokon, tereken, piaczkokon, templomok, hivatalos szobákban, lebukokban és fürdőkhöz közel bolyong, mindent megszemlél, kiszaglász, bármit mivel is az ember, mindent megtapint. Hamis szemei hasonlók Plautus vénasszonyainak szemeihez. Bagoly-, vizslaszemek, mikkel a legcsekélyebb repedésben is képes egy homokszemet megpillantani. Hazatérve a küszöbön nyomban kiveszi szemét és zsebre vágja. Lakásán kívül hiúszszemű, otthon vak.« Igy tart ez végig s miután jól megijesztgeté hallgatóit, áttér bölcsészeti tárgyára. Különben Politianus nem áll egyedül e balvéleményével. Egész irodalmat képeznek a művek, melyek a XV. századot boszorkányaikkal végig rémítgetik. Nider János 1440-ben »Formicarius« című könyvében a boszorkányságot valóságos rendszerbe öntve tárgyalja. Trithemius [Tritheim János] 1508-ban írja meg e tárgyra vonatkozó »Antipalus maleficiorum« című művét. Pico della Mirandola, a csodált tudós, sem tartja nevetségesnek komoly vitába bocsátkozni Giovanni Dodone állításaival. VIII. Incze »Summis« bullájával, 1484. december 5-ről kijelenti, hogy a boszorkányperek Isten és ember érdeke. [Johannes Trithemius. Eine Monographie von Dr. Isidor Silbernagel. Regensburg. 1885. 135. l.] Nevezetes helyet foglalt el babonáik közt a jelekben való hiedelem. Angelo Poliziano, Medici Lőrincz halála felől értesítvén Jacobus Antiquariust, levelében [Illustrium viror. Epist. m. f. i. Lib. IV. ep. LXXVI.] a hívőnek meggyőződésével írja le a Lorenzo halálával szerinte összefüggésben álló, megelőző és követő természetfölötti tüneményeket, mint az égen, földön, levegőben látott csodálandó jeleket és Jacobus Antiquarius válaszában mindazt rendén valónak találja. [U. o. LXXII. l.] Balgaságaik közé tartozott az »Aegyptiacae dies« [Giorni Egizziaci] hiedelme, még a XVI. században is erősen fentartva. E szerint minden hónap volt bizonyos napjai, a napoknak órái, melyek az ördögök befolyása alatt állván, szerencsétleneknek tartattak s e napokat a naptárakban is megjelölték.

Egy 1480-iki római Breviariumban e napok és órák jelezve vannak, melyek a gonosz lélek befolyása alatt állanak. Január haváról például következő két vers ad intelmeket:

»Prima dies Jani timor est, et Septima vani,
Nona parit bellum, sed Quinta dat Hora flagellum.« [Muratori, dissertazioni sopra l' Antichità Italiane. Milano. 1751. III, 291.]

Minő ellentéteket mutat fel a humanisták neoplatonikus köztársasága! Egyrészt a tudomány, szabad gondolkodás a leg-együgyűbb babonák hitével párosul; másrészt pedig kételygés, vagy közömbösség a vallás és erkölcsi tételekkel szemben jellemzik e tudósok kettős természetét; a hit, vallás vagy erkölcsan előttük mit sem nyom a latban. A tudás volt minden.

Egy tévedésük megfigyelése még elkerülhetetlen: az ó-korba való visszaálmódzás és az azzal való azonosításuk. Ez pedig a régi iratok, emlékek buvárlata alatt mind mélyebben meggyőződ-teté őket: mikép ők a rómni nagyság letéteményesei, Itália népe pedig egyenesen leszármazó örököse a régi dicsőségnek. Ez álom mámorához járult a platói köztársaság ábrándja, mi annyira elragadta őket, hogy rajongásukban a ó-kor politikai és társadalmi életét visszaállíthatónak képzelték. Ezt kísérlette meg Niccolò Rienzi s majd két századdal később Stefano Porcari. Az első saját művének lón áldozatja, a másikon az összeesküvéseket torló törvény mutatott visszaretentő példát. Megbuktak, de a társadalmat mélyében rázták fel, annyira, hogy a politikai élet nem talált többé támaszt a társadalomban, mert ennek is megingott erkölcsi alapja.

Az antik viszonyokra való szüntelen vonatkozás, a pogány eszmékkel telített kultúra keresztyén formában, hogy úgy mondjam, hullókké tette az embereket; se hús, se hal illik reájok. Rómaiaknak akartak látszani s az csak külsőleg sikerült, ha ugyan sikernek nézhető, hogy neveiket ó-koriakkal cserélték fel, vagy római hangzásúvá változtatták. Az örökvárost ismét »Urbs«-nak nevezték, a mai Angyalvár »Moles Hadriani« lett, a pápa »Pontifex maximus« vagy Jupiter helytartója; a bibornokok collegiuma »Senatus« vagy éppen »Collegium Augurum«; a városok podestái Consulok, Praetorok. A földrajzot is felforgatták, az ujak helyébe régi helynevek, nemzetségek, törzsek neveit alkalmazták. Az egyházi állam tartományainak lakói Sabinok, Umbriaiak, Picenumiak;

Campagna földmivelői Marsok és Hernikaiak; a savojaiak Allobrogok, a genovaiak Ligurok lettek.

Egy hatalmas, ezen kor jellegére mély befolyást gyakorló esemény itt nem kerülheti ki figyelmünket. Ez a félszázadon túl terjedő egyházi villongás. Megtörni igyekszik a hierarchia erejét, aláásni a pápák hatalmát és tekintélyét. Félig-meddig sikerült, de zavargásai elvilágiasítják a pápákat, az egyházi férfiak erkölceit megmetelyezik s a példák révén bomlasztólag hatnak a köz-erkölcsökre.

A római pápa hatalmi állásának súlya sehol sem birt oly közvetlen befolyással mint Itáliában, melynek népe a régi tradíciók folytán és az ősi dicsőség fentartott emlékeinél fogva, Rómát mindig megszokta központjának tartani. Természetes, hogy így a pápaság hatalmi állásából folyó előnyöket, valamint hanyatlásából is felmerülő hátrányokat Itália népei érezhették legközvetlenebbül. A pápaság Itáliában hatványozó tényezőt képviselt, amely mértékben emelkedett vagy hanyatlott, oly mértékben emelkedett vagy süllyedt Itália népeinek politikai, társadalmi, erkölcsi élete, anyagi és szellemi ereje.

Ha a XIII., XIV. század véres vitái, a pápa és császár közt felmerült hatalmi kérdések által felidézve, Olaszország politikai és társadalmi rendjét alapjában felrázták, hogy végre is Nápoly del Carmine terén az ocsmányul elárult Konradin vérével váltassék meg a kétes béke, bizonyára a XV. század egyházi küzdelmei, a szakadárokkal, zsinatok- és ellenzsinatokkal, az ezek kebeléből intézett mérges támadásokkal, interdictumokkal, keserű kifakadásokkal és súlyos vádjakkal egyes pápák visszaélései ellen, nem kevésbé rendítették meg a békét, a népek lelki nyugalmát, vallásos érzületét, a pápa fenhatóságának történetében pedig a hanyatlás korszakát nyitották meg, mi a politikai egyensúlyra is zavarólag hatott.

Örökség gyanánt adta ezt át a XIV. század a XV-nek, és ez azon szenvedélylyel ápolta örökét, melylyel azt az előző századtól átvette.

Ez egyházi szakadás 1378-ban VI. Orbán választásával vette kezdetét. A rómaiak sehogy sem nézték szívesen, hogy a pápák Avignonban székeltek; gyűlölték a francia pápákat s velök mindent, mi francia eredetre vallott. Orbán választását is zendüléssel erőszakolták ki a bibornoki collegiumtól. Ez a francia

bibornokokat hiúságukban, másokat lelkiismeretükben, Orbán szigor pedig többeket érdekeikben sértett. Az elégedetlen bibornokok tehát gascogne-i és bretagne-i kalandorokkal szövetségbe, fegyverrel támadták meg Rómát, lakóit lemészárolták és Fondiban Kelemen személyében ellenpápát választottak. Így indult meg a küzdelem, mely 1394-ben már oly mérveket öltött, hogy kevésbe mult, mikép egyszerre három követelje sz. Péter örökét. Ez is megtörtént később. A baj orvoslását zsinatokban keresték, de céltalanul, mert ezekben még inkább elmérgesedtek a felek. Nevezetesen, mint hol a szenvedély uralkodott, a pisai, ferrarai, firenzei és bázeli zsinatok. Utóbbi annyira jutott, hogy a pápát simoniával vádolva, esküszegőnek, eretneknek kiáltotta ki. — Guicciardini a pisai zsinatot »diabolico conciliabolo« nevezte, a zsinat szükséges volta felől pedig következőleg ír: »világos szükség hogy az egyház reformáltassék, nem egyedül tagjait, hanem fejét is, a pápát tekintve, ki megrögzött simoniacus, erkölcsében gyálázatos és gonosz, az egyház kormányára alkalmatlan, indító oka a háborúknak s a keresztyénség botrányára javíthatatlan. [Storia d' Italia. Trevigi, apresso Fabritio Zanetti. 1604. Lib. X. p. 275.] Poggio a hírhedt revolveriró Felix ellenpápát minden tisztességet mellőző otrombasággal támadta meg. Báránybőrbe öltözött farkasnak, vallásgyalázó aranyborjúnak, utálatos szörnynek, sátán növendékének, zabáló sárkánynak czimezi. A konstanci zsinat atyáit hitehagyott latroknak, vérfertőztetőknek, rablóknak, valláskáromlóknak, Isten ellen lázadó szolgáknak, zabáló, iszákos korbélyeknek, házasságtörőknek, magát a zsinatot éjjeli baglyok gyülekezetének, határozatait részegek végzésének, álmadozók álmainak nevezi. Idáig jutottak a dolgok, mintha csak minden arra esküdött volna össze, hogy a nép vallásos érzületét tönkre téve, elvegye hitét s erkölcsét megmételje. Szűkebb értekezésem kerete, semhogy e vitákkal egész terjedelmökben foglalkoznom lehessen. E néhány vonás elég élénk képet nyújthat a viszonyok felől.

Ha valami, úgy bizonyára az egyházi szakadás botrányai-val, társadalmat bontó, államokat viszályba döntő, az egyháziak elvilágiasodását, a fegyelem elejtése mellett szaporodó visszaéléseiket, erőszakoskodásaikat előmozdító tüneteivel, egyike amazoknak, melyek éppen azon időben, midőn a gondolkozás magasára jutott emberi elme a szellemi szigort megunva szabadságra töre-

kedett, széttagolni kezdték a régi rendet, hogy megérleljék már a korábbi században óhajtott egyházreform eszméjét, és mi eleinte csak az egyház belső szervezetének alkotmányyszerű alapokra vetendő reformját tartotta feladatul, most már a pápaságnak eddig elismert, megszokott fensőségével szemben annak korlátozását, tekintélyének teljes megbuktatásával czélozta, meggyőződéssé érlelte és e meggyőződés nem a fejedelmeket és tudósokat egyedül, hanem a népeket is megragadta, sőt egymással szembe állította. Mennyivel idomítóbb hatással bírt ez a szabadon gondolkozó humanistákra!

Vegyük ezekhez a renaissance pápák feszélytelenségeit magánéletükben és udvarukban. Nézzük II. Gyula hatalomra törő harciasságát, politikai megbizhatlanságát, figyeljük meg VI. Sándor tévedéseit, IV. Sixtus nepotismusát, bizonyynyal nem fogjuk csodálni, ha találkozott egy politikai író, ki fejedelmekhez szóló tanácsaiban legtöbbször a pápák kormányára, jelesül VI. Sándor és rettenetes fia Borgia Cesar viselkedéseire példa gyanánt utal. [Niccolò Machiavelli. *Il Principe.*] Commendone bibornok zantei püspöksége idejéből 1555-ben higgadtan, de elég keserűen rója meg a pápák tévedéseit. [I manoscritti Palatini di Firenze. *Ordinati ed esposti da Francesco Palermo.* Firenze. 1853. Vol. II, 38—40. Codice CCCCIX. *Discorso dell' Illustrissimo Cardinale Commendone, fatto mentre egli era vescovo di Zante.*]

A Vatikán példája ragadós volt, terjedt is az a társadalom minden rétegeiben, hová a Curia hivatalosai ültették át. Bembo bibornok nem csinált titkot családosi életéből. Estei Hyppolit bibornok, esztergomi érsek, majd a nemzet főbjeinek heves felszólalására innen eltávolított s az egri székre kinevezett ifjú főpap, Ferraraban léte alkalmával Giulio testvérének szeméit szuratta ki, mert ennek kedvese, kit ő is megszeretett, Giulio szép szeméit dicsérte.

Ily sülyedés közt a humanista tudósok — kiknek az ethika nem volt éppen a legerősebb oldaluk — pogány műveltségüket a Vatikánba könnyen becsempészhatték, hol az lábra kapván, általános divattá szentesítették, ilykép aztán valamint ők nem tudtak egészen pogányok, de tisztán keresztyének is lenni, a társadalom is kettős természetűvé alakult, mihez a Curia és hozzátartozóinak, általában a fegyelmet vesztett papságnak rossz példája fokozólag járult. Mindez ugyan nem volt képes a keresztyénség elveit tanait s az egyház belső szervezetét megingatni, de az életre még

is rányomta a kettős irány bélyegét. Innen van ama sok ellentét, melylyel a renaissance jellemeiben akár erkölcsi, akár egyéb viszonyokat tekintjük, sűrűn találkozunk. Hogy tehát a közszellem ennyi veszélyes közrehatás mellett az ethika legegyszerűbb követelményeivel szemben frivollá lett, az természetes folyomány; és e frivolság átment a nemzet vérébe, az irodalomba és itt pusztított igazában. Nem a Múzsza üdítő ihlete sugalta a humanista költőket, hanem a megmételyezett elmének az antik írókat utánzó chablonja. Frivolnak lenni egyértelmű volt a klasszikussal és e felfogásnak annál károsabbak valának következményei, minél inkább bevitték azt szenvedélyesen űzött tudományos és magán természetű vitáikba, röpirataikba, valódi revolver-irodalmat hozván létre; az úgynevezett invectivák irodalma ez, melynek legmérgeesebb terményei ismét a curialis titkárok, irnokok, jegyzők s a pápák védencei- s kegyenceitől eredtek.

Nagy hírre tett szert e téren Poggio curialis titkár. Gúnyjait, nyelvöltögetéseit senkitől sem kimélte. Egyike azoknak, kik munkáikban, leveleikben mosdatlan szájjal üldözik azokat, kiknek kegyeit vagy barátságát eljátszották, vagy kiknek érdekei övével ütköztek össze. A rágalmazás, gyalázkodás minden neme készletben állott nála, még tudományos vitáiban is. Nem kimélte a személyes és családi ügyeket, cynikus frivolsággal rántotta elő ellenese titkait, nyilvános nevetség, botránykozás tárgyává vetve az erkölcsiség szempontjából sem nyilvánosságra való dolgokat. »Scrittore oltremodo maledico e trasportato« jellemzi őt röviden Tiraboschi [Storia d. Lett. Ital. m. f. i. VI. parte II, 306. 364.].

Méltó ellenfele volt Valla Lőrincz. Ő is, midőn eredménytelenül folyamodott volna hivatalért a Curiához, számtalan ocsmány distichonokban veti ki közmegvetésre az ellenségeinek vélt bibornokokat. Poggioval feleselésbe bocsátkozva, midőn ez feslettségét vetné szemére, jellemző frivolsággal védelmezi magát: hogy t. i. nála a szüzesség nem természet hanem erény vala sokáig, hogy azonban kiháló családját fentartsa, egy ifjú leánynyal három gyermeket nemzett, a leány hű is maradt hozzá, miért ő férjhez adni igyekezett. E nő tehát törvénytelen férjéhez való hűségéért dicséretet érdemel. [L. Valla. Opera. Basil. 1540. 362. l. és Tiraboschi, m. f. i. 311. l.] Poggio tolvajnak is nevezi Vallát, mire Valla ocsmány nyelven válaszol. Elkeseredett vad dulakodáshoz volt hasonló szóharczuk, melyhez foghatót a pornographia felmutatni nem képes.

Poggio öt invectivával sujtott Vallára, ez pedig »Antidoti« és »Dialogi« röpirataival vágott vissza, piszok dolgában mit sem engedvén Poggionak. Irataik a leggyalázatosabb pamphletek közé tartoznak. Nincs oly szeméremsértő erkölcstelenség, ocsmány viselkedés, alávalóság mit kendőzetlen meztelenséggel ne hányának egymás szemére. Kapósak, olvasottak voltak mégis. Valla »Antidoti« röpiratát V. Miklós pápának ajánlotta, hogy ez elfogadta tény, el is olvasta, s a két egyházi állású férfiú harczát még sem nyomta el, bár hatalmában állott. Különben be kell vallani, hogy Valla lévén a megtámadott, önvédelmét végzi, de ő is csak érdekei szerént irdogál, mindenben énje nyom legtöbbit a latban, ez önzése ragadta őt az irodalmi posványba is, honnan derekasan dobálja a sarat.

Az öntelt, elkapott, szenvedélyes Filelfo-val éppen könnyű szerrel tüzhett össze Poggio. Hallatlan szemtelenséggel vetnek ezek egymás szemébe mesés bünöket. Többek közt azt is fölveti Poggio, hogy ellenfele egy kiéhezett nő és egy pap házasságtöréséből származik; hogy Pádovából sodomai bűnei miatt bottal üzték ki; hogy Konstantinápolyban Chrysolorus Manuel vendégszeretét meggyalázta, leányát megbecstelenítvén, és így kényszeríté házasságra, apósát pedig meglopta; hogy Velenczében Leonardo Giustinianit megcsalta és több hasonló hajmeresztő dolgokat [Poggii Op. m. f. i. Invest. II. in Philel. és Facetiae. 47. l.]. Filelfo sem maradt adós, méregbe mártott tolla keserűen torolta meg mind mit a hirhedt curialis fejére zuditott, s kinek gyalázkodásaitól alig maradt valaki menten. Véres szájjal támadta ez meg Zeno Jakab feltrei püspököt, Branda da Castiglione bibornok atyját, Aurispa Jánost a szelid hellenistát, Ciriaaco d'Ancone archeologot és másokat. A pápákkal és a zsinattal hogy bánt el, már láttuk. Botrány volt valódi eleme, s ezzel annyira rettegetté tette magát és társait, hogy Eugénius pápa mondása »a humanistákkal jó békekességben élni, mert kegyetlenül boszulják meg magukat« igazolttá válik. De Poggionak minden áron botrány kellett, s midőn már ellenfeleit megfélemlíté, neki fordult kora legjelesebb embereinek, a bibornokot sem véve ki s rágalmaival pellengérré állította. »Dialogus contra hypocrisim« című iratában Luca Manzuoli bibornok, Lodovico Barbo trevisoi püspök, Ambrogio Camaldolese [Traversari] estek áldozatául.

Poggio derék humanista volt, de az invectivák irodalmában

is nagy mester. Filelfo, Valla voltak egyenrangú versenytársai, kikkel egész szenvedélyvel tornászott a szemétdombon, s Vallától csak annyiban különbözik, hogy ez utóbbiban a humanistikus tudományosság az ősi tradíciók és az orthodoxia ellen első támadását intézi.

Valla és Poggio jellemző típusai a humanistáknak, ezek szellemének alapvonásait többé-kevésbé mindegyiknél megtaláljuk, és ha azt hinnők, hogy e szabadelvű, merészen bátor férfiakban római lélek lakott, bár ezt ők lépten-nyomon szenvedték, erősen tévednénk.

Ez ideges, epés, önző, fenhéjazó emberek gyenge jellemek valának. Haszonlesés és hiúság két erős vonásuk, mitől legjobbjai sem mentek. Ha invectiváik szenvedélyességei közé jutva kérlelhetlenségük okait kutatjuk, azt mérték nélküli hiúságukban leljük meg. Ez volt elkeseredett dulakodásaik nyitja, más oldalról pedig pajtáskodó egymás dicsőítésének, istenítésének oka. Émelyítő példa Angelo Poliziano, midőn Marsilio Ficinot egy hozzá intézett levélben magasztalja [Illustrium Virorum Epist. m. f. i. CXXIX. 1.] mire Ficino Polizianot visszatömjénzi. Mily bombastokkal teljes nonsens Ficino levelének néhány sora: »tollat ragadtam Angelo, hogy homéri Múzsádat, csodálatra ragadó dicsérettel, amennyire tőlem telhető, az egekig magasztaljam. Azonban Cupido nyomban figyelmeztetett kérdezvén: mit mivelsz, ügyetlen Ficino? Folyton a Múzsát fogod-e dicsérni? Engem dicsőíts bölcs, ha a hizelgés gyanújától menten akarván maradni dicséretet zengedezel. Ha Politianus Múzsáját ünnepeled, csak Angelot ünnepeled, ha pedig Cupidót, ugy Angeloval együtt Marsiliust is.« [U. o.] És ezt a platonikusok feje írja! Mennyi önhittség, mennyi tömjénfüst! Marsilius egy másik levelére Poliziano, mivel őt amaz Herkuleshez hasonlítja, így hizeleg: »Magnifica laus praesertim a philosopho illo, qui sit princeps in secta principe.« Pedig Poliziano Aristotelest Plátónál többre tartotta, sőt utóbbit kinevette. [U. o. ep. XIII. CLXXXIX. 1.] Nem térnek el e hangtól Pico della Mirandolához és viszont ettől hozzá irt levelek. [U. o. VI—VIII. lpk.] Hermolaus Barbarussal, Pomponius Laetussal váltott levelek sem különbek. (U. o. XII—XIV, XVII—XX. lpk.) A szellem e lovagjai még is aristokraták voltak a társadalommal szemben, mely követelődzéseiket a közvélemény nem csak elviselte, de el is ismerte, pedig ők ezen tisztelet-adót fenhéjazón lenézték. A mily gyűlölködők voltak ellenségeikkel,

pajtáskodók barátjaikkal, szerénytelen hivalkodók tudományokkal, felfuvalkodottak a társadalommal szemben, oly konczlesők, haszonhajhászok, hizelgők, meghunyászkodók a hatalmasok előtt, kivált ha anyagi előnyökről van szó. Poliziano levelei, stereotyp ismétlései az előtte példaként lépdelő mesterek eme üzletszerűen bevett szokásainak: egyet olvasva valamennyit megismerjük. Ilyenek Medici Péterhez, Macarius Mutius lovaghoz, VIII. Incze pápához, Piccolomini Ferencz bibornokhoz [u. o. I, CXXXIV, CL, CLVI, lpk] és, mi előttünk kiváló érdekekkel bír, mert hazánk kulturális viszonyaira vonatkozó, Corvin Mátyáshoz intézett levelei. Ez utóbbinak terjengő mondataiban kidicsérvén saját tudományos tevékenységét, Mátyást nagylelkűségéért, áldozatkészségeért, a tudományok szeretetéért égis magasztalva, felajánlja szolgálatát, melyet — mint egyenesen kimondja — a nagylelkű király másoknál oly fejedelmi bőkezűséggel jutalmaz, hogy e tekintetben vele senki versenyre nem kelhet, és abban világos vonatkozással elárulja levelének belső indító okát, mi nem egyéb, mint megértetni a magyar királylyal, mennyire jól esnék a tudósnak, ha őt is részesítené néhány száz arany jutalomban. [U. o. CLXIII. I.]

Összegezve mindezeket eredményül marad: hogy a humanisták és velök együtt ezen kor uralkodó eszméit vállalkon hordó férfiak, a fennálló szellemi és társadalmi élet ellen intézett ostromuk, az új kort öntudatosan felidéző, de szervezetlen törekvéseik közben, sikereik egyoldalúságának mámoros lelkesedésében a legkomolyabb dolgokkal szemben könnyüvérvűek maradtak, lelkiismereti kérdésekben szabadon gondolkozók, a vallás-erkölcsiékben közömbösek vagy kételygők voltak, mely skeptika a gyakorlati életben aztán frivolossá fajult. Mivel pedig a symptoma a legmagasabb egyházi és világi körökbe fészkelte meg magát, és himezetlenül nyilatkozott, átszivárgott a társadalom rétegeibe is, általánossá lett annyira, hogy a különben is agyag lábakon álló közerkölcsöket aláásta. Ők maguk a fáklyavivők, az antik világba beleélve magukat, annak erkölceit akarták feltámasztani erényei nélkül. Egyre sem valának képesek, mert valamint a keresztyénséget pogánynya nem teheték, e két eszme elemeinek egymást visszataszító erejénél fogva, úgy ők sem birtak sajátos civilisatiójuk közepette rómaiakká vagy görögökké átalakulni, és kettős természetükkel ingadozó talajon állva egyéniségük, egész lényük ellentmondásokkal teljes nagyság lőn. Nincs is köztük egy Mucius Scaevola, de keresztyén martyr sem vált ki

közülök. Világpolgárok voltak, de világuk a tudományok és művészetek köztársasága. Jelszavuk: ubi bene ibi patria. Moráljuk inkább aesthetikai mint ethikai, amint hogy egész irányuk is a formai szépség felé való törekvés bélyegét viseli. Ez lévén sarkalatos tételük, midőn a scholastica ellenében a platói iskolát érvényesítve, az értelemnek határt szabó módszeresség helyett, a szabad gondolkozás utját megnyitották, és a speculativ kritika jogosultságát, a hagyományos tekintélyek ellenében is érvényesítették, megnyiták ugyan zsilipjeit a szellemi szabadságnak, de ennek hasznát ott keresték, hol az tartalmilag nem is létezhetett.

Legfőbb érdemök: hogy a scholastica logica merevségétől elszakadva, a styl formai szépségét alkották meg, és ez kiválólag aesthetikai irányuknál fogva, természetes, fesztelen, üde irányukban teljesen sikerült.

A humanismus egész mivoltában szemlélve, akár politikai és társadalmi; akár vallási és erkölcsi; akár tudományos és aesthetikai elemeit és befolyását mérlegeljük vegybontó hatással birt a multa és saját korára. A szellemi életet tagadhatatlanul új eszmékkel gazdagította, fejlődését rohamosan vitte előbbre; de túlnyomólag aesthetikai elemeinek egyoldalúságát nemcsak a tudományos, hanem a köz- és vallás-erkölcsi életbe becsempészhvén, a mélyebbre ható gondolkozást nagy tévedéseivel reactióra hívta ki, ez aztán az eléje dobott keztyűt felragadva megkezdé a nagy küzdelmet, melynek neve: reformáció.

RÉNYI REZSŐ.

SZÉK IMRE KATH. PAP, IRÓ A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

Fraknoi »A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században« című munkájában a sok érdekes részlet között a krakkói egyetem magyar burzája XVI. századi tagjainak névsorát is közli. A burzának 1516-ik évi tagjai közt az utolsó helyen, Fraknóinál a 263. lapon, találjuk bejegyezve Szék Imrét, így: *Zec Emericus Presbiter Ciskamarinus*; s nyomban hozzá téve ezen érdekes megjegyzést: *in suo Senioratu compilavit: Scrkbb fskos df. zbkkl fzbrxkt.*

A titkos írással jegyzett szavak előtt álló »compilavit« kétségtelenné teszi, hogy a titkos írás alatt irodalmi műnek címe rejlik.

A titkos írásnak ezen neme, mely a betűk helyettesítésén alapszik, nem volt a krakkói anyakönyv-vezetőnek privát találmánya; ismeretes és használatos volt az másoknál is. — Én részemről Janus Pannonius verseiben találkoztam vele legelőször; bár ez a betűk helyettesítését nagyobb mértékben alkalmazta, mint a krakkói deák.

Janus Pannonius CXLI. epigrammjának (Telekinél I. 522. l.) fele van efféle titkos írással írva, melynek szabálya az, hogy minden betű helyett annak betűsorbeli legközelebbi szomszédja, mely utána áll, iratik: az „a” helyett „b” a „b” helyett „c” a „c” helyett „d” stb.

Ekként p. o. e név: *Lucia* Janus Pannoniusnál így van írva: Mxdkb.

A krakkói deák, mint mondám, nem alkalmazza a betűhelyettesítést ily nagy mérvben, de titkos írása azért ugyanazon elven alapszik. Ő t. i. csak a magánhangzók helyett írja azoknak betűsorbeli szomszédjait. Nála csak „a” helyett áll „b”, „e” helyett „f”, „i” helyett „k”, „o” helyett „p”, „u” helyett „x”. A mássalhangzók saját értékükben vannak alkalmazva.

Ezen szabály szerint tehát művének czíme így lesz olvasandó: *Scriba Ezaias Zaijol ezaruit* (exaruit).

Nincs benne kétségem, hogy ez valami deák-pasquill czíme, melyet Szék Imre Szajoli Ezaiás ellen írt.

Most némit, olvasásom igazolására.

Az Ezaiás név kiírásában hibázott az író, minthogy abban magánhangzó (o) is fordul elő. De nem lehet benne kétség, hogy Ezaiást akart írni.

A Zaijol vezetéknevet a felállított szabály szerint Zakkol-nak is olvashatnám; ugyanis Szakoly helynév is van Szabolcsban, Szakal meg Nógrádban, s volt már a XV. században is (l. Csánky M. O. tört. földrajza. I. 107. és 525. és 527. ll.). De én azért olvasom Zaijolnak, mert ugyanazon anyakönyvben 1515-ben csakugyan előfordul egy Izaias Zaijlinus, Szajoli Ezaiás tanuló. S épen ez lehetett az, a ki ellen Szék Imre gunyiratát intézte, s mint »scriba« talán épen ő jegyezte azt fel a burza anyakönyvében, tudtul akarván adni társainak, hogy ismeri a valószínűleg névtelenül megjelent gunyirat szerzőjét; de ennek czimét — önmagát nem akarván még az utókor előtt is pelengérré állítani — titkos írással jegyezte föl.

Az írónak vezetéknevét — Zec — Széknek olvasom. T. i. a Z betű az anyakönyvben, mondhatni mindig, sz hangot jelöl. Így 1515-ben: Anthonius de *Zechyen*, Stephanus de *Zenthlazló*, Valentinus de *Zegedino*. 1516-ban Paulus de *Zeghedino*, Joannes *Zeghedinus* stb. A végső c betűt nem olvashatom cz-nek, vagy cs-nek, mert e hangok úgyszólván soha sem jelöltetnek az anyakönyvben pusztá c-vel, a szó végén pedig csakugyan soha. P. o. *Losonch* mindig így. *Tarczal*, *Myskolch*, *Gench* (Göncz). Nem különben: *Chazar*, de *Chanadino*, *Chyetnek*, *Gálsétz* és *Galzeech*, *Kechkeméth*. Míg ellenben a pusztá c-t a latin nyelv módja szerint találom használva ezekben: Colosvariensis, Crassó stb.

A *Ciskamarinus* jelzõt sem olvashatom másként, mint *Kiskamarinus*: *kiskamarási* értelemben. A *cis* szótagnak itt különben semmi értelme sem volna, Kiskamarás pedig van Csanádmegyében.

Ezek szerint Szék Imre, kiskamarási, Csanád megyei származású kath. pap, tanult 1516-ban a krakkói egyetemen, ott a magyar burzába beiratkozott, ebben senioratust is viselt s ez időben egy parquillus-féle művet írt, Szajoli! Ezaias, valószínűleg tanulóháza és a burza irnoka ellen, s mint ilyen a mohácsi vész előtt élt, eddig ismeretlen írók közé sorakozik.

Egyébiránt ezek mind »salvo jure melioris« legyenek mondva, s minden helyreigazítást vagy további adatot köszönettel veszek, sőt szívesen kérek.¹

BÉKESI EMIL.

¹ Egy megjegyzésem mindjárt nekem is lenne. A *Ciskamarinus* jelzõt én sem olvashatom másként, mint *Kiskamarinus*nak, mely azonban jelentésére nézve nem *kiskamarási*, hanem annyi mint *kiskomári*. Zalamegyében tőszomszéd községek Kis-Komárom és Komárváros. Ezek közül az előbbi mint vég hely Kis-Komárom néven fordul ugyan elő törvénykönyvünkben (1655. Art. III. §. 31.), úgy szintén az újabb népdalban (Kis-Komárom, Nagy-Komárom, De szép leány ez a három), — de közbeszédben a XVI. XVII. században mindig mint *Komár* vagy éppen *Kis-Komár*. Komár néven kilencszer említi e várdát a »Négy száz magyar levél a XVI. századból« (I. a tartalommutatóban, 407. l.). — A Sárkány István halálára 1636-ban írt ritka szép versezet így kezdődik: »Siralomra igyed juta óh Vég-Kis-Komár!« Utolsó strophája meg így szól:

Tartson Isten békességben téged *Kis-Komár*,

Ki olyan vagy mint jég hátán építettet vár.

Maga a vers akkor készült, midőn »Sárkány István az Kis-Komárban megholt«. (Thaly: Régi magyar vitézi énekek. I. 139—143.) Ez adatok alapján úgy vélem megállapítható, hogy a fentebbi igen becses cikkben említett Szék Imre: kis-komári, zalamegyei származású pap volt.

A szerkesztő.

PELBÁRT ÉS A VERSES KATALIN-LEGENDA.

E kérdést, mióta Szilády Áron az ő ismert véleményét fölvetette, s azt többek közt jeles Beöthynek az ő iskolakönyvébe is bejuttatta, többször érintettem, s talán nem egészen hatás nélkül. Igaz, hogy e mellett Bodnár és Góbi, különösen az utóbbi, új műveikben határozottan Szilády mellett foglaltak állást; de mindez magát a kérdést semmit sem mozdította előre.

Most megkísértem eddigi nagyon is töredékes, vázlatos és több pontban kifogás alá eső régiebb okoskodásaimnak tökéletesebb összeállítását és új adatokkal való támogatását.

A »status quaestionis« sokkal ismeretesebb a szakközönség előtt, hogysen annak hosszas előadására szükség volna.

Szilády Áron érvelésének kiinduló pontul az szolgált, hogy Alphorabiust a magyar verses legendán kívül csupán Pelbárt ismeri a Katalin-legendában.¹ Ehhez járul, hogy a verses legendában ott van Pelbártnak egész „*eruditiója*.” nem hiányzik belőle az erős dialektika, Pelbártnak e kiváló tulajdona, a legenda számos idézettel van megtüzdelve, az író nem hanyagolja el az idézetek forrását s a verses mű eszméit nem volna nehéz Pelbárt műveiből vett idézetekkel kísélni. Pelbárt végül szerette a költészetet; műveiben többször egész hymnusokat idéz, számos legendát felhasznál.

Később, midőn a kritika ez okokat keveselte, Sziládynek kezébe kerül egy, Rajmundus bíbornoktól 1504-ben, Bázalben kiadott deák Katalin-legendá, mely ugyan nem ismer semmiféle Alphorabiust, de sokszor, — írja Szilády, — szóról szóra egyezik a magyar verses legendával. Szerzője maga ferenczrendinek és »theologiae professor«-nak mondja magát, mint Pelbárt volt; »ad dilectissimum fratrem meum, fratrem Joannem« intézi sorait, pedig »Joannes de Temeswar« elég tanult Krakkóban. Hozzá: a Rajmundus-legendá colophonján nincs kitéve a szerző neve, s belül a kiadó Pelbártból ily szavakkal idéz: »Inquit preminatus Pomerius.« Pedig Pelbártról előzőleg sehol sincs szó a könyvben. Pomerius nevének tehát a címlapon kellett volna állnia. Ugyancsak e latin legendá szerzője hivatkozik egy Katalin-históriára, a melyből, úgymond, »extraxi carminis modum« »a verses mű tervét«. És utóljára: Rajmundus szintén megkaphatta Pelbárt atyától e munka kéziratát, mivelhogy egy időben Dáciában járt, — mindebből valószínű, hogy a Rajmundus-legendá szerzője és a magyar verses munkáé egyazon személy: Temesvári Pelbárt.

Az okoskodás magában véve nagyon is helyes, az eredmény kelleti magát, s főkép a Pelbárt-monographus örvend, hogy új levelet fűzhet a középkori magyar Pomerius koszorújához. Eszmé-

¹ Serm. de Stis, s. de s. Cath. I.

nek mindenesetre igen szép: a fiatal szerzetes nagy buzgósággal verses művet ír a skolasztikus tudomány égi védőjének életéről s megírja magyarul; a meglett férfiú még egyszer visszatér buzgalmának tárgyához és öregesen, folyóbeszédben, talán javított kiadásban, előadja ugyanazt középkori deák nyelven. . .

I.

Az, a mi a kétkedés első hideg gondolatát dobja e szép s meleg ábrándozásba: Pelbártnak előttünk ismert jelleme, illetve némely szövege. A Pelbártról megjelent második monographia szerzője már régebben bizonyos czélzattal szőtt Pomerius jellemzésébe egy fordítást a »Sermones de Sanctis«-ból, a hol is, egyéb helyekről nem szólván, Pelbárt a csillagióslást ostorozza.

»Mint hogy,« így szól a szöveg, »igen sokan hibába keverednek a karácsonyra nézvést amiatt, hogy Krisztus születésekor rögtön csillag jelent meg s azért abban a hiszemben vagynak, hogy az ember születése a csillagok állásához vagyon kötve: azért is a mikor és a hol helyén valónak látszik, az efféle tévedések ellen föl lehet tenni a kérdést, ha függ-e a csillagoktól az emberek erkölcsének különfélesége és cselekedeteiknek következése? Megfelelhetünk erre szent Bonaventurával, ki azt mondja, hogy az ember erkölcsét és a jövődőt kétféle módon tehetjük a csillagok járásától függőkke; egyrészt, ha azt mondjuk, hogy a csillagok okozzák azokat egész teljességökben; másrészt, ha úgy vélekedünk, hogy véletlenül és esetleg találkoznak egymással. Am ha az elsőt választjuk, ez nemcsak hamis, hanem *erctnek és ördögi képzelgés*, mely ellene tör a keresztény vallásnak, ellene mond a tapasztalásnak és józan észnek. Mert ha minden szükségképen a csillagok járása szerint történik: akkor a mi hitünk nem igaz és a mi erkölcsünk becslést nem érdemel. Tagadja az érdemet és következésképp a jutalmat és kegyelmet és örök dicsőséget. Azért, mondja Dam., ha mindent a csillagok hatalmával cselekszünk, szükségképp cselekedjük, a mit cselekszünk; a mi pedig szükségből történik, sem nem erény, sem nem gonoszság, és akkor sem dicsőségre, sem koronára, sem kinokra és kárhozatra méltók nem vagyunk. Akkor az Isten igazságtalan, egyiket javakkal és jutalmakkal, a másikat bajokkal tetézvén. Hiábavalóság minden törvény és jog és minden tanács. Veszendőbe megyen az erkölcsök becsülete, ha a bűnösnek vétkét a csillagokra toljuk; nem lesz többé vádolható a gonosz és kimenekül a megtorlás elől. Az ember a csillagok tiszteletére igazíttatik . . . bizonyosságul, hogy ördögi hazugsággal vagyon dolgozunk, melyet a sátán koholt, hogy őt tiszteljék. Azért mondja Ágoston, hogy minden efféle mesterkedést, mint az emberek és ördögök gaz társaságának gaz czinkoskodásait, a kereszténynek teljességgel utálnia szükséges. — Gregorius szavai szerint is: Isten óvjon minden hívő keresztényt, hogy valami vaksorsban higgyenek. . . .

Mindazonáltal, ha tudni akarod, mennyiben lehet a jövendőt a csillagokból kiismerni: azt felelem, hogy először is nem lehet megismerni semmi olyat, a mi nem úgy történik, hogy másképen nem történhetnék . . . teszem, mint mikor az ember ásás közben kincsré akad, vagy ha ebben az órában házasodik vagy utazik és szerencsés lesz, avagy ha harcol és győz, és efféléket. De nem lehet tudni semmi olyast sem, a mit a szabadakarát végez, kivéven az ember hangulatát, a mennyiben testére hatást gyakorolnak a csillagok: de az akaratra ebből kényszerűség nem származik. Azért is a mondottak dolgában a csillagokból jövendőt mondani tilos babonáság, mibe sokszor az ördög is beleártja magát a hívők rászédésére. Hanem ha valaki olyan jövendőbeli dolgokat kutat a csillagokban, melyeknek azok természetes okozói: teszem a szárazság, eső, fogyatkozás, az tilalmast éppen nem cselekszik.»

Pelbárt ír Katalin-legendát, de az ő munkájában nincs helye a csillagjóslásnak. A S. de Sanctis Alphorabiusa egyszerűen bölcselő és orvos. A természetet vizsgálja és józan esztől kér tanácsot.¹

A verses Katalin-legendá bölcse amilyen bölcs, olyan nagy »égbe néző.« Már akkor, mikor a királyi párhoz járult, sok »mestörködést« indított »bölcsességének miatta«,

»És a csillagot jól meglátá,
Ki akkoron uralkodott;
Mind ezekben kétség nélkül
Im így lelé vétek nélkül:
Azt, hogy ég forgása azt tartja,
Természetök is mutatja,
Hogy lehetne magzat tőlük,
Mert nincs vétek ő felőlük.«

Alphorabiusnák rendes foglalkozása volt,

»Hogy ő éjjel fölkel vala,
Meglát vala csillagokat
És így mond vala jövendőket.«

Egy alkalommal

» . . . éjjelre hogy juta,
Királynak hűséget mutata;
Előálomkor felkele,
Mert akkor igaz lón helye,
Csillagokra föltekinte
És az ég forgása lón inte;
Őrizőket megkövete
És a királyhoz siette:
— Ez éjjel lón egy leányod.«

¹ »Interea quidam philosophus nomine Alphorabius fuit in Grecia magnus et famosus. Quem rex audiens missis litteris ad se accersivit et ipsum interrogavit unde hoc sibi foret, quod prolem ex regina non haberet? Qui consideratis sapienter regis et regine complexionibus, iudicavit, quod non ex defectu nature hoc esset, sed divina providentia.« S. de s. Catharina s. I. D.

Mikor megmutatták neki az ujszülöttet, a csillagok állásából a következőket jövendölte:

»Azt mind a sok isten tudja,
Hogy mind én életben nem láttam,
Írásomba is nem olvastam,
Hogy mind egeknek folyása
Avagy csillagoknak mutatása
Valaha ily jól volt volna,
Vagy annyi jót hozott volna,
Mint ez leány születésén.«

Mindezen részletekben a Pelbárt ismert theologiai „*eruditiójának*“ és a magyar verselő szellemének különbsége, sőt ellentétessége világlik. Derék Sziládynek, a Rajmundus-könyvnek fölfedezése előtt — tudvalevőleg — egy szóba foglalva érveit, épen az „*eruditió*“ egyezésének alapján mondotta ki véleményét. Pedig ugyanaz a Pelbárt, ki a »De Sanctis«-t közrebocsátotta, ugyanazon eruditóval, mely biztosan az övéinek ismert műveiben lakozik, soha sem írhattott ily „*eretnek és ördögi képzelgések*“-et.

Szilády Áron figyelmét mindez nem kerülte ki. Az ellenmondást észrevette és meg igyekezett azt fejteni. »A költő,« így okoskodott, »minden kicsinylés nélkül sorolja elé Alphorabius »sok cselekedését és mestörködését, melyeket bölcsességének miatta indíta,« azért, hogy az ég forgását és a csillagot jól meglássa: s a pogány hitélet világában érvényesülni engedi a keresztyén felfogás szerint hiábavalóságnak tekintett csillagjósást.«

Ez az okoskodás azonban a XIX. század aesthetikusáé — a modern értelemben vett költőről, a ki *tudatos alakító*, alkalom adtán felhasználja mindazt, mi a költői elhíttetéshez tartozik; de a verses mű írója, — mindenki tudja, — nem ilyen. A legenda-író *történetírónak* tudja magát, nem költőnek; *nem alakít*, a mint nem másítja tárgyát a történetíró, s a XV—XVI. század legendása még azokkal a »diszítő« eszközökkel sem él, melyek Gyöngyösit jellemzik. Mily történetnyomozói munka az, melylyel a Rajmundus-legenda szerzője adatait szedegeti! A verses mű szerzője oly meggyőződéssel és czélzattal veti betűit, hogy a mit leír, nem mese, hanem való. »Ez nemes kegyes szíznak« történetét, mondja egy helyütt, »*igazán megmondottuk*.« Az, a mi papírára kerül, lehet »fictio,« — így képződött a Bárlám »legendája« is, — de az író erről nem tud, mint Damascenus is súlyt helyez rá, hogy történetére »*ἀνδρες εὐλαβεῖς τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπίων χώρας*« — »hitelre méltó emberek« tanították meg.

Pelbárt ezzel a *krónikás* fölfogással és az ő munkáiban nyilatkozó *eruditióval* nem engedheti soha sem érvényesülni, még a pogány világban sem, a keresztyén felfogás szerint nem »hiábavalóságnak,« — hanem »eretnek és ördögi képzelődés«-nek, súlyos bűnnek tartott csillagjósást. Azzal a kemény dialektikával, mely Pomerius valódi műveiben sugárzik, soha sem mondhatja senki,

hogyan az, a mi a keresztény emberre nézve és magában alaptalanság és lehetetlenség, — ugyanaz nem lehetetlen és alaptalan dolog a pogányra nézve; azzal a krónikás tudattal, melylyel a verses munka készül, az író nem szöhetett-fonhatott a szövegbe semmit, a minék valóságát nem hitte.

• Azonban Pelbárt szövegei a csillagióslásnak ördögi voltáról a meglelt kor gyümölcsei. Az idézett prédikáció-részlet nem készült sokkal előbb 1489-nél, s az 1483. évet megelőzőleg semmi esetre sem, — míg ezzel szemben Szilády a verses munkán az ifjúkornak vonásait észleli. Az, a ki később Pál volt, lehetett valamikor Saul, Pelbárt nézetei módosulhattak, mint minden más ember gondolkodása. S ez a módosulás valóban lehetséges is; csak hogy először be kellene bizonyítani, hogy megtörtént; másodszor meg kellene magyarázni, *hogyan ha tehát az az „eruditio“, mely a verses műben nyilvánul, más, mint az, mely a Pomeriumot és Stellariumot jellemzi: hogyan lehetett a Rajmundus-szöveg fölfedezése előtt Pelbártnak szónoki műveiben mutatkozó „eruditio“-ja alapján a „véleményt“ kimondani?* — Valóban a mondottak után a hypothesis érvelése a Rajmundus-könyv előtt nem más, mint azt állítani, hogy *xy* tárgy rózsa, mivel *nem* olyan mint a rózsa. És végre is: nem különös-e, hogy az a Pelbárt, ki egy apokryph történetről megjegyzi, hogy: »Hic aliqua apocripha narratur, quomodo viderunt carpentarium cruce parantem. Sed hec omitto,«¹ a Katalin-legendát írva² elhagyja ugyan a csillagióslás meséjét; de szóval sem emlékezik egykori bünére és »eretnek, ördögi képzelődésére,« melyet a verses művel olvasóinak szívébe is átplántált... noha ez skolasztikus felfogás szerént bizonyos módon *kötelessége* lett volna!³

Szilády Áron fölvevése a Pelbárt »eruditio«-jára nézve más-kepen is ingoványos talajon áll. Az, a mire a Rajmundus-legenda fölfedezése előtt nehézkedik, csupa általánosság és korán sem individuális valami, a miből egyesre szabad volna következtetni. A Pomeriusnak idéző eljárása Herold sermo-iban ép úgy megvan, mint magánál Pelbártnál, s a magyar Pelbárt-fordítók is, például az Erdy-codex írója, ének azzal. A példák, elbeszélések használatát Discipulus (Herold) ép úgy hangsúlyozza, mint Pelbárt. Ugyanő nem ritkán hivatkozik egyes himnuszokra; a legendáknak prédikációs használatára is rá lehet találni egyéb forrásokban, minő a *Legenda aurea*⁴; sőt a verses Katalin-legenda hittani nézeteit és idézeteit szintén nem egy középkori theologus gyűjteményéből lehetne úgy kísérni, mint Pomerius műveiből.

¹ S. de Stis. In Parasceve, s. I. L.

² Ibid. s. I.

³ V. ö. Gury, Compend. Theolog. Moralis, pars I. num. 724, 4° és a jegyzetet.

⁴ Noha ez az érv mit sem ér: a Katalin-legenda nem prédikációba szőtt elbeszélés, minők a Pomerium legendái. H. C.

E fajta egyezések bizonyára fontosak ott, hol számbavehető adathoz járúlnak; de magokban véve logikailag nem szolgálhatnak oly hypothesis alapjául, minőt Szilády épített rájuk.

Mindenesetre szigorúbban kellett volna itt megvizsgálni azon eltéréseket, a melyek Pomerius Katalin-beszédének latin legendája és a verses mű közt találkoznak. Ha valahol kitűnik az »eruditio« egyezése, akkor a tárgy azonossága esetében mutatkozik az kiválóan.

Pelbárt Pomeriuma szerint Katalin, uralkodása idejében, tizenkét idősebb hölgy kíséretében jár, s a verses mű épen kétennyiről emlékezik. A Pomerium szerint a magányos remete gunyhójának tetején *kereszt van*, s mikor ezt Katalin meglátja, így szól (intra se dicens): Iste senex et ego unum deum colimus; — a verses munkában nem hiányoznak Katalin szavai, de értelmök egyáltalán nincsen, mivel a verses mű a keresztről nem tesz említést. Pelbárt sermo-ja szerint Jézus az eljegyzéskor szép s hatásos szavakat intéz a szűzhöz¹; — a verses mű az egész jelenetről mélyen hallgat.

Bizonyára számba kell itt jönnie Katalin vitatkozásának is. A Pomerium ezt a szent Katalinról írt harmadik beszédnek *E* pontjától kezdve adja elő. Az Érsekújvári codexben a vita a 484. lapon indul meg. A Pomerium szerint »azt mondják, hogy (mint néminemű históriákban elbeszéltetik) *négy conclusio vala*. Ugyanis mikoron a disputálásra jutottak, egy a bölcsek közül imígy szólt: Mondja meg Katalin mindeneknek hallatára, mit állít, hogy azt megösmérhessük, mivelhogy azért hívtak bennünket ide, hogy megdisputáljunk. Ekkor Katalin monda: Beszédem kezdete a fölszízített Jézus Krisztusról vagyon, ki is, mint az Atyával és Szentlélekkel egy isten, a világot teremtette s abba embert alkotott. Ezt az embert a pokolbéli ördög irígységből rászedte és bűnre csábitotta és megkötözte örök halálnak kötelékével. Mivelhogy pedig az ember másképen nem szabadúlhat vala: tehát könyörülvén az áldott Jézus Krisztus, Istennek fia, testet vón, melyben is nagy sok csudával bizonyoságot tett, hogy ő Istennek bizony fia, ki a mi üdvösségünkért megtestesült és az ő kinszenvedésével és halálával eleget tévén az ember bűnéért, az embert megváltotta és mennyországba visszavezette. *Ezekből tehát a bölcsek négy főconclusiót tettek vitatásnak okáért.*«

A vitatkozás első »conclusio«-ja a Pomerium szerint *a világ*

¹ Tunc virgo Maria annulum de filii sui digito accepit et dexteram manum Catherine subarravit. Tunc chrs de gremio matris descendit et apparuit quasi spinis coronatus et apertis quinque vulneribus sanguinem fundens et dicens: Ecce tanta passus sanguine te redemi. Si ergo venire vis post me, sequere me ad coronam perpetuam. Et eidem (Cath.) chrs valedicens angelis cantibus ascendit in celum. Tunc Catharina euigilans annulum in manu reperit et mira spiritus dulcedine repleta gratias egit deo. Tandem quoque ad domum suam rediens: cepit seruos et ancillas in fide catholica informare, etc. Sermo I. E.

teremtéséről szolt, — ugyanerről vitatkoznak először a verses műben is.¹

»Az első conclusio tehát,« kezdi a De Sanctis, »a világ teremtéséről vala.« Ez ellen a philosophusok imilyen kifogást emelnek: Isten világot akart létrehozni. Tehát ez az akarat az Istenben vagy megvolt öröktől fogva, vagy nem volt meg öröktől fogva. Ha azt állítod, hogy öröktől fogva volt meg benne: akkor a világ is öröktől fogva létezik; mivelhogy Isten akarata mindenkör bétélik, s így állítván az elégséges működő ok létezését, állíttatik az effectus is. *II. Phys.* A mint Isten öröktől fogva akarta a világ létét: öröktől fogva volt a világ. — Ha pedig len most azt találok erősíteni, hogy az akarat Istenben nem volt meg öröktől fogva: az következik, hogy Isten nem akaróból akaróvá lön; e szerint Isten akarataiban változnék s így változnék azzal, hogy nyugalmi állapotából cselekvésbe ment át; mivelhogy elkezdett olyast teremteni, a mit azelőtt nem teremtett vala. Azonban mindez lehetetlenség az isteni lényben. Tehát világos, hogy a világ soha sem teremtett. — *E beszédekre megfelelt Katalin asszony, úgy a mint a katholikus doktorok is felelnek, főkép Bonaventura super II. di. I. qu. II. ar. I.* mondván, hogy a mit az Isten tenni akar, mindöröktől fogvást akarta ugyanazt, de úgy, hogy az ő bölcsesége szerént előre kitűzött időben akarta csupán effectusba hozni, s akkor aztán létre is hozta, a mit akart. Hasonlatosképen, mintha teszem én kora ifjuságomtól kezdve mindenkör azt a szándékot tápláltam volna, hogy harminczéves koromban a szerzetbe lépek, úgy, hogy előbb ezt nem cselekszem. Így aztán az Istenre épen-séggel nem mondhatni, hogy akarataiban változott; mivelhogy öröktől fogva akart teremteni, de egyszersmind azt is elhatározta, hogy így meg így, ezen meg ezen időpontban teljesíti szándékát... Az sem áll, hogy az Isten nyugalmi állapotából cselekvésbe lép az által, hogy nem-teremtőből teremtővé leszen. Ép így most sem változik, ha egyet-mást újjáalkot, mivel az Isten egyszerű állat, ki bármit cselekszik, nem változik. Ezért mondja *Boethius de consol.*, hogy maga nyugalomban maradván mozgat mindeneket. Hasonlatos esetet hoz föl *Scotus* is, mondván: Látjuk, hogy a fényes nap, ha holnap kristály vagy üveg vagy más efféle tétetik eléje, megvilágítja azt, s ez által semmi új sem történik a nappal; új világitás keletkezik ugyan, de az csupán az üvegen történik.«²

A verses műben³ Katalinnak egész idevágó felelete a következő:

»Im arról bizonságot adok nékőd,
Hogy ez világ nem volt örökké,
Hanem őtet Isten teremté,
Mint Virgilius megírta
És mineküink írva hagyta:

¹ Érsekújvári cod. 487. I.

² Sermo III. E—F.

³ Érsekújv. cod. 487. I.

Principio celum terram camposque liquentes Lucentem globum
lune solisque labores Ipse pater statuit et reliqua primo eneidos etc.

Hogy mindeneknek előtte
Az úr isten földet és mennyet teremté
És azután embert és szörze,
Kit az ördeg elrekkente.
Ez dolognak ő mély voltát
És ez teremtésnek folyását
Aristotiles nem érté,
Mert Istent nem ismeré.«

Ebből a részletből épen nem világlik a Pelbárt és a verselő eruditiójának egyezése. Pelbárt nemcsak nem éri be a Virgiliusra való egyszerű hivatkozással, de sőt nem is említi azt. Ő is idéz, — de az ő idézetei a *dolgot magát fejtik ki*, a helyett, hogy azt egyszerűen külső érvel, pusztá tekintélylyel ütnek el. Aztán az ő bölcse a »II. Phys.«-ból meríti érvét, a verses műé ebből indul: »Eterni non est aliqua causa. *xij Metaphysice*. Sed species rerum sunt eterne et specialius mundus est ab eterno. *Octauo physicorum* ergo rerum et mundi non est aliqua causa et per consequens neque xpus.«¹

A vitatkozásnak második pontja a Pomerium szerint »*de dei veri unitate*«, a harmadik »*de personarum in deo trinitate*« szólt, s utóljára az isteni megtestesülésről és Krisztus kínszenvedéséről beszéltek. A verses műben a vitatkozás nem is érinti a közbenső tételeket és egyszerűen a megtestesülésre csap át. A Pomerium szövege itt nagyon rövid ugyan, de a verses mű megfelelő részletének néhány főbb pontját legalább megjelöli. A bölcsök, úgy mond, így szóltak: »Az Isten nem szenvedhet, sem meg nem halhat, egyszerű és nem vegyülhet; tehát sem testet nem ölthetett, sem nem szenvedhetett, sem meg nem halhatott. *A mire is Katalin megfelele, mondván*, hogy Isten az ő felségének mindennemű kisebbsége nélkül vette föl az emberi természetet, megmaradván az ő dicsőségében. Aztán emberi természetében szenvedett és halt meg a mi váltságunkra és üdvösségünkért. És így megmutatta nekünk mondhatatlan könyörületét s szeretetét s egyszersmind eleget tett az isteni igazságosságnak, mikoron testében a mi bűneinkért a keresztfán kínszenvedett. Azért is a ti *Plátótok* is állítja, mondván, hogy az Isten vég nélkül való. *Sibylla* asszony pedig úgy mond: Boldog az Isten, ki a magas fán függ. Tehát azzal »köté be« a beszédét, hogy ő lón az igaz bizon Isten, ki mindeneget teremtött, a pogányok isteni pediglen ördögök.«²

Ez a rész mindenesetre a hypothesis látszik támogatni, — noha *látszik* csupán. A nyújtott körvonalak ráillenek a verses mű disputája idevágó részleteinek pár csúcspontjára,³ a Sibylla idé-

¹ Érsekujv. cod. u. o.

² Sermo III. H.

³ V. ö. Érsekujv. cod. 487—496. l.

zett mondása előfordúl a codex 496. lapján, s végül az »eruditio« kérdését tágabb körben nézvé, az »Omnes autem dii gentium demonia« és Plátó »deus circumrotundus«-a megvan a verses maradványban is — csak hogy *másutt*. A Pomerium azonban egy szóval sem czéloz arra, hogy az incarnatio vitájában *Mária szüzeségéről* szót ejtettek volna, mint a hogy *Krisztus tanításáról és tanítványairól* sem emlékezik, — a verses mű okoskodásainak *épen nagyobb részéről!* — Igaz, hogy a felhordott érveket föl lehet találni a Stellarium és Pomerium különféle részeiben, például szent Ágoston hasonlatát a napfényről a karácsonyi beszédekben, — azonban az e fajta érvek súlya ismeretes. A verses mű okai valamennyien szokásos érvei a középkori theológiának, főkép a népszerűnek; nem csak Pelbárt ismerte őket, hanem mindenki, a ki theológiával foglalkozott. . . . A verses mű szóban forgó része épenséggel nem is egyéb amolyan népies theológiánál, melyet bátran megírhattak más kezek is, nemcsak Pelbártéi.

Egyszóval: *idézetekkel dolgozó* középkori *theologusokkal* szemben olyan pár helynek értelmi egyezése, a melyek közös és nem egyéni dolgok, s a melyeknek összehozásáért köteteket kell átböngészni, semmit sem jelent. Csak össze kell hasonlítani akár két újabb skolasztikus dogmatikát is, az eredmény meglepő, az érvek csaknem azonosak bennök, kivéve, hogy tán a sorrend változik. — Mindenesetre több az, hogy a vita első pontjában Pelbárt egészen máskép okoskodik, mint a verses mű után lehetne várni; több az, hogy ugyanő a tárgyalt II. résznél a Sermókban az idézetek közül épen hogy csak utal — *egyre*. Innen épen nem az következik, hogy ő írta a verses munkát; hanem az, hogy nem ismerte és nem írta azt; minthogy ez esetben legalább is több jóslatra és idézetre emlékezett volna . . . És vajon nem szür-e szemet, hogy Pelbárt 1489 táján ezen szavakkal: »Ilyen módon felelt Katalin,« egészen más természetű — rationalisticus — »defensió«-t hallat, mint a minőt a verses műben — tegyük fel, 1479-ben — papírra vetett? — Bizonyára egy kis lelkiismeretességgel s egy autentikusabb forrás ismeretével — értem a verses művet — következetesebbnek kellett volna Pelbártnak lennie, forrásához kellett volna ragaszkodnia, be kellett volna látnia, hogy a Virgiliusból vett idézetek csak mégis jobban illettek K. szájába és idejébe, mint a mit későbbi skolasztikusok írásaiból ő készített. Valóban, forrásmű birtokában lenni s aztán, főkép ha az a mű sajátunk, a már megírt adatok mellőzéseivel, hogy az úrt betöltsük, *komponálni*, — ez olyan eljárás, a mely gondolkodóba ejt mindenkit. A dolog nem is állhat így. A tény, a mint csupaszon előttünk van, egyszerűen azt mutatja, hogy *Pelbárt 1489 táján nem ismeri sem a verses művet, sem azt a szöveget, a mely a verses mű vitáihoz alapúl szolgált.*

Azt sem szabad számon kívül hagyni, hogy e verses mű írója előtt bizonyára ott feküdt a Pomerium legendájának szövege.

Nem csupán az Alphorabius név vall erre rá; hanem a remetével való találkozásnak elbeszélése is. — A S. de Sanctisban el van mondva, hogy Katalin a remete czellája fölött *crucifixum-ot lát* s erre így szól magában: »Ego et iste senex unum deum colimus«; — a verses mű szót sem ejt a feszületről s Katalin szájára mégis egészen értelmetlenül ráadja e szavakat:

»Kétség nélkül azt jól tudom,
Mert bizottságát es látom:
Ketten egy istent imádunk.«

Ez csak úgy volt lehetséges, hogy az író beleélte magát a latin szöveg értelmébe, s mikor aztán a magyar munkát írta, elfeledkezett a Katalin szavait megokoló feszületről.

Föltéve mégis, hogy a kérdéses latin szöveg nem az 1489-iki vagy későbbi Pomerium papirosán szerepelt: megmagyarázható-e, hogy Pelbárt, a *történetíró*, a latin forrásban ezt találván: »Senex autem cepit eidem (K.) *de perditione hominis et divina incarnatione ac passionis eius redemptione loqui*«,¹ s aztán másutt, hogy a bölcsékkel való vitában a II. pont »de dei veri unitate,« a III. »de personarum in deo trinitate«² vala: — mégis, a miről tudta, hogy nem az eremita beszéde, a két említett pontot az eremita beszédebe szőjje be a verses művet írva? — hogy az *eljegyzés* jeleneténél mutatkozó változtatást ne is említsük! — Nem! ilyen dolgokat nem a Pelbárt »eruditó«-ja tár elénk, azoknál fordul elő ilyesmi, nem is egyszer, hanem sokszor, a kik a Pelbárt beszédeit a magyar codexekbe gyúrnák.

Csak ötletszerűleg akarok itt egy érdekes codex-jelenségre utalni, mely a kérdéssel, úgy látszik, némi kapcsolatban áll. A verses mű codexe, az Érsekújvári codex, Volf bizonyítékai szerint dominikánus apácák írása.³ De Volfnak okai mellett rávall erre még egy valami, a mit eddig senki sem bolygatott. Az Érsekújvári codex 363—5. l. egy példa olvasható, melynek szövege majdnem szószerint tükrözi a Példák Könyvének 37—43. lapjain előforduló elbeszélést az egyszeri ártatlan gyermekről. Ez a tény világosan ráutal, hogy Sövényházy Mártának s két társának szövege kapcsolatban áll a szerzettel, honnan a Példák Könyve kikerült. Ez a szerzet: a Margitszigeti klostrom, melynek tagjai 1529 táján Nagyváradra menekülnek. Az Érsekújvári codex másolói csupán a Bódogasszony szigetére való apácák közül valók lehetnek. Vajon nem ébresztheti-e föl mindez azt a gondolatot, hogy a verses mű eredetét a ferenczrendieken kívül is lehetne kutatni? . . . bár az sem zárható ki épenséggel, hogy a dominikánus apácák a várad klarisszák útján jutottak a legenda szövegéhez. . . A dolog azonban így is csak sejtelmek ködébe merül.

¹ Sermo II. E.

² Sermo III. E.

³ Nyelvemlékt. IX. k. IX. l.

Egyelőre azonban nem is e fajta kutatás a főfeladat. A legelső kérdés, a melyre a feleletet itt megadni szükséges, az, hogy a Pelbárt szerzőségéről szóló hypothesisnek föllállítását követelték-e a Raymundus-szöveg fölfedezése előtt számbavehető adatok? vajon a tárgy ismert oldalai nem teszik-e a »vélemény« kockáztatását logikailag hibássá? — s erre tán immár eléggé meg tudunk felelni. Az az »eruditio«, melyet Pelbárt művei tárnak föl, a Pomerius eruditója, mely csakis a Stellarium és Pomerium, továbbá Pelbártnak biztos latin munkái alapján lehet ismeretes, *épen nem követeli, sőt a csillagjóslást tekintve és a legendai eltéréseket, kizárja és ellenzi Pelbárt szerzőségét.* A Sziládytól előhordott érvek általánosak, nem egyedítőek és több biztos adattal ellentétben állanak, sőt nem hiányzik oly jelenség sem, mely arra mutat, hogy Pelbárt 1489 táján a verses műről vagy ennek forrásszövegéről semmit sem tudott.

II.

A kérdés ezen pontján szövődik a hypothesis problémájába a Rajmundus-legenda. Ez a munka sok helyütt szóról-szóra egyezik a verses művel, »prenominatus Pelbartus«-ról beszél. szerzője ferenczrendi hittanár, ki egy históriából »extraxit carminis modum«, tehát nem lehet más, mint Temesvári Pelbárt. . . .

A deák munkát valóban nem is fogja mellőzni a magyar irodalomtörténet, akár győz Szilády véleménye, akár bukik. Részünkről ugyan nem juthattunk hozzá; de Szilády Áron hitelére támaszkodva, pár egyező helynek minőségéből alkothatunk némi képet a dolog állásáról.

Az Érsekújvári codex 485. lapján egy részlet így hangzik: »*Hic est deus meus, hic est philosophia mea. Hic est victoria mea et tota gloria mea etc.*

Ez énnékem nagy Istenem
És tökéletes bölcseségem,
Ez énnékem győzedelmem
És bizodalmas reménségem
És ez nekem víg életem . . .«

Ismét az 518. oldalon:

»*O decus et Salus credencium. O Spes et gloria virginum. Ihu bone gracias tibi ago qui intra collegium ancillarum tuarum dignatus es me connumerare.*

Oh énnékem én idvességem
És én bizony édességem
Oh szízeknek nagy reménye
És önekik dicsőségek
Oh énnékem nagy ékösség . . .«

E részletek latin szövegei a Rajmundus-legendában híven megvannak Szilády szerint. Világos, hogy a magyar mű verselője

a deák munkának megfelelő szövegéből veszi a gondolatokat, a »textus«t. Ez esetben épen *nem a deák legenda készül a magyar után*, mint a hogy Szilády véli, *hanem fordítva, épen a verses mű követi a deák munkát.*

Semmi kétség, hogy, ha köze van Pelbárthoz, föltéve, hogy ő a verses mű szerzője, a deák könyvnek, akkor Pelbárt előbb írta meg a latin szöveget és csupán utóbb a verses darabot. A deák legenda szerzője maga nyújtja e részt a vezető fonalat. Munkája elején maga mondja el, hogy az ő legendájánál előbb nem ismert *egyét sem*, a mely Katalin megtérése okát és módját előadná. A meglevő históriák, úgymond, „*de causa et modo conversionis eiusdem virginis ad Christum . . . penitus nihil continent.*“ A ki Voragineire czéloz, elmondhatja ezt, a ki már előbb megírta a verses művet, az nem beszélhet így. Ő már előbb használta, tehát ismerte az Alphorabius elbeszélését, mely a dolgot szépen tudtunkra adja. Szóval: föltéve Pomerius szerzőségét a két legendára nézve: *a Rajmundus-szövegnek mindenesetre régebbnek kell lennie akár a magyar legendánál, akár a Pomerium 1489 előtti szövegénél*, mely a »*historia ab Alphorabio descripta*«t föntartotta. Ebben az esetben még lehet magyarázni azt is, hogy a Rajmundus-legenda nem ismeri az Alphorabius nevet és Macrobius bölcsről emlékezik. A három legendának időrendi sora e szerint a következő volna: Rajmundus-legenda, verses mű, a Sermones de Sanctis elbeszélése.

Ám legyünk figyelemmel. Rajmundus szövegének írója — tudvalevőleg — számot ad róla, mennyi fáradsággal szerzék meg művéhez a kellő adatokat, tehát a Macrobius nevet is. Mégis, a midőn kezébe jut Alphorabius históriája, egyszerre nézetet változtat és Alphorabiust ír — a verses munkában. Ugyancsak első forrása szerint, a mint látszik, a bölcs nem astrológus; később, midőn Alphorabius szövege alapján a verses művet írja, már csillagjósá teszi a bölcsöt, hogy 1489 táján elvesse a csillagjósást. A Rajmundus-szöveg hosszabban emlékezik, hogy minő nagy küzdelem árán jutott a szerző Katalin családjának genealogiájához, s mégis, a verses mű szót sem ejt a Rajmundus-könyv szerint olyan fontos genealogiáról. Ugyanő két legendán keresztül, s a mi különös, a vitatkozásokban megtartja az először talált adatokat és menetet; — 1489 körül már komponálja — részben — a vitát, részben más, eltérő adatokat emleget. . . .

Gondoljon bárki bármit, de ily következetlen, ily csélcsap eljárást a Pomeriumnak egyetlen lapjából sem tudunk Pelbártra nézve valószínűvé tenni.

Tagadhatlanul számba kell itt még venni egyet és mást: hogy Pelbárt mikor adhatta volna deák művét Rajmundus kezébe, mit kellett volna tennie a két mű közt levő ellenmondásokkal? — Semmi kétség ugyanis, hogy a bázeli 1504-iki kiadás „*noviter collecta*“ elbeszélést tartalmaz, mely nem készült előbb, mint a szerző »ad perfectiorem etatem« jutott, érettebb korba lépett.

E mellett valószínűtlen, hogy Pelbártot a bíbornok előbb ismerte volna, mint a buzgó szerzetes hírnevéssé lett. A »noviter collecta«-nak szintén inkább megfelelő e föltevés s a mű megjelenése idejének is, ha meggondoljuk, hogy Rajmundus az elvállalt legendát aligha őrizgette évtizedeken át fiókjában. Vajon lehetséges-e ily körülmények közt, hogy Pelbárt a deák szöveget az előtte *ismert* és mint későbbi műve, a »De Sanctis« mutatja, hitelesnek látszó Alphorabius-história szerint át nem javította volna?

Bizonyos ugyanis, — föltéve, hogy P. a legendák szerzője, — hogy az író kezében egyszerre meg kellett lennie mind a három legendának. A verses mű egyes részeit határozottan a Rajmundus-szövegből másolta s ugyanakkor, láttuk, követte Alphorabius-t is. Megváltozott nézetei szerint legalább Macrobius nevét okvetlen ki kellett volna tehát javítania deák szövegében, s ő mindebből semmit sem teljesített, a »történelmi« munkát előtte okvetlenül ismeretes tévedésekkel, nagy lelkiismeretlenül, a bíboros kezébe juttatta.

Már ez bizonyára nem folyik Pelbárt ismert eruditójából, sem jelleméből.

Azt sem állíthatni, hogy a szöveg csupán Pelbárt halála után jutott Rajmundus kezébe, mikor a szerző már nem javíthatott rajta többé. Pelbárt 1504. január 22-én költözött más világra és Rajmundus szövege már ugyanazon évi június 22-én, öt hónapra Pelbárt halála után, kikerült a sajtó alól. Különben sem valószínű, hogy a ki annyit fárad munkája érdekében, mint a Rajmundus-szöveg írójáról tudva van, kész könyvét egyszerűen félretegye, noha egyéb műveit oly sűrűen bocsátja közre, mint Pelbárt atya.

Szabályos következtetés szerint az eredmény csak egy lehet immár, hogy Pelbárt kezéből nem származhatott mind a két elbeszélés. *Ha egyszer bebizonyúl, hogy ő a Rajmundus-féle szöveg alkotója, ugyanakkor ki lehet mondani, hogy a verses mű másé, s viszont.*

Azonban ott van a »*carminis modus*«, — nem mutat-e ez egy korábbi verses műre? — Lehet, csak hogy nem tudjuk, minőre. A magyar verses Katalin-legendára bizonyára nem, mint a két mű chronologiai viszonyából és ellentéteiből folyik.

III.

A Rajmundus-szöveg ilyképen nem bizonyúl alkalmasnak, hogy Pelbárt koszorúját a Katalin-legenda szerzésének érdeme is szaporítsa. Három lehetséges csupán: vagy Pelbárt írta a Rajmundus-legendát és akkor elesik tőle a verses mű; vagy csupán a verses munkát írta; vagy végül egyik mű sem bizonyúl az övének.

Ámde, hogy a Rajmundus-szöveg Pomeriustól került ki, bebizonyítani nem lehet. A deák munkának 1504-iki colophonja szerint a Rajmundus-szöveg mint »*ujonnan* igen sok legendákból össze-

szedegetett» mű szerepel, a szerző vallomása szerint pedig érettebb kor alkotása, olyan emberé, a ki theológiát tanított. Pelbárt 1483-ban tudvalevőleg már theologiae professorként szerepel, de működése alapján ilyennek állíthatni 1481-ben is. — Már most a Rajmundus-szöveget ugyancsak Pelbárt nem írhatja 1489 után, mivel a Pomerium ekkor már Alphorabiussal lép fel, s mivel akkor a Katalin „*megtérése módjáról*“ tett állítás ellenmondásba keverné önmagával; tehát a szövegnek okvetlenül régebbinek kell lennie. Azonban tudjuk, hogy Pelbárt *mint tanár*, 1481-től 1489-ig két hatalmas művet ír, minő a *Stellarium* és a *Sermones de Sanctis*, tehát, ha Italiában járt, a mit pedig a Rajmundus-szöveg szerzője nyilván erősít magáról: ez aligha eshetett 1480 után. Igen, de akkor ismét hogy beszélhet Rajmundus a legalább is negyedszázados munkáról mint »noviter collecta«-ról? Vajon a bőbeszédű szerző nem említené-e meg, hogy a munka évek hosszú során keresztül feküdt fiókjában? És ha a szerző épen Pelbárt: miért nem javított a mű adatain? Miért nem szól csak távoli czélzással sem piombinói utazásáról, ő, ki különben a vidékeket, hol megfordult, többször megjelöli?

Azonban Szilády valóban nevezetes és nyomós érvet hoz föl: a „*prenominatus Pomerius*“-t. A hypothesisnek itt van legerősebb bástyája. Pomerius nevét, »minthogy e kifejezést megelőzőleg sehol semmiféle fölemlítés sincs, a mire vonatkozhatnak, egyébre lehetetlen érteni, mint azon meg nem nevezett ferenczrendi szerzetesre és theologia-professorra, kitől az előbeszéddel ellátott legenda származik.¹ — »A kiadó hihetően a *hitelesség szempontjából mit sem hagyott az előszó szövegén változtatni*, de a szerző nevét mégis fölöslegesnek látta kitétetni,«² mondja Szilády, s ez az érvelés oly világosnak látszik, hogy *egyéb, említett nehézségek hiányában* tán alig ébresztene gyanút. A megvilágított körülmények közt azonban oly magyarázat után kell nézni, a mely nemcsak nem ellenkezik adott tényekkel, hanem némileg folyik is belőlök. Érdemes tudósunk a Rajmundus-legenda különös jelensége szemléleténél bizonyára Béla király névtelenére gondolt, s így következtette, hogy Pelbárt nevének a címclapon volna helye. Azonban ez a következtetés nem az egyedüli lehetséges eset, sőt tán a tények számbavételével nem is a legközelebbi magyarázat. Csupán mellékesen hozakodunk elő azzal, hogy Pelbárt nevét a könyvnyomtatók a munkák kelendőségének fokozására ily körülírással foglalták a címclap soraiba: Pelbártnak, annak az istenfélő férfinak munkája, »ki az üdvösséges beszédek-ből való és manapság nagynevezetű Pomeriumot is . . . közre bocsátotta«. A névelhagyásra tehát a kiadónak épen semmi oka sem lehetett, sőt ellenkezőleg, ha a mű Pomeriustól származik

¹ Temesv. P. Élete és Művei. 47. l.

² U. o. 46. l.

vala. — Az sem lehetetlen, hogy a Pelbártból idézett csodákat szőröstül-bőröstül máshonnan nyomták le, átvéve az itt meg nem felelő bevezetést is. — Azonban legvalószínűbb, hogy itt a kiadó feledékenysége a kellő magyarázat. Ez az ember ismeri a szerző bevezetését, hogy ilyen meg ilyen legenda nem létezik, — s ugyan öneki lehetetlen a Pomerium idevágó részét nem ismernie, mikor ő maga idéz Pelbárt negyedik Katalin-beszédéből. Elhatározza, hogy — mivel az előbeszédén »hihetőleg hitelesség szempontjából mit sem hagyott változtatni,« — alkalmilag kíséző jegyzetet csatol hozzá Pelbárt legendájáról, a mely a szóban forgó helyet is adja. Ily szándékkal írja ki a csodákat a Pomeriumból s vezeti be őket azzal, hogy a »főnt megnevezett Pomerius beszél.« Később azonban elfeledkezik a szándékolt megjegyzésről, mely kiadványának mind anachronistikus helyére, mind a vitás Pomerius-hivatkozásra is kellő fényt árasztott volna. Ez a megfelejtés, mint magának a könyvnek világos adatain alapuló, mindenestre nyomósabbnak látszik, mint bármi más, melynek gyökere távolról vett analogia, akár a jó Anonymus krónikájának — hypothesisise.

Szilády lelkiismeretes súlyt fektetett arra is, hogy a Rajmundus-szöveg írója ferenczrendi theologiae professor vala és »ad dilectissimum fratrem, fratrem Joannem« írt. Pelbárt szintén ferenczrendi theologiae professor vala és Krakkóban is tanult nem egy Joannes de Temesvar . . . Ez igaz is, de semmi sem következik belőle. Az a jámbor férfiú, kinek Mária-beszédeit a németek hibásan tulajdonították Pelbártnak¹, Pelbártnak nemcsak kortársa, de ferenczrendi és tudós férfiú volt, ki prédikációit »mirifice composuit«, szintén egy »dilecte mi frater Joannes«-hez intézte prologusát és tán theológiát is tanított Ingolstadtban vagy másutt . . . Az pedig épen hibás, ha bárki a Rajmundusi »frater, frater Joannes«-t a szerző édes testvéreinek és nem szerzetes testvéreinek tartva »de Temeswar«-okat keres . . .²

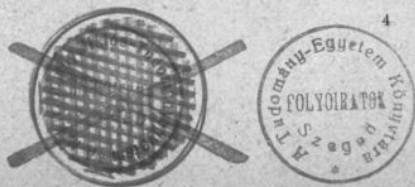
Rövidre fogva mindent, tény, hogy a számottevő okok nemcsak nem követelik, hogy Rajmundus könyvét Pelbárt nevéhez fűzzük, de sőt kizárják Pelbárt szerzőségét.

E pontnak tovább való vizsgálata ránk nézve nem is lehet fontos. Ha a deák könyv szerzője Pelbárt, ez kizárja, hogy ugyanő írta verses darabunkat; de ha a tárgyalt szövegnek semmi köze Pelbárthoz, ez a tény semmit sem szól a hypothesis dolgában, sem ellene, sem mellette annak.

A kérdés súlypontja immár teljesen a második lehetőség felé fordul, mely egyszersmind a harmadik lehetőségnek ránk nézve érdekes részét is magába foglalja: Pelbárt írta-e a verses művet vagy sem? A kerülő utak nem vezetnek célra bennünket, a kérdés bogába egyenesen szükséges behatolni.

¹ L. Horváth Cyrill Tem. Pelb. és Besz. 70—71. 1.

² Pelbárt címe is: » . . . frater, pater Pelbartus de T.«

Az, a mi e dolgozat elején föltárult, arra mutat, hogy a határozott tények inkább ellene szólnak Szilády véleményének, mintsem annak föllállítását ajánlanák. Utóbb kiderült, hogy a verses mű a Rajmundus-féle szövegen vagy egyrészt ennek egyik archetypusán emelkedik föl. Pelbárt azonban nem használhatta a kész Rajmundus-könyvet, épen korábban bekövetkezett halála miatt; maga sem írhatta azt a verses művel együtt, mint bebizonyult; a Pomeriumnak egynémely pontja pedig arra mutat, hogy a kérdéses vitapontoknak szóban forgó szövege alig feküdhett előtte. Az eredmény legalább in az, hogy a *verses Katalin-művet Pelbárt inkább nem írhatta, mint írhatta.*

Tudjuk, hogy helyzetünk nagyon nehéz. Itt nem csupán véleményről van szó, de oly valamiről, a mit az idő már belerögzített az emberekbe. A sokszoros emlegetés után szinte biztosnak tekintik már a legtöbbben, a mi magában épen nem az, és az időnek varázsához, a mely a tévedéseket is képes biztos igazságoknak zománczával vonni be az emberek szemében, itt a kiváló tudós tekintélyének varázsa is hozzájárult. De végre is, a tudományos olvasmányban ép úgy el kell távolítani az idolákat, mint a kutatásban, s részünkről nem ok nélkül állítottuk fel a kérdést ily értelemben: volt-e szükség a Pelbárt-hypothesisre? Követelték-e azt pozitív tények és nem ellenezte-e bármi, a mi mellett a logikai szabályok szerint hypothesisist föllállítani nem szabad? S e kérdésre a felelet, úgy hiszszük, meg van adva. Ki lehet mondani, hogy míg esetleg valamely váratlanul előkerülő adat nem találkozik, a tudományos álláspont a verses Katalin-legenda kérdésében a következőket mutatja: 1. A verses mű több forráson alapszik. Ilyen Pelbárt Pomeriumának elbeszélése, Rajmundus szövege és még egy forrás, melyből a csillagiósításra vonatkozó részek származnak; 2. a verses mű nem régibb 1504-nél. Egyéb föltevés alkotására egyelőre adat egyáltalában nincsen, s másrészt az első pontban kifejezett állítás nagyon is összevág a magyar codex-iró hittudományának népiesebb voltával, sőt feledékeny és contamináló eljárásával is, mely a Pelbárt vaskövetkezetességű dialektikáját fordítás alkalmával nem egyszer elnyomorítja.

DR. HORVÁTH CYRILL.

SIEGWART.

Petőfi Sándor még ösmert olyan vén dámákat, kik leány éveikben sok könnyet hullattak Siegwart siralmas történetén. Petőfi már gúnnyal emlegeti, hogy könyves állványaikon csak két regény díszlik: Siegwart és Kártigám. Ez utóbbiról Beöthy Zsolt szólott, mi pedig Siegwartot akarjuk szemügyre venni s végig kísérni kialakulása, diadala és bukása történetét.

I.

Sieewart német termék, Miller I. Márton írta 1776-ban. Miller 1750. december 3-án született Ulmban. Atyja falusi lelkész volt Leiphamban, később tanár Ulmban. Idylli élet folyhatott a kis falusi lelkészházban, hisz költőnk jóval később is hasonló boldogság után vágyódik; 1775. szeptemberében írja barátjának Kaysernek, ki az idétt már híres zenész volt: »Lelkész vagyok és szeretnék egykor egy falusi család atyja lenni. A parasztot szeretem — — a városi község nagy nekem.« (»Die Grenzboten.« 1870. IV. 432.) Ideáljában is azt keresi, hogy »a falusi életet, a csendet, nyugalmat, a boldog bizalmasságot és a költészetet« szeresse. (Schmidt: »Charakteristiken.« 186.) Természete e vonásának kifejlésében nagyban befolyhatott a szülei ház, hol a béke és egyetértés képei mosolyogtak eléje s megőrizték ingerlő bájaikat mindvégig.

Pályáján fölötte biztatóan indult meg! Korán áldozván a muzsáknak, ulmi tanárainak buzdító szavai kísérték útjában a tübingai egyetemre, majd 1770 októberében a göttingaira, hol Bürgerrel megösmersedve, egyik alapító tagja lett a göttingai költőtársaságnak, az u. n. »Dichterbund«-nak. Költői egyénisége ez években nyert határozottabb színezetet. Mint dalköltőt, különösen »Nonnenlieder«-jei által, rövid időn szélesebb körökben megkedvelték. Társai pedig valósággal bámulták dalainak friss és üde hangját.

A göttingai Dichterbund külső története eléggé ömeretes, (l. Jegyz. I.) legyen szabad azonban egész röviden vázolnom. A társaság 1772 szeptember 12-én, egy szombat este, künn a szabadban megalakul, azon czélból, hogy a költészetet ápolja, Klopstock eszméit és kultuszát terjeszse, a Wieland-féle lascivitást gátolja, szóval, mint ezt Miller kifejjezi:

Durch deutsche Lieder mache
Sich jeder seines Landes wert!
Und lebe fromm!
Und sei ein warmer Lieder-freund!

Hetenként összegyűlnek, felolvassák munkáikat, megbeszélték és megbírálták azokat s a legjavát a Boie által szerkesztett Musen-almanachban kiadták. A társaság már az első esztendőben nagyban hódolt a Klopstock-kultusznak, mire 1774-ben Klopstock Göttingába megy, hol ünnepélyesen fogadják, terveket szőnek a jövőre és mindegyik egy-egy verset farag tiszteletére.

Mikor Miller a következő évben Lipcsébe megy, a Bund feloszlik, Miller pedig rövid lipcsei tartózkodása után utazni megy, s augusztus havában Ulmba tér vissza. Ideje valódi és képzelt szerelmeiről megemlékeznünk, bár Miller sohasem érzett mélyen és igazabban. Csinos külalakjáért tetszéssel fogadták a társaságokban (arczképét Lavater közli: »Physiognomik« III. 215.), őt pedig

egy sentimentalis sóhaj, melegebb kézszorítás, szerelemre lobbantotta, bár ép oly könnyen ki is ábrándult aztán minden baj nélkül. Göttingában Stock Lujzába szeret, de csak távolból imádhatta, mikor pedig 1775. ápriljában a Karlsruhéból hazatérő Klopstockot Hamburgba kíséri (*Muncker: Klopstock's Leben* 467.), beleszeret Klopstock egy rokonába, Schmidt Máriába, megkéri, de kosarat kap. Nem lövi magát föbe, hanem útnak indul s Braunschweigon át Mündenbe megy, hol von Einem rektor leányába — Lottéba — szeret s jegybe lép véle. Ezután rövides schweizi kirándulásban vesz részt s őszre Ulmba tér vissza.

Ez év (1775) szeptemberében írja Kaysernek: »Holnapután a lelkészvizsgát teszem s most mindenféle scholastikus egyveleget kell átolvasnom.« (*Die Grenzboten*, 431.) E vizsgát letéve kinevezik gymnasiumi tanárnak, de sorsával elégedetlen. Ez idétt ösmerkedik meg s lép szoros baráti viszonyba a szerencsétlen Schubarttal, kinek 1777-ben történt elfogatásakor átveszi Schubart lapjának, a »Deutsche Kronik«-nak, szerkesztését, leveleket ír érdekében Klopstockhoz, (*Lappenberg, Klopstock's Briefe*, 352.), de hasztalan, Schubart sorsán ki sem segíthet, a családnak azonban hű barátja maradt mindvégig.

A mi Lotte iránt érzett szerelmét illeti, melyről Schmidt Erich oly megsemmisítő gúnynyal beszél (*Charakteristiken*, 192—195.), hiszen az tulajdonképen nem is volt szerelem! Lottét alig egypár napig ha látja, a leány sentimentálismusa meghatja, Miller fellobban az ifjú szív hevével, de nem a komoly férfi következetes számításaival. El is vette volna, ha a lánynak atyja nem emelt volna kifogásokat, ha a leánynak nem lettek volna oly nagyszámban udvarlói, kik rövid időn feledtették véle Millert, ha (mint 1785-ben Lotte írja) nem akadt volna rágalalmazója is, ki befeketíté a leány előtt, s végül, ha Ulmban — a teljes közelben! — nem talált volna egy szerető leánykára, ki odaadóan s melegen ragaszkodott hozzá! Mikor megkérő levelére — még 1775-ben — feltételekkel teljes levelet kapott, ezt írja Vossnak: »Ha a lány nem szerföltt szeret, s kedvemért nem utazik ezer mérföldet is, úgy nem kell. Igazam van?« Nem könnyelműség bontatta fel vele viszonyát, hanem helyzete s különösen két körülmény. Az egyik, hogy nem szerette igaz szerelemmel Lottét, a másik, hogy Spränger Magdát szerette meg, kiről így ír Vossnak: »Lelke már rég enyém volt, de nem volt szabad figyelembe vennem, mert azt hittem, hogy Lottének szerelemmel tartozom. Később minden megváltozott. A lány maga a természet és ártatlanság, van esze, de mély érzelme is.« A lány ekkor 17 éves volt, atyja, aki vendéglős volt, rövidre rá meghalt, valamint anyja is s a lány Millerre 5 évig várt, ki őt csak 1780 június 27-én veszi nőül, a mikor jungingeni lelkésznek megválasztották.

Jegyben léte alatt írja meg Siegwartját, 1776-ban, ami őt rövid időn hirneves emberré teszi s az általános tetszés közepett

egyremásra írja meg regényeit, melyeknek azonban aesthetikai szempontból kevés, igen kevés értékük van. Regényírói működése közben¹ egyremásra nyer el újabb állásokat, így 1781-ben tanári állást az ulmi gymnasiumnál, 1783-ban pedig az ulmi dóm hitshónokává lesz. Elete végeig (1814. június 21.) különböző hivatalokat viselt Ulmban, most tanácsos, majd hitshónok, tanár, végül pedig dékán.

1783-ban ezt írja róla egy látogatója, Stäudlin: »Szárzság és elviselhetetlen hidegség, paraszti gyengés büszkeség, zugalódó természet és az udvariasság teljes hiánya alkotják jellemének legfőbb vonásait.« S miből következteti mindezeket? Mert nejjével szemben nem bánt a legudvariasabban, de hisz nem is találta meg benne azt, amit keresett, ellenkezőleg, kínozta szerelmével és féltékenységgével, nem ajándékozta meg gyermekekkel, mikre ugy vágyott, később pedig elveszté bájait, már pedig ha mindez összejárszik, nem igen alkalmas finom és nyugodt kedélyállapot teremtésére.

Honnan veszi azonban a színeket gúnyos képéhez Schmidt, mikor őt »közönséges rationalistának« nevezi, ki pipaszó mellett, elzárva a világtól, csak a vendéglő törzsasztalánál feléledve lebzselné végig napjait, az irodalommal s annak újabb mozgalmaival mit sem törődve? (Allg. Deutsche Biogr. 752.)

Hiszen mindennek, ha így történt volna is, megvan a maga érthető oka. Újabb regényeit kigúnyolja a kritika s el lévén zárva a világtól, az eszmék egymásutánja, fejlődése és hullámszása alig jut el ulmi magányáig s az irodalmi világban történekről kivételesen, ha egy-egy látogatójától értesül. Nicolai, Haug, Stolberg Frigyes, Salis, Klinger, Matthisson meg-meglátogatják, ez utóbbi 1794-ben is azt írja róla, hogy »dalait szerteszéjjel énekelik az országban«. (Briefe II. 81.) 1804-ben Voss is meglátogatja feleségével együtt s augusztus 29-től szeptember 17-ig nála is marad. Közben, 12-én megünnepelik a »Dichterbund« alapításának emlékét, melyre Miller egyébként is s gyakorta vissza szokott emlékezni. Ó! hisz akkor volt ő ereje virágjában, telve nagy reménységgel, teremtő ösztönének duzzadó teljében! Ulmban nem voltak barátai s csak ifjonti emlékeinek élt.

Ami azonban megörzé az életnek: vallásos meggyőződés. Predikációi bizonyítják. Schmidt nem értette meg Miller lelkének belső tartalmát, mikor gúnya nem csupán az érzelő író ellen, hanem az ember ellen is fordul. Történeti szempontból merően igazságtalan. De nem is igaz, hogy Miller üres rationalista. Kazinczyhoz írott levelében is vallásos érzelme lép előtérbe s buzdítja

¹ (1.) Briefwechsel dreyer akad. Freunde, 1776; (2.) Geschichte Karls von Burgheim, 1778; (3.) Gesch. Karl und Karoline, 1783; (4.) Gedichte, 1783; (5.) Briefwechsel zwisch. einem Vater und sein. Sohn, 1785; (6.) Geschichte Gottfried Walthers, 1786; (7.) Predigten, 1776; (8.) Neue Predigten, 1790; (9.) Sechs Predigten, 1795. Lásd Goedecke: Grundriss II. 700. (a régi kiadást.)

a boldogságra való törekvésre, melynek egyetlen útja az erény és a vallás! Miller szomorúan bár, de belátta, hogy nem igazi költői tehetség s lelkiismeretes tanár, szívvel lélekkel odaadó lelkész akart lenni. Polgártársai illetően működését el is ösmerték s ő nyugodtan szállt sirjába, szárnyatörött ambícióval, de nem minden dicsőség híján, mert hatott korára, lelkének talán legbetegebb oldalával: ifjonti érzelmességével. Dalait és regényeit rég elfeledték, de *Sieewartjának* legalább emlékét megőrzi az irodalomtörténet mindenha, mert kifejezést tudott adni kora egy hangulatának s a magyar irodalomtörténet szempontjából is nevezetes. Hozzá fűződik nem egy jelentős és kiváló, az izlést és nyelvet érintő mozgalom emléke!

J e g y z e t e k. I. *Prutz*: Der Göttinger Dichterbund, 1841; *Sauer*: u. a. D. Nat. Litt. 49. köt.; *Herbst*: Voss's Leben, I.; *Muncker*: Klopstock's Leben; *Redlich*: Chiffernlexikon, 1875; *Weinhold*: Boie's Leben 1868, s az irodalomtörténetek idevágó fejezetei.

II.

Egyetemi tanulmányai befejeztével, 1775-ben Ulmba vonul vissza s szeptember 22-én írja Kaysernek: »Valami nagyobbhoz fogtam,« október 16-án: »nagyobb munkámról szóbelileg.« A következő év márcziusában Schubart már megjegyzi: »Bizonyára tudod, hogy min dolgozik Miller. Sieewartja fölséges kép.«

A regény 1776 végén megjelenik s a következő évben már második kiadást is ér, hisz a közönség valósággal elkapkodta, mint a hogy ezt Millernek Bürgerhez írott leveleiből tudjuk. (Briefe an und von Bürger II. 214.) Miller 1777 márcziusban tudatja Kayserrel, hogy regénye átdolgozásán fárad, »mert két szerzetestől a kolostoréletre vonatkozólag pompás adatokat kapott. E szerzetesek egyike tanítványaival olvastatja a regényt és szeretné, ha az összes kolostorokba bevezetnék.« A második kiadás előszavában nyilvános köszönetet is mond segítőinek, kiknek nevét szerénységük eltitkolni kényteté.

Honnan e nagy hatás?

Millernek sikerült a kor egy hangulatát durván hatalmas képből kifejezni. Mig előzői: Richardson, Rousseau, Goethe a polgári élet festése közben annak szenvedélyes elemét, sőt magát a szenvedélyt rajzolták, Miller korának egy finomabb hangulatárnyalatát: a tette képtelen sóvárgást, a lassú sindeveszést, a könnybe fuló merengést rajzolta. Bizonyos, hogy St.-Preux és Julia nélkül nem jött volna létre Werther és Lotte, de közöttük mégis nagy a különbség, miként nagy Werther és Sieewart között is. Rousseau is fellobbanó érzelmet rajzol, melyet egy sajátságos erényphilosophia és deistikus vallásosság lenyűgöz. Goethe a szenvedély merész és tiszta erejét, a fatalismus győzelmét, a természetesség küzdelmét a ceremóniával, a szokással és kisszerű célszerűséggel, a szerelem viaskodását a józan okossággal festi. Igen, Wertherben szen-

vedély, Siegwartban csak epedés él. St.-Preux, az Uj-Heloise első részében lánghoz és buzog, Siegwart mindvégig csendes könyhullatásokkal emészti magát. Wertherben nincsen is érzélgés, Siegwartban csak az van. Werther érzelme tiszta és világos, Siegwarté ködös és vízenyős. Brandes (Hauptströmungen I. 41) csak szerencsétlennek tartja Wertheret, de még melancholiát sem lel benne, Siegwart sem tud a melancholiáig emelkedni, ő érzélgős, tette képtelen, a minő kora! Jól jegyzi meg Prutz: »Mínthogy mindenha s jelesen Németországban, azok száma, kik szívesebben beszélnek és sírnak, nagyobb volt mint az energikus és tette vágyó természeteké, nem is csodálkozhatunk, hogy Siegwart sikere pillanatra felülmulta Wertherét is.«

Igen, Siegwart Werther ellenképe, bár a részletekben kimutatható Werthernek reá gyakorolt hatása. Nem egyazon hangulattól fakadt s nem volt egyazon hatásuk sem. Rehberg szerint Werther hatása nem a részvét szülte köny volt, hanem az a fájdalmas érzés, hogy nem lettek olyanok, mint a minők Werther. Míg Siegwartnál érezték, hogy önmaguk képe. Werther megrázta olvasóit, Siegwart megriktátá.

Meghatja különben e kor embereit minden. A tudat, hogy élnek, a vallásos színezetet nyert szerelem, a barátság, a természet élvezete, a hold, a pacsirta, a zene, az ének, a táncz, a költészet, az elválás, a találkozás, a részvét, hiszen a szív vallása mindent átölel! Schubart írja Kaysernek: »Szeretném, ha ott lennél, mikor a Duna partján sétálgattunk Millerrel s oly bensőleg éreztük, hogy élünk s az Istenhez köszönő könyvekkel tekintettünk fel.« Mert könyben olvad fel ezidétt minden érzélem, »a szelíd gyöngegeség, a tetlen merengés édes önkívülete, az édes düh, a szelíd bágyadttság, a merengő fájdalom« stb. (a hogy e korban az érzelmeket meghatározzák az érzélgés lázába esett emberek). Semmler latin bucsúbeszédét Baumgartenhez könybe lábbadt szemekkel mondta el, hallgatói is sírtak, lakásán is sírt, elgondolva, hogy oly drága személyektől kell megválnia, inasa is sírt, sírt az egész útjában s mikor haza érve átnyujtá atyjának Baumgarten levelét, sírásra fakadt az is. (Semler önéletrajzából.)¹

Ez érzélgés a *pietismusban* gyökeredzik. A Spener Fülöp megindította mozgalom, — mely a belső és új embert, a szív emberét követelte, telve hittel, mindent átölelő szeretettel, megtagadva minden egyház befolyását s a »szív vallását« hirdette, mystikus képzelgésekben gazdag vallásosságot ápolott és nevelt s lágygyá, olvadozóvá tette az emberi kedélyt, — a XVIII. század közepe táján nagyban elterjedt Németországban. A sivár közviszonyokból jól esett a csendes belsőbe menekülni. Már Menzel

¹ Bővebben l. *Schmidt*: Richardson, Rousseau és Goethe, 1875. — *H. Grimm*: Goethe, 1887. — *Kamprath*: Siegwartfieber, 1877. — *Haraszti*: Chenier, 1890.

rámutatott ez okra. (Gesch. d. d. Dichtung III. 99.) A nép nagy része egy félig barbár nemesség járma alatt nyögött, hozzájárult ehhez a szívtelen burokratia törvénytelen nyomása, a nemzeti lelkesedés teljes kihalta, a polgárság állásának jogtalan és mélyen átérzett ferdesége, trivialis szokások és a papság tompa racionalismusa. E sivár, nyomasztó külvilágból az ábrándok világába menekültek s csak egy küllökésre volt szükség s a könyhullás zsilipje fölszakadt. E küllökést a költők adták meg, kik a kor érzelmét magukba szívták s képbe öltöztették, hangot adtak néki, kiszínezték minden árnyalatában. Átragadt e láz az olvasókra is; templomokat építenek a barátság tiszteletére, oltárt állítanak a lakószobákban a jótékonyságnak, »Rousseau gondosan kicsiszolt körmondatokban dicséri a vadon élet bájait s a másodrendű költők madrigálokban ábrándoznak arról, minő boldogság volna meztelenül aludni egy őserdő közepén«. (Taine: Franciaország. alak. I. 253.)

Ily hangulatvilágból fejtett ki Miller Siegwartja. Feladatunk, motívumait vizsgálva, kimutatni, mit vett megfigyeléseiből, mit olvasmányáiból s miként alakult ki a műgész.

Miller alakjai *szívének történetét* akarta megírni s e történet elemeit sok helyről szedte össze. Siegwart Xavér egy tisztartó fia s falun éli át gyermekkorának napjait. A gyermekkor rajzához saját életének apró mozzanatait dolgozta fel, hisz Miller is oly nőiesen lágy kedély, mint Siegwart, ki mélyen vonzódik a szép és csendes természethez, ott hagyja játszótársait, hogy a mező virágainak örvendezzen, hallgassa a madarak dalát s álmadozzék a patak morajánál. Az ifjúvá nevededett Xavér egy kapuczinus kolostort látogat meg apjával, a mi oly nagy hatást gyakorol reá, hogy elhatározza életpályának a szerzetesit választani. Jacobi írja (Winterreise), hogy mily nagy hatással volt reá is a kolostor áhítatba borító csendje. E motívumot is életéből merítette szerzőnk, ő is meglátogatta a günzburgi kapuczinus kolostort, mint azt Klopstockhoz írt egyik levelében olvassuk (Lappenberg kiad. 298.), ami reá is nagy s mély hatást gyakorolt. Az, hogy regényéettől fogva gyakran felhasználja a kolostori életet motívumnak, azidét nagyszámú utánczókra talált. Már 1770-ben megjelent Seyboldnak: »Hartmann, eine württembergische Klostergesch.« cz. regénye; 1782-ben: »Pater Hyacinth,« 1782-ben: »Verfolgungen des Pater Vartung von Winkopp; 1804-ben: »Paradies der Liebe, ein Klosterroman,« Schad-tól; »Sophie Berg, ein Beitrag für geheimen Gesch. des Klosterlebens,« Albrecht-tól, 1781; stb. Prutz azt tartja róluk, hogy a tárgyban rejlő hatásos részleteket jobban kiszínezték, mint Miller, de szerzőnknek nem is ez volt célja.

Siegwart a kapuczinus kolostorban szívélyes fogadtatásban részesül apja régi ösmerőse, Pater Anton szerzetes részéről, ki őt egy hétig magánál tartja. Időközben a környékbeli falvakba mennek alamizsnát gyűjteni, Pater Antont angyalként üdvözlők

mindenütt, mi szintén mélyen meghatja Siegwartot s tanúivá leszünk, mint szelídíti meg a jó Pater a dühös gazdag parasztot, kinek fia egy szegény leányt akar elvenni s csak a Pater szavára enged. Ez episod Siegwart jövő sorsának miniature ellenképe! Episodok bevegítése, s épen a parasztság köréből, igazi *Werther-hatás*, bár a nép szeretete Rousseau-ban is erősen kifejtett. »Valomásai«-ban írja, hogy szíve csak a parasztokhoz vonzza. »Az új Heloïse«-ben St. Preux nem győzi a parasztság egyszerű szokásait dicsérni, különben is a földművelés az emberiség legszebb foglalkozása s emlékeztet az elmúlt aranykorra. De Werther az, ki oly igazi szeretettel fordul a nép egyszerű fiához s hasonlatait, képeit oly előszeretettel, homéri szélességgel veszi köréből.

Hogy Siegwart eleget tehessen szíve kívánalmának, hogy kapuczinus baráttá lehessen, tanulnia kell s apja a günzburgi piarista-gymnasiumba viszi. Ó! de az elválás! Testvérétől, szeretett Theresé-jétől, ki oly szenvedélylyel beszéli le tervéről, de siker nélkül, apjától, kit oly érzőgőn szeret . . . minő sentimentalisan aprólékos rajz! A gymnasiumi élet, Krónhelm Vilmos iránt kifejlődő barátsága, tanulmányainak menete, egyre előtérbe emelkedő sentimentalis zeneszeretete, a két ifjúnak közös vágyaik, rajongó vallásosságuk, Klopstock-tiszteletük, természetük és vonzalmaik a széphez, a jóhoz, a kültermészethez s a sentimentalismushoz, — mindezt Miller unalmas részletességgel számolja fel. E motívumok nagy részét *göttingai* emlékeiből szedte össze. Az *excentrikus barátság* példái a »Dichterbund« éveiből merítvék. Tudjuk, hogy mennyire szerettek falura menni a »Dichterbund« tagjai, zsebükben Klopstock »Messias«-ával, vagy Kleist »Tavaszc«-ával, a fűben heverészve, élvezve a szabad természetet! (*Sauer*, D. N. L. 49. köt. XVI.) Nem testvéreknek nevezik-e őket is egymást, mint Siegwart és Kronhelm? S mikor Stolberg Koppenhágába távozik, minő fájdalmas érzéssel válnak meg tőle. Voss elegiát ír »Stolberghez« (192.), jegyesét pedig hosszasan tudósítja a sok könyről, mely elfojt és a szomorúságról, melybe őket a barát távozása süllyeszté. (U. o. XXIII.) Még abban a diákoshangú levélben is, melyet Klingerrrel közösen írnak Kaysernek, felcsendül egy-egy sentimentalis hely a barátságról: »Ja du allmächtige Freundschaft — (stopf mir doch auch eine Pfeife!) — wer dich einmal fest ans Herz gedrückt hat, dem ist immer wohl bei Sonnenschein u. Regen.« Siegwartnak és Krónhelmnek elválásukkor érzett fájdalmuk, mely most oly tulzottnak látszik, tulajdonképen nem is túlzott. E sentimentalis barátságra számtalan példát hozhatnánk fel. A korabeli levelezésekben olvashatunk ilyen kifejezéseket: »A legédesebb kéj reád gondolni.« »Részeg vagyok, mert szeretsz.« Levél olvasásakor és írásakor egyaránt zokognak, egy drága barát arczképét meghatva csókolgatják, ha felkelnek csókkal üdvözlik egymást s találkozáskor »a szerelem tengerében usznak«, távozáskor »a fájdalom fertőjébe süllyednek«,

A természetimádás is Millernek *göttingai* korszakából való, bár határozottan Rousseau- és Goethe-hatás. Rousseau a szenvedélyes természetet festette, mely kedélyének a legjobban megfelelt, s Goethe volt az, ki Wertherjében a csendes szépségek kiszínezésében, a természetbe való teljes elmerülésben, a részletek rajzában művészkedett. Nála, Klopstock hatása alatt, a természettisztelet vallásos színezetet ölt s ez az, mi Miller-re is hatott, mi egyrészt pietistikus rajongásával, másrészt föltétlen Klopstock-tiszteletével szorosan összefügg. De ide vezethetjük vissza Siegwartnak érzékenységét a holdfény, a csalogány, a zene és ének iránt is. Vegyük ezeket rendre!

Fentebb kiemeltük a göttingai társaság hatalmas *Klopstock-tiszteletét*. Ki csodálkozik tehát azon, hogy regényében Miller valószínű Klopstock-apostolnak csap fel, nevét egyre emlegeti s igazi vallásos rajongással. A szerelmesek a Messiásra esküsznek örök hűséget, mint a török a Koránra! De Klopstockon kívül még *Kleistot* is szeretik ifjaink s almafa alá heveredve olvassák könyk és édes elragadtatások árjában, mialatt a fa levelei a könyv lapjaira hullnak s fájdalmasan szentelnek egy-egy könyzapot a korán elhalt költő emlékének! De Petrarcat és Homért, Ossiant és Youngot is szeretik, hisz ez utóbbi elmékedései a halál- és halhatatlanságról, a barátság és az erényről oly »édesen meghatók«, oly »nemesen édesek«. *Pietistikus hajlamait* sem lehet mellőznünk, mely szintén korának egyik fővonása s Millernek egyik lelki sajátsága. Ő a szív istenét tisztelte, kinek templom minden szoba, hol a vallást ápolják s jót cselekesznek. Siegwart is, Krónhelm is vallásos rajongók, kik el nem mulasztják az imát, a vasárnapi istentiszteletet soha, sőt Siegwart a templomban látja meg legelőbb kedvesét, Mariannát is! E vallásos rajongásnak legjobb példája Sophia alakja, s különösen annak mystikus és érzelő naplója, melyből megtudja Siegwart, hogy életében mennyire szerette őt s hogy érette ment kolostorba s hogy azt reméli, hogy »egykor szízi menyasszonyaként lép eléje a másik, a bizonyára boldogabb világon.« *A holdfény* sajátságos szépségeire is göttingai korszakában lesz Miller figyelmessé és beléajtja ezt alakjaiba. Siegwart, Therese, Marianna, Krónhelm mindnyájan imádják a holdat, irnak hozzá verseket, bámulják halaványságát s könyeznek távollétén, mint ahogy versben énekelte meg Hölty, Salis, Matthisson s Miller is. Egy helyt pl. »Siegwart órákig bámulja a melancholikus holdat s képzeletében Mariannája lelkét gondolta oda, e gondolat valósággá szilárdult előtte s rajongása szárnyain a holdba röppent.« Hasonlóképp vonzódnak Miller alakjai a *zenéhez és énekhez* is. Miller ugyan bevallja Kaysernek: »Ich selbst spiele nicht,« — de hozzá teszi »aber ich liebe die Musik ausserordentlich und fühle sie.« S alakjai valósággal kéjelegnek a zenében. Siegwart »énekel Mariannával a hallgatóság bámulatára egy duettet, Ihre Stimmen waren wie das leise Lis-

peln der Liebe, stiegen mit einander in den Himmel, und wieder mit einander in das Grab hinab und klagten.« (586. lap.)

Ime ezek azok a göttingai motívumok, melyeket Miller regényében alakjaira ruházott. Folytassuk ezek után a regény cselekvényének vázolását.

Siegwart és Krónhelm tehát kebelbarátok lesznek s mikor ez utóbbi látogatóba megy atyjához, Siegwart elkíséri. Tanúja lesz az öreg Krónhelm zsarnoki kegyetlenkedéseinek s a többi közt egy szegény parasztasszonyt ment meg a biztos halálból. Itt alkalmoszerűnek vélte Miller egy kegyes prédikációt mondani, a minthogy prédikációval telten telve is regénye. S ez egyik fölötté jellemző sajátja művének, melyet *Richardson-hatásnak* tudhatunk be. Richardson Addison moralisáló ujságaiból indulván ki, már Pamelája címlapján kifejezi célzatát: »hogy az erény és vallás elveit ápolja és fejleszse a mindkét nemű ifjúság lelkében.« Moralis és theologiai prédikációkkal tömik tele regényeiket, ő is, utánczó is, pl. Hermes (»Sophie utazásai«) és Knigge (»Seelberg Lajos története«) s Millernek is Cicero mondása lett jellegévé: »a természet arra tanít, hogy hasznos dolgokat műveljünk.« Erényt, józanságot, istenfélelmet, jószívűséget, emberszeretetet, jótékonyt hirdető műveiben s előszavában kijelenti: »jeder Roman sollte, meinem Ideal nach, zugleich unterrichten.« Megkülönböztet műveiben fő és almorált s Kazinczyt levelében arra kéri, hogy előszavában nyomósan utaljon Pater Anton szavaira, melyben az Siegwartot bátorítja, megfeddi s arra oktatja, mikép emberelje meg magát s hogy tanulja meg eltérni a sors csapásait! Ez szerinte regényének főmorálja! Igaza van Taine-nek (Angol irod. tört. IV. 34.), hogy ez a folytonos papolás már sok s »jöllaktunk vele s hogy ma a legtürelmesebb olvasó is megémelyedik, ha három ezer lapon át nyelte az érzelgős izetlenségeket«, de Miller korában ép ez tetszett, e miatt kedvelték, ez volt hatásának fő oka, hisz az olvasóvilág a regényekből akarta a hasznos szabályokat, a szabatos erkölcsöt, az illemt és a cselekvési indokokat meríteni, megtanulni. Magyarországon is ép ez szerzett pl. a Kártigámnak is polgárjogot a polgárság tornáczos házaiba, az asszonyok csendes kamaráiba. (*Beöthy*: Szépprózai elbeszélés tört. I. 254.)

Mikép Siegwart Krónhelm, úgy Krónhelm viszont Siegwartot kíséri el szülőházába s belészeret hősnünk nővérébe Theresébe. E szerelem fejlődését, az egyes jeleneteket Miller *saját élményeiből* meríti. Maga Theresé és Marianna is olyanok, a minőnek ideálját elképzelte Miller: »Mein Mädchen muss weinen können, und Thränen lieben. Thränen der Freude und der wehmütigen Zärtlichkeit sind für mich das süsseste in der Natur.« Schmidt Erich (Charakteristiken 183—195.) Vosshoz irt leveleiből kimutatta, hogy Krónhelmnek Theresával folytatott szerelmeskedése a legapróbb részletig Miller kalandján alapszik, melyet ő a mündenji

lánykával, a kis Lottéval élt át. Ő is bejárta Lottéval a mezőt, mint Krónhelm Therésával, segített Lotténak a virágok ápolásában, együtt olvasták a Messiaszt, hallgatta Lotte zongorajátékát, mialatt a lány merengve és sóhajtva, leeresztett hajjal tekint költönkre, Miller is megsebesíté virágszedés közben kezét s Lotte köté be, ők is meglátogatják egy lelkész ismerősüket, ők is egy kis féltékenykedés után csókolják meg egymást először, merengve járnak be holdvilágos estén a mezőt De végre is válniok kell. Hasonlóképp zivataros este van s ők egyedül maradnak, elhatározva, hogy együtt töltsék fenn virasztva az éjet, titkos csókváltások, sóhajok és könnyek, a váláskor zokogás stb. Ép úgy, mint a regényben!

De Miller egy új motívumot sző be: a *társadalmi állás* közt fennálló kínai falat, mely elválasztja a nemest a polgártól, mert Krónhelm nemes ifjú s Therése csak egy tisztartó leánya. Az öreg Krónhelm nem is egyezik bele e házasságba, miként nem Marianna atyja a Siegwartéba. E motívumon alapszik a regény *conflictusa*, ez az, a mi miatt a legtöbb könyv elfolyik, mely különben e korban motívumnak önkényt kínálkozott s mellékesen Wertherben is megtalálható, de előbb és hatásosabban már Rousseau kiemelte »Uj Heloïse«-ében. Minél jobban érezte a polgári osztály, hogy tehetségben, műveltségben, szív- és érzelem-finomságban egyenrangú a nemességgel, annál kínosabban vették a fennálló ellentétet, s költők és bölcsészek ennek jogtalanságát képekben és elméletben mindüntalan kiemelték, s ez végre is összejátszva több körülménnyel, a forradalom kitöréséhez vezetett. »Siegwart,« mint oly regény, mely korában rendkívül kapós volt, e fejlődésben valóban nagy szerepet is játszhatott! Sőt Schiller »Ármány és szerelmé«-ben az öreg Krónhelmnek brutális viselkedését Therése atyjának házánál, jelentős motívumként felfogva, azt művésziösen fel is használta. Ugyanaz a társadalmi ellentét lesz Siegwart boldogságának megölője. Miután sikerült kedvesével, Mariannával, Fischer udvari tanácsos lányával megösmernedni, ki tud énekelni is, szereti a holdat, merengő és ábrándozó, — mint Miller ideálja! — s egy bál alkalmával megvallják egymásnak kölcsönös szerelmüket, a lány egy falusi nagynénjénél boldog napokat töltenek el, Siegwart lemond tervéről s nem a papi, hanem a jogi pályára lépne, s Kronhelm is boldog lesz atyja halála után, mert elveheti Therésáját: a sors közbe vág, az öreg Fischer ellenszegül, megveri lányát, kolostorba zárja, Siegwart azonban keresésére indul, de nem sikerül rábukkannia. A báljelenet Werther e motívumának grotesk tulzása, itt sírnak és csókolóznak felváltva, merengnek és szólanul egymásra pillantgatnak a szerelmesek, e báljelenet különben a korabeli érzékeny regényekből általán nem szokott hiányozni, »Adolf levelei«-ben is megvan; a brutális atya Rousseau Juliájának atyjához hasonlít, ki szintén megveri lányát, mikor megtudja, hogy az St.-Preux-be

szerelmes; miként Werther, úgy Siegwart is, Marianna is gondosan őrzik a kedvestől kapott emlékeket; s miként Werther szereti a gyermekeket, úgy Siegwart is rajong értük; Marianna is szeret fonni, mint Goethe Lottéja, a mi Siegwartot Homérra emlékezteti, miként Werthert; így, mint látjuk, egy-pár kisebb vonást Miller Wertherből is merített. Viszont Rousseautól vette a maximák kedvelését, melyekkel teleszórta regényét, de szellemes mondások helyett inkább praktikus tanácsok ezek, melyek inkább illemkönyvbe vagy egy tánczmester ajkaira illenek; Rousseau »Uj Heloïsé«-ből vette az érzékeny katonatiszt alakját is, kihez Therése baráti jóindulattal ragaszkodik.

Siegwart hosszas keresés után, egy ösmerőse révén megtudja, hogy melyik kolostorban él Mariannája, kertésznek átöltözve bejut a kolostorba, de nem sikerül kiszabadítani kedvesét, halála hírére kapja s mérhetetlen fájdalomában barátnak áll. E kertésznek öltözés régi novellette-motivum, már Boccacio is felhasználta Masettó-ról mondott beszélyében. Egy alkalommal hősünket egy haldokló apáczához hívják, hogy adja meg annak a végvigaszt. Ez apácza Marianna, kinek halálhíre csak álhir volt. Láttára Siegwart ájulásba esik s mikor magához térve kedvesét halva látja, beteg lesz, javultával sírjához lopózik és ott hal. Ez érzékeny vég illő befejezése sentimentalis regényünknek!

E regény alakjainak két közös vonásuk van: az egyik, hogy érzékenyek, a másik, hogy cselekvésre képtelenek.

Siegwart és Krónhelm az »érzékeny ifjú« typusa, miként Therése és Marianna az »érzékeny lány«-é. Miller az életből, önmagából és különböző regényekből állítja össze vonásaikat, de élő alakká nem bírja összealkotni egyiket sem, ahhoz kevés a költői ereje. Inkább a részletek hatottak, mint az egész. Ez ifjak és leányok, ezek a »szép lelkek,« »nemes szívek,« »édes kedélyek,« »csendes alakok,« — a hogy elnevezik egymást, — könyeznek, ha valaki nemesen megszorítja kezeiket, ha óhajtanak valamit, ha sápadt önsanyargatók képét szemlélik, ha martYROK életét olvassák, ha a haldokló ágyánál állnak, ha az embertárs nyomorának közvetlen tanúivá lesznek, ha segíthetnek az atyai szigor szerencsétlen áldozatain, ha barátjaiktól elválnak, ha ösmerősökkel találkoznak, ha boldog órák emlékeire pillantanak; könyeznek elalvóban, könyyeznek felkelőben, a gondolatra, hogy Istennek tetsző dolgot visznek végbe, könyeznek az első levél megírásakor, ha összekapnak valamely csekélységen s ha kibékülnek az első kérés szóra, ha hegedülnek, ha énekelnek, ha álmodnak vagy féltékenykednek, ha csókolódnak vagy szerelmet vallanak, ha buslakodnak s ha örülnek, hálából és jószívűségből, fájdalomból és a kínzó kétely közepett, meghatva és ábrándozás közben, holdfényben és zivatarban, versírás előtt és után egyaránt!

Ez »Siegwart« legjellemzőbb sajátsága, ilyen alak Sophie is, — ki Xavérba szeret, de nem nyer viszontszerelmet és kolostorba

vonul, — ilyen Krónhelm és kedvese Therése, Xavér és az ő Mariannája: könyzaporba fulnak mindannyian! De nemcsak »Siegwart«-ban, hanem a kor érzékeny regényeiben, »Adolf levelei«-ben (melynek két magyar feldolgozója is akadt: Kazinczy és Csóka József), az összes Werther-utánezatokban, Hermes és La Roche asszony műveiben, Sterne »Yorick«-jában, a Goldsmith »Wakefieldi lelkész«-ében egyaránt.

De »Siegwart« alakjai egyszersmind cselekvésre képtelen lények, mintha valósággal holdkórosak lennének. Siegwart csak szeret, de nem küzd, csak szenved, tűr, de nem harcol, Kronhelm csak utazgat és végre is a véletlen segíti meg, s a nők? Ezek a halavány, a holdba szerelmes lánykák, kik csak csókolni, túrni és szeretni tudnak, no meg zongorázni és néha szóni-fonni is! De a modern nő egyéniségének varázsát hasztalan keressük bennük! Részletrajzaival unalmas lesz, érzékelésével émelygős Miller! Mig Goethe mesterien elemezi Wertherének hangulatait, Miller unalmas szárazsággal sorol fel egyhangú eseményeket! Csak episodjainak egypár ügyesebb vonása az, a mi érdekes benne, bár ezek is csupán művelődéstörténeti szempontból. Scherer ezeket a »durván naturalisticus helyeket« kiemelte! (Irod. tört. 672.) Igy különösen sikerült alak az a tisztartóné, kit erősen »schakri-niroz«, hogy vendégeit, Krónhelmet és Siegwartot, nem vendégelhetette meg augsburgi kolbászszal.

Stylje is sajátos: Ossian és Goethe nyelvének egyvelegje. Miller azt tartja, hogy »aki Ossiant szereti és érzi, kell, hogy jó ember legyen«. Ossian nemcsak tartalmáért tetszett, egy kultura nélküli világba vezetve olvasóit, hol nincsenek társadalmi ellentétek, hol mégis mindent bájos szomorúság hat át, de tetszett styljeért is, mely sötét, homályos, telve inversióval, rhythmussal és zenével. Miller nyelve is rhythmikus szinezetű, sokhelyt szaggatott, a mi által nevetségesen furcsa hangzásúvá lesz. Mert a tartalom és a külforma nem fedik egymást, az ő unalmas részletezése nem való Ossian tömör nyelvére. Mikor pedig Goethét az inversiók, szóalkotások és alliterációk mezején utánozza, hogy költői koloritot adjon nyelvének, nagy vereséget szenved, tehetetlenségét árulja el.

De mert — mint kifejtettük — korának bizonyos belső hangulatát fejezte ki, a közönség körében kapva kaptak művén, sőt dicsőítői is akadtak az irodalomban, utánezói pedig fölös számban. Lássuk csak a korabeli bírálatokat.

Míg a modern kritika hevesen kikél Miller érzélgős regénye ellen (*Hettner*: G. d. deutsch. Litt. 168.), korában érzékeny versekbe foglalták, mint a minő az a kis 35 lapra terjedő versezet: »Siegwart és Mariana, románcz három énekben« (Cuba, 1777.), s a »Frankfurter Gelehrte Anzeigen«, melyet akkor Deinet Konrad udvari tanácsos szerkesztett, 1776-ban (597. lapon) egész elragadtatással ír a »szelid bájos szerzőről«, a ki neki elysi tájakat nyitott meg, melyekben vándorolni a legmagasabb élvezet. Majd alább:

»Romlatlan, mesterkéletlen érzelme a természetnek és az ép oly szép erénynek, s hogy te — Millertől kifejezve, legalább ép oly sok nyílt szívre találnál, mint a magas óda zugása, az eposz dörgése és Shakespeare drámáinak nyelve! — Ha Jakobi egykor e szent esküt tévé s megtartá: Hagedorn és a természet legyenek örökké vezéreim, ezentúl az ifjú költő ilyen esküdjön: *Miller és természet, ti legyetek vezéreim!*« Az elragadtatás ily dagályos hangjai mellett találkozt az azonban Miller ócsárló bírálatokkal is, s Merck a »Teutscher Merkur«-ban (1777. 255—257.) csodálkozik azon a lármán, mely utczaszegeleteken és piacon Siegwart nevétől visszhangzik, s nem hiszi, hogy oly tisztartók, kolostorok valósággal létezzenek, minőket Miller rajzolt. »De — folytatja — olyan tanulók és lánykák igen, kik szerelmesek egymásba, verseket csinálnak, a holdban hisznek, szép könyveket olvasnak, a szülők ellenére házasodnak, s mindezt kiváló erénynek tartják. Ebben a modorban tovább folyhat a historia s nem látni be, hogy mért van vége ép a harmadik kötettel?« E kritikára írja Miller Kazinczynak, »hogy bírálói — kik látták, hogy ifjú olvasói csak léha szerelmeskedést olvasnak ki művéből, — azzal vádolták őt, hogy Siegwartjában ezt akarta tanítani és elérni. Hallgattam, mert szívem e vádtól felmentett: de titokban fájt nekem, hogy jóakaratot így félreösmerni és rosszra magyarázni tudnak.« Ezért kéri Kazinczyt, hogy előszavában figyelmeztesse olvasóit a főmorálra, s jelentse ki, hogy Siegwart nem példa a szerelmeskedésre, hanem a tévedésre, melyre a szív csábíthat.« (Kat. lev. I. 34.)

De író-barátjai sem fogadták egyhangú lelkesedéssel. Justus Moser hevesen kikelt az érzékeny regények ellen egyáltalán (Julian *Schmidt*: G. d. deutsch. Litt. II. 678.), Bürgernek (Briefe I. 373.) sok benne a köny és csodálkozik, hogy mért nem dobta ki házából a tisztartó az öreg és goromba Krónhelmet; Voss (Briefe III. 191) a styl vizenyőssége ellen kelt ki; az »Almanach der Bellettristen« (1782. 139.) Siegwart lágyságát gúnyolta ki.

Sőt paródiákat is irtak Siegwarttra. 1780-ban »Siegwart der Zweite« (Leipzig és Wertheim), című prózában irt paródia jelent meg, de 1777-ben egy verses is. *Bernritter* Frigyes, a gúnyversíró (1754—1803) írta ily cím alatt: »Siegwart vagy a kedvese sirján nyomorultul megfagyott kapuczinus« (Mannheim), s nagy tetszést aratott.¹

Sőt »Peter Lebrecht«-jében *Tieck* is kigúnyolta: »Der neue Siegwart, eine Klostersgeschichte« cím alatt. (Kap. 12.)

E bírálatok, utánzatok és paródiák különben mind csak azt bizonyítják, hogy nagyban tetszett, hogy kortársai jól fogadták, bár ép oly hamar elhangzott a regény hire is, szerzőjének neve is!

¹ Ujra kiadta *Geiger* L. »Firlifimini und andere Curiosa« (Berlin, 1885.) cz. alatt.

III.

Siegwart nálunk.

Tíz évvel Siegwartnak megjelenése után, e regény magyar fordításban is megjelent, miután rövid idő alatt francia, olasz, angol, lengyel, hollandi és dánra is lefordították. (Goedecke II. 700.) E magyar fordítás több szempontból nevezetes. A fordító ebben fejtette ki írói működése legfontosabb részét, a nyelvújítási mozgalom e fordítástól kezdve nyért nyilvános színezetet, arra nem is tekintve, hogy feltűnően tetszett, s így a magyar érzélgés korának legnevezetesebb terméke.

De volt-e érzelgő korszak Magyarországon is? A Kazinczy »Bácsmegyei keservei«-nek kiadása elé irt bevezetésben Heinrich Gusztáv kiemeli, hogy Kazinczy is ép oly betege volt az érzélgésnek, mint akár a németek (39.), s hozzátehetjük, hogy nemcsak Kazinczy, hanem *e kornak ifjai általában*, s erre nézt ma már számos bizonyító adat áll rendelkezésünkre. Egypárt felsorolunk.

Nem tekintve Horváth Ádámnak »e bajszos és csombókos legénynek« érzelgő levelére, melyet Kazinczyhoz ír Bácsmegyeinek olvasása után, sem annak érzelgő versére, »Bácsmegyei Mantzijának lakodalma után«, melyet a kassai Magyar Muzeum közölt (1788. 364.), sem Csokonainak Lilladalai közt álló »Bácsmegyei leveleire« című költeményére (III. könyv, 45. dal) — mint a melyeket már Heinrich Gusztáv felsorolt, — csak az újabb adatokat említjük meg. Ezekből kitűnik, hogy Kazinczynak Szentgyörgyhez irt sorai: »En nem tapadok belé makaes tapadással a fájdalom érzésébe, s kesergésemben nem keresek édes gyönyörűséget« nem igaz megfigyelés, nem őszinte hang. (Közölte Toldy: »Kazinczy és Kora«. Jegyzetek XVII.). Kazinczy Gessnernek hozzá intézett levelét »édességnek — nevezi, — melyeket forró könnyek kísértenek«; Gessnernek írja: »Sirva mondok hálát őrangyalomnak, ki arra a gondolatra birt, hogy G.-t fordítsam le.« Sir, ha barátjától levelet kap, ha örömhirt vesz, ha a Messiást olvassa, ha gyermeke születik, ha egy csinos verset ír, ha egy jó szó ötlük agyába. 1789-ben írja Arankának: »Egy román érdeme felől egy 15 esztendő leány jobban itél, mint két professor; a lányka kicsorduló könyncsepje edesebb jutalom az érzékeny írónak, mint a professor urak bölcs itélete.« (Kaz. lev. I. 448.) Ime e korszak kedves kifejezései: *kicsorduló köny, érzékeny író . . .* Appel (Werther u. seine Zeit. p. 41.) említi, hogy Wigand Pálhoz levél érkezett Magyarországból, melyben arra kéri, hogy Werther sírjáról küldenének egy árva levelet! Verseghinek híres dalát: »Mig sűgva kóvályog az estvéli szél« a Magyar Muzeum dallama kíséretében adja ki, hogy országszerte énekelhessék holdfény mellett, gitár kíséretben! Csokonai írja Lillájához: »Ejts egy pár könnycseppet ez utolsó levelemre: ez nekem és az én leghivebb szeretetemnek elég áldozat fog lenni te tőled.« Csokonai Lilladalait

»érzékeny daloknak« nevezi, Himfy szerelmének is érzékeny eleme tetszett, Daykának panaszos sóhajai, Anyosnak merengő fájdalma ragadták édes ábrándba érzékeny közönségét. Még Baróti Szabó Dávid is verset ír a holdhoz. Kármánnak Markovits grófnőhöz intézett, épen nem sentimentalis leveleiben is felhangzik egy-egy érzelgő sóhaj: »Nem ismerem nagyobb gyönyörűséget, mint ha rólad gondolkozom. Mélyen folynak ilyenkor könyeim, hevesen dobog szívem, és leirhatlan édes érzés, bánatos öröm ömlik el egész valómon.« Szabó Lászlónak panaszos éneke:

Ah nincs többé a kit szerettem,
Az a jó nyájas lélek! stb.

mélyen meghatja Kazinczyt, Horváthot és Földit is.

De kell-e még a példákat számositanom? Tagadhatlan, mi is usztunk a mult század végén az érzelgés árjában, a minek különben egy positiv s örvendetes eredménye is volt: a szivnemesbülés, s a mi véle együtt jár, a társadalmi ellentétek helytelenségének mindjobban előtérbe emelkedő tudata. 1784-ben írja a »Magyar Hirmordó:« »Megint egy nemes cselekedetet irunk, megint az ember-szeretésnek nagyságos példáját mutatjuk és pedig követésül még a Méltóságos Nagyoknak is.«

Igaz, a mult század humanistikus eszméi, sajátosságos társadalmi alakulásunk folytán, csak jó későn jutottak nálunk diadalra, akkor, mikor már Európában mintegy ötven év előtt nemcsak proklamálva, de nagyjából keresztül vive is voltak. De a regények, a bennök foglalt humanistikus eszméknek terjesztésével, ép elterjedtségük miatt, hasznos szolgálatokat teljesítettek. Nincs helyén bőven részleteznünk mult századi társadalmunk sajátosságait, a polgárság izolált helyzetét, a parasztság elnyomott voltát, csak megemlítjük, hogy polgárságunk nagyrészt nem magyar, a nemesség jogainak féltékeny őre volt, a parasztságnak meg nincsenek is jogai, csak kötelességei. De egyre jobban tudattá szilárdul, hogy e helyzet tarthatatlan Európában is, nálunk is. S a költők e társadalmi ellentét ferdeségeinek kiszinezése közben, a könyvek hatása alatt, melyet történeteik szülnek, a parasztság iránt a száanalom, a nemességben az igazságérzet felébresztését segítik elő. E processusban közreműködhetett Miller »Siegwartja« is, mely Barczafalvi Szabó Dávid fordításában rövid idő alatt nagy elterjedtségnek örvendett nálunk is.

Siegwart fordítójának élete hasonlít némileg Milleréhez. Ez is oly tüzzel fog az irodalomhoz, mint Miller; fordításokkal lép fel ugyan, de van benne bizonyos eredetiség is, mert ő nemcsak fordító, hanem szóújító is, s ebbeli működésével némi jelentőségre tett szert. De miként Millert, a kritika őt is lehüti, s lassanként lemond terveiről, írói ambíciójáról s jövedelmező állásra szert téve, megvonul magányában, bár szűk körben, de hasznos munkásságot fejtve ki.

Bodrog-Keresztúron született, Zemplén megyében, 1762-ben. A sárospataki akadémiai tanfolyamot 1776. január 20-án kezdi s 1783-ban végzi. Sárospatakon Kazinczynak oskolatársa volt, s mikor az Bessenyei »Podotz és Kazimir«-ját lefordítja, még 1776-ban üdvözlő verset ír hozzá, s Kazinczy fordítása elé teszi. Iskolai tanulmányai befejeztével, (1784.) a »Magyar Hirmondó« szerkesztője lesz, de csak rövid ideig marad ez állásában, mert június 30. elbucszuk a közönségtől, s a lap vezetését Szacs vay veszi át. Ez azzal kezdi meg működését, hogy arról a leoninus verselményről, melylyel a távozó szerkesztőt Csehi Pogány Ferencz megtisztelte, gúnyosan emlékezik meg, de az irónia a verselőt érinti. Pozsonyban írói ösmeretségre tesz szert, többi közt Édes Gergely említi, hogy ösmeri. »Nála mulatgatván, kezdtem örülni vele.« (Figyelő V. 111.) 1784-ben külföldre megy »külső országi okadalmakra«, s csak 1786 elején jön haza, s Pozsonyban juniustól decemberig ismét a Magyar Hirmondót szerkeszti. A következő évben megint külföldre megy, honnan csak 1789. végén tér vissza, mint azt Dugonicshoz írt leveléből tudjuk. (Följegyzések, 39. l.)

Külföldön ösmerkedett meg Miller Siegwartjával s fordította le magyarra, s 1786. végén (az előszó december 3-ról van keltezve) adta ki. Egyéni sentimentalismusa vonzotta őt e műhöz, hisz Dugonics Etelkájának olvasásakor, mint Dugonicsnak írja: »melegen záporozák szemei azon hálát, melyet szívéből szemére s onnan a keresztény magyarok Istenének királyszéke elébe fel-felküldözgete,« s olvasás közben is »buzgó szívének csatornái megindultanak« (u. o. 38. l.). 1789 végén hazajövén külföldi tanulmányútjáról, érezhette azon megsemmisítő kritika hatását, melyet Kazinczy a Magyar Muzeumban (l. 178.) Siegwart fordításáról írt. Erről írja Dugonicsnak, hogy »én ugyan — ámbár az irigység már, mint kis embert, egészen elgyalázott is, és csaknem minden tüzemet kioltotta«. Bár ez idétt »csak égi madár módra tengődve él« írói tervekkel foglalkozik, magyar grammatikát akar írni, a matematikának mind »elementaris, mind sublimior részeinek kidolgozásához fog«. (U. o. 39.)

1791-ből jelenti a Magyar Kurir Sárospatakról (176. l.), hogy január 26-án a superintendentialis gyűlésben őt jelölt közül Barczafalvi Szabót választották meg a physika és matematika tanárának »oly rendeléssel, hogy ha ő kegyelme maga is megtalálna győzetetve lenni arról, hogy még ő kegyelmére felférne valami e tudományokból« 100 aranyat kap s menjen ki külföldre. Ő csakugyan Göttingába megy s csak 1792. május 1-én foglalja el székét egy latinul írt értekezéssel. Mint sárospataki tanár nagy tekintélynek örvendett, 1793-ban írja Kazinczy Kis Jánosnak: »Patakon hijába igyekeztem Proselytusokat kapni. Ott az az izeveszett Szabó Dávid, a ki Siegwartot olly érzéketlenül fordította, a legjobb elmét is eltakeri.« Hogy pedig Szabó Dávid nem volt Kazinczy barátja: azt Szabó heves szóújítása, melynek ezidétt Kazinczy nem volt

még elszánt híve, s a museumi kritika megérteti. Halálakor azt írja a »Magyar Kurir« (1828. I. 28.): »Ritka tudományos műveltség mellett, az ő fedhetlen erkölce, az élet sokféle viszontagságaiban is rendíthetlen karaktere, a közjó forró szeretete, nyájas társalkodása, s vele született őszintesége által annyira megnyerte mindeneknek, különösen közönségünknek szeretetét és tiszteletét, hogy az ő emlékezte mindenkor kedves és maradandó lesz.« Hiszen 1789-ben azt írta Dugonicsnak: »Minden tehetségemet csak arra szentelem, valami csak magyarság — — készen vagyok mégis inkább éhhez halni, mintsem hogy én valamit németül tanítsak.« S szavának állott, csak azért fogadta el a sárospataki tanszéket, mert tudta, hogy ott magyarul taníthat. Lelkességéről különben van még egy adatunk. Édes Gergely írja gróf Ráday Gedeonnak (Figyelő V. 365.): »Reménylem, hogy verseim nem maradnak nyomtatlanul. Szabó Dávid úr pataki professor mai napig is bíztat vele, hogy ha orthographiáját be veszem, maga költségén az én nagy hasznomra kinyomtatja minden írásomat.« 1794-ben az Urániára előfizetőket gyűjtők közt találjuk nevét. Mindez kettőt bizonyít: lelkes munkálkodását a hazai nyelvterjesztésében és azt, hogy polgártársainak bizalmát elnyerte, s hogy közszeretben élt.

1802. július 16-án csakugyan a kollegium rektorának is választják, s e hivataláról 1805-ben mond le, ekkor magányba vonul s csak 1828. márczius 20-án halt meg, miután időközben Zemplén-vármegye táblabírójává is választotta.

Ifjúkorának sentimentalismusa véle Miller Siegwartját megszeretetté s 1787-ben lefordítván, kiadta. Nem sokkal utóbb felkiált Rát Mátyás Kazinczyhoz szólván: »Hogy hogy lehet, hogy ez a fordítás kél, holott a magyarok néha szerfelett is finnyásak?« E korban, az aesthetikai izlés teljesen fejletlen állapotában, igen furcsán vélekednek a regényről egyáltalában. — Kazinczy védi, mert »a szóllás és magaviselet durvaságait kedvesebb izlésre faragja.« Földi azonban elítéli, mert csak szerelemre tanít. De akadt azért közönsége, ifjaink és lányaink sorában, s Siegwart meg is tette ott hatását. A sentimentalismus korában a leghíresebb sentimentalis regény közönségre számíthatott!

Barczafalvi Szabó fordítása azonban még egy szempontból nevezetes: regényében nagy számú új szót csinált és használt. Barczafalvi egész életén át kedvvel foglalkozott a nyelvészettel, nekrológiájában is olvashatjuk, hogy »ez volt legkedvesebb studiuma s mely fáradhatatlanul munkálkodott abba, bizonyítják sok ívekre terjedő kézírásai.« Szóújítása nem volt ugyan elszigetelt jelenség, előtte Faludi, Adami és Kónyi is csináltak új szókat, nem tekintve már első bibliafordításunkra, Molnár Albertre, Gyöngyössi Istvánra, mint a kik — Simonyi szerint (Magyar Nyelv I. 247.) — izoláltak és önkénytelenül »estek e nagy hibába«. Azonban Barczafalvi Szabó következetesen és — bátran mondhatjuk — sikerrel csinálta

szavait s nem is olyan rendszertelenül, mint orthologusaink, a maguk elfogultságában, feltüntetni szeretnék. Uj szókra ez idétt valóban szükség volt, ezt ép a nyelvújítás sikere bizonyítja! Dugonics »Etelká«-jában ezt írja Barczafalvi Szabó működéséről: »Barczafalvi költött szavait igen kétfelé oszlott itélettel vette az olvasott Magyarország. A mi engem illet, valahányszor azon említett szavakat oly barátimmal olvastam, kik csendes és messzelátó tehetséggel bírtak, mindannyian Szabó urnak szorgalmát az egek tornáczáig emelték. Folytassa tovább a munkát és a magyar tárházat illetén gyöngyeivel ezután is gyarapítani akarja.« Barczafalvi e sorokra ezt válaszolja: »Köszönöm főtisztelendő úr rólam esméretlenről Etelkájában tett azon kevésből álló jó emlékezését is, mint szintén sok tölem csinált szóknek beiktatásokból kitetsző erőlködésem pártfogását is.« Nem fogadta azonban pl. Édes Gergely sem (Figyelő V. 365.) ilyen tetszéssel Barczafalvi »erőlködését«, mert neki »még az új szók be nem vitele miatt is nagy oka van ellenkezni.« Különösen a mány-mény képzőkkel per analogiam képzett szavai nem tetszettek, mint azt Beregszászinál is olvashatjuk: »Versuch einer Sprachlehre« (p. 48.). Kazinczy nyelvészeti nézeteinek fejlődésében is jelentős mozzanat Barczafalvi fordítása. Ez idétt még Kazinczy némileg orthologus, a mennyiben az idegen szókat használja Bács-megyeinek fordításában is, s Ráday Gedeon hatása alatt csak föltételes szóújítást enged meg. 1788 január 4-én azt írja neki Ráday: »Nem vagyok én ugyan azon értelemben, hogy új szókat teremteni ne lehessen, ha újabban folyamatba hozzuk vagy az ez előtt 200 esztendővel szokásban lévő s már feledékenységben ment szóllások módgyát vagy pedig az magyar nyelvnek analogiájával meg edgyező új szókat faragunk vagy ismét az más nyelvekből már bé vitteket és ösmeretéseket megmagyarosítjuk vagy pedig még az bé nem vitteknek magyar végző hangot adunk.« Kazinczy megbírálja Barczafalvi Szabó fordítását a Magyar Museumban (I. 178—187.) s a szóújításáról azt írja: hogy »a szó szerzést általjában tilalmasnak nem állítom, de azt kívánám meg 1. hogy az új szó azt fejezze ki, a mit akar, 2. hogy bizonyos gyökértől jöjjön, 3. hogy magyar hangzású legyen és a nyelv analogiájához alkalmazkodjék s 4. hogy ritkán alkalmazzák. De hozzá teszi, hogy inkább tudományos könyvben van helyén, mert a románt fordítani s a gyönyörűségre szolgáló dolgokat idéltlen nevelkek mocskolni el, megengedhetlen vakmerőség.« Kazinczynak e nézetei — tudjuk — gyökeres változáson mentek át, de ekkor ez elvek alapján itélvén el Barczafalvi fordítását, közhelyeslésre talált. Hiszen maga Barczafalvi kijelenti előszavában, hogy mert ellenzést látott, tüzre vetette volna fordítását, de nem rendelkezhetett fölötte, mert a mű már kiadójáé volt. Jellemző, hogy Kazinczy Pályája emlékezetében (103. lap) azt mondja Barczafalviról, hogy »ha vétkezett is, de ada néhány darab aranyat, néhány gyöngyszemet és gyémántot s mely nyereség volt az. S mit adtak a lármázók!« Ezzel kritikájának

élet veszi, s valóban elfogultság, mikor Simonyi, de persze az orthologus láz első korszakában, a Nyelvőr I. kötetében (97. l.) azt írja: »Barczafalvi számára a magyar nyelvnek nincs, nem lesz dicsérő szava soha. Ha nyelvünk annyira elfajult, azt legnagyobb-részt az ő szerencsétlen szóalkotásainak köszönhetjük.« Ma már Simonyi is másképp vélekedik s annyit legalább elismer, hogy vannak egészen természetesen képzett szavai is. (Magyar Nyelv I. 254.) Barczafalvit azonban, mint mondtuk, mindedig tulságos szigorral ítelték meg, nem volt ő oly tudatlan szógyártó, hanem ellenkezőleg, szócsinálásaiban volt rendszer is, mint azt épen Simonyi (Magyar Nyelv I. 256—7.) ki is fejté. Hogy pedig szóalkotásai »szerencsétlenek« sem voltak, arra meg legjobb bizonyíték az alább közölt szójegyzék, melyek mind Barczafalvi csinálmányai s melyek nélkül orthologusaink a Nyelvőrben egy cikket sem írhatnának!

Ábra, alap, alagya, arány, belváros, bürü, csontváz, czim, czimezni, cikkk, dal, ejteget (ejtegetés), előzmény, előlülök, esdekel, estély, felület, felleng, fentség (fenség), fuvora (fuvola, fuvoláz), gúnyor, gyám, gyűjtemény, hajtogat, helyettes, himezni, hivnök, idom, ifjoncz, ima, iromány, jelenet, kelengye, képzemény, költemény (költevény), környörülékeny, körület, környülmény, közönbös, közönség, következmény, küllő, külváros, lakós, láthatár, lépcső, magasztos, meneszt, minta (lapp szó), mondotat (oratió), művész, naptár, nyirettyű, nyomtatvány, olvasmány, országnok, önkénytes, pamlag, perczenet, rekesz, sikátor, szabda, szakma, szempont, szenyveszt, szerep, szünnap, szürkület, tábornok, talaj, tanoda, tanulmány, tanácsnok, társadalom, teremtvény, titoknok, torz, tömör, tömkeleg, tünemény, ujoncz, uradalom, ügyész, zongora (zongorázni), vaksi, választvány, vetemény, vita (vitáz).

Ime Barczafalvinak mintegy 100 új szót köszönhet a magyar nyelv, s ezek közt oly szépeket és kifejezőket is minők: *dal, czim, művész, magasztos* stb. Nem lehet tagadnunk azonban másrészt, hogy többi csinálmányai, Toldy helyes megjegyzése szerint, a »nyelv törvényeinek még akkor kifejetlen volta miatt« (Irod. tört. 143.) ügyetlenek, sőt érthetetlenek is. »Ámde mit adtak a lármázók!«

Végül a mi fordításának aesthetikai értékét illeti, arra nézt Kazinczy bírálata maig is megállhat. Kazinczy kifogásolta, hogy fordítása alacsony, izetlen kifejezésekkel telt, hogy sok helyt a synonymok helytelenül összehordvák, s különösen a parasztszólások ellen kél ki, minők: *egyszeribe, amúgy, frissen, lassan-lassan, amúgy menedékesen*. Igaza van, hogy kifejezései nem szabatosak, hogy ott is körülír, a hol már találó kifejezéssel is birtunk. Így szerelemmel telt tekintet helyett »*egybe elnyelhetném formáilag áhító tekintet*«-et mond. Minő csúnya ez a szó *tekeregdégelés!* Verseinek czifrái és cikornyái ellen is okkal kél ki Kazinczy, sőt a felhozottaknál találunk még különbeket is. Mindehez hozzátehetjük, hogy sok helyt félreértette az eredetit s telve érthetlenségek-

kel. Furcsa, mikor Münchent *Münik*-nak mondja; s telve germanismusokkal is pl. két ifjak; vadászatot indít; sein Mädel-t »az ő lányának« mondja; száná ezen szegény embereknek sorsokat stb. Mennyire jellemző, mikor e helyett *önző*: »igen maga hasznát keresőt« mond, s a hol az eredetiben *erős* áll, *ő* »nem puha rendű foglalatosságra való hajlandóságot« mond, s *polgár* helyett »a maga lakó helybélit.« Bizonyos, hogy Barczafalvi nem volt stilművész, s e tekintetben fordításának valóban nincs sem értéke, sem jelentősége. Ő szószerint fordít, küzd a nyelvvel, s a hol lehet új szót csinál.

Meg kell még jegyezmem, hogy Siegwartot Kazinczy is lefordította »Szegvári« czim alatt, de mikor azok a bizonyos előszóbeli híres barátok fordításának kiadására bizgatták, Barczafalvi fordításának elterjedtsége miatt kéziratát tűzbe dobta. (Miller levele Kazinczyhoz. Kaz. lev. I. 32.) Nem fordítói izlésének megváltozása szülte tehát benne ezt az elhatározást, mint azt még Heinrich Gusztáv vélte. Siegwarthoz ifjonti emlékek vonzották őt mindenha!

DR. LÁZÁR BÉLA.

T Á R C Z A.

Cserei-e vagy Rozsnyai?

Legutóbbi füzetünkben Ferenczi Zoltán úr Cserei Mihálynak néhány ismeretlen versét közölte 1690—98-ból, melyek közül a 33. és 34-ik (a 454. és 455. lapon) Bethlen Gáborról és Bocskairól szól. Cserei az előbbit 1697. aug. 12-én, az utóbbit szept. 1-jén írta volna.

A napokban a gróf Mikó Imre szerkesztette *Erdélyi történelmi adatok* II. kötetét lapozgatván, az abban közlött athnámék végén, a 328. lapon a Bocskairól szóló, a 342. lapon a Bethlen Gábort dicsőítő három-három strophás versezetet azon mód megtaláltam.

Ez athnámékat »Litterae donationales et juramentales Portae Ottomanicae« czim alatt Rozsnyai Dávid gyűjtötte össze.

Rozsnyai Dávid, — portai török deák (tolmács) I. Apaffi fejedelem korában, — jóval idősebb volt Csereinél, amennyiben ő 1641-ben született (meghalt 1718-ban), Cserei meg 1668-ban (1756-ban halt meg). 1697-ben tehát, a Csereinek tulajdonított versek iratási évében, mind a kettő már meglelt ember; korukat tekintve, bízvást verselhettek,

Az a kérdés már most, ki a szerzője a »Bethlenből királyja érdemmel lőt Gábor« és a »Vajha Szent Istvánnak Bocskai Istványa« kezdetű verseknek: Cserei-e vagy Rozsnyai?

Az előbbi mellett szól az, hogy, a mint legutóbbi füzetünkben is látható, Cserei verselgetett időnként.

Rozsnyaitól egyéb vers alig maradt ugyan reánk, mint az athnámékhöz csapottak, de ezeknél döntő momentum, hogy mindenikök *alkalmi*: minden athnámé után az illető fejedelmet, t. i. Bátori Zsigmondot, Bocskait, Báthori Gábort, Bethlen Gábort és I. Rákóczi Györgyöt énekli meg a verselő. E versek egyaránt historizálók, egy ugyanazon formában tartvák, s még terjedelmük is jóformán egyenlő, a mennyiben a Rákóczit »Hol vagy pénzgyűjtéssel hires gazdag gazda?« kezdettel megverselő öt strophás költemény kivételével, a többi mind három-három versszakra terjed.

Ebből az következtethető, hogy az athnámék fordítója maga írta az említett öt verset, melyekből kettő Csereinek megtetszvéen, azokat, két heti időközzel, beigtatta a maga gyönyörűségére tartott kalendáriumi verses könyvébe.

Kérdésbe lehetne tenni, hozzájuthatott-e Cserei Rozsnyai Dávid irataihoz? Részemről valószínűnek tartom, hogy Rozsnyai irományait Cserei nem csak hogy használhatta, hanem azok egyenesen tulajdonába mentek át. Rozsnyai önéletrírásának és szolgálati lajstromának eredeti kézírata ugyanis — Szilágyi Sándor szerint (Rozsnyai Dávid az utolsó török deák történeti hagyományai. *Mon. Hung. Hist. Scriptorum*, VIII. 17. 18. l.) *Cserey Farkas* gyűjteményével került az Erdélyi Múzeum-egylet birtokába. Cserey Farkas pedig a másod-izeñ magvaszakadt Cserei Mihály történetírónak legközelebbi oldalági atyjafia volt (Nagy Iván: *Magy. orsz. családai*. III. 137), minélfogva közelfekvő a föltevés, hogy a török deák történelmi gyűjteményei, történetíró dédnagybátyjáról szálottak reá.

Igy állván a kéziratok ügye, az a mi még kérdésessé tehetné föltevésünket, combinatióink után csak újabb érvül szolgál arra, hogy a Csereinél előforduló két történelmi verset, voltaképp Rozsnyai Dávid írta.

BALLAGI ALADÁR.

Adalék ifj. Tsétsi János élete történeléhez.

Tóth Pápay Zsigmondnak, a maga idejében nevezetes sáropataki tudósnak tetemes könyvtárából néhány munka vásárlás útján az én birtokomba került.

Az egykori tulajdonosnak az volt a szokása, hogy elolvasott könyveinek elejére és végére, a kötés tiszta lapjaira szép, gondos

írással bejegyezte hol bíráló észrevételeit, hol irodalmi vagy könyvészeti pótlásait.

Igy tett pl. a Bod Péter »Magy. Athenas«-ával is, mely szintén hozzám került. Ennek a 312. lapjához, melyen ifj. Tsétsi Jánosról van szó, három megjegyzést told: egyet magán a 312. lap szélén, hol Bod Péternek azt az állítását, mintha Tsétsi a professorságból »1737-dik esztendő tájban« esett volna ki, oda igazítja, hogy a kiesés évszáma nem 1737, hanem helyesen 1734.

A másik két toldás a könyv végén van. Ezek egyike szerint Tsétsi 1769-ben halt meg. Ez az adat Bodnál hiányzik, mert, mint a szövegből is kiderül, az Athenas megjelenésekor Tsétsi még életben volt. A másik toldás pedig így hangzik: »Az *ifjabb Tsétsy János* írta meg II. Rákóczy Ferencz Szécséni Gyűlésének Historiáját, mely kéz-iratában megvan a S.-Pataki Collegium könyvtárában.

Kiesvén a pataki professorságból, lakott itt a majorok között¹ egy faházikóban, azon a funduson, mely későbbben maradéknak, Rozgonyi Józsefnek birtokába jutott, ez pedig azután a vármegyének eladta. Idejét többnyire könyvei közt töltötte, s midőn egykor rossz házának egyik fala kidőlt, azt könyveivel foldotta ki.

Mint igen tanult embernek, mindenek előtt nagy becsüllete volt. Egykor az egri püspök e vidéken járván, meglátogatta, s ő a püspököt csak *Tisztelendő* úrnak szólítván, ennek secretáriussa meginté, hogy *Kegyelmes* úrnak czímezze; de ő válaszóla: »Kegyelmes« cím csak az Istent illeti.«

Az »Irodalomtörténeti Közlemények« I. évfolyamának már az I. füzete érdekesen foglalkozott² ifj. Tsétsi (Csécsi) Jánossal, visszaitélvén neki, mint igazi szerzőnek, az első magyar nyelvű geographia eredetijét. Úgy vélem, érdemes lesz e jeles, de viszontagságos életű tudósunk képének teljesebbé tétele végett a fentebbi adatokat is nyilvánosságra juttatni, melyeknek teljes hitelességeért Tóth Pápay Zsigmondnak ismert pontossága és szavahihetősége minden kétséget kizárólag kezeskedik.

Végül megjegyzem, hogy Tóth Pápay följegyzései minden valószínűség szerint 1822-ből származnak, mert a »Magy. Athenas« saját bejegyzései szerint abban az évben került könyvtárába; már pedig ő nem azért vett könyvet, hogy eltegye, hanem hogy olvassa és olvasása közben fölmerült észrevételeit azonnal a legnagyobb pontossággal be is jegyezze belé.

KIRÁLY PÁL.

¹ Sárospatak városának a nyugoti szélén.

² *Szily* Kálmán: »Az első geographia magyar nyelven.« (47. s. köv. l.).

Honnan ismerte Arany János Páris itéletét?

Az »Irodalomtörténeti Közlemények« legutóbbi füzetének 406. lapján Dr. I. b. jegy alatt, *Arany János és a Hármas História* című cikkben azt olvasom, hogy Arany János abban a felköszöntő versében, melyet gyermekifjú korában tanítójához intézett s mely most a »Hátrahagyott iratok« közt olvasható, a Hármas História hatása alatt állott, így irván le Páris itéletét:

Junó gazdagsággal Párist megbiztatta,
Egy arany almáért, de el nem kaphatta,
Minerva tudományt ígér s bölcsességet,
De ezzel sem ére szándékában véget,
Vénusnak végtére az volt ígéréti
Hogy a legszebb leányt ölébe ülteti.

Én azonban ismerve Aranynak Gyöngyösi iránti vonzalmát, hajlandóbb vagyok már csak azért is azt hinni, hogy Gyöngyösi Murányi Vénusának (III. 136.) hatása alatt és ez után készült, mert sokkal több hasonlóságot találok köztük, mint az idézett vers és a Hármas História idézett helye között. Véleményem igazolására szolgáljon Gyöngyösi rokon helye:

Junó gazdagsággal Párist édesgeti,
Bölcs tudományt ígér Pallas s hitegeti,
Szép Léda leányát Vénus emlegeti,
Ha ő lesz a nyertes (mond) azt ölelgeti.

DR. RUPP KORNÉL.

KRITIKAI ROVAT.

LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ.

Tisztelt szerkesztő úr!

Fogadja köszönetemet elismerő bírálatáért. Nagyon jól esik egy komoly tudósnak nagybecsű hozzászólása és méltatása. De mégis legyen szabad az igazság érdekében hosszabb válaszzal lépnem e becses folyóirat olvasói elé. A kérdést ugyanis annyira fontosnak tartom, hogy nézetem szerint nem beszélhetünk róla eleget. Elméletem felöleli és megmagyarázza az egész erkölcsi világot, pszichológiát, esztétikát, erkölcsant, jogot, sociológiát, nyelvtudományt, művészetet, műveltség- és politikai történetet, érthetővé tesz sok olyat, amit nem értettünk, csak sejtettünk, és láttunk. Elöttem ma már egy csodálatos törvénynek látszik az egész, szellemi éle-

tünk törvényének, melyről mindennap jobban megbizonyosodom. Tisztelt bírálóm azonban csak problémának tekinti. Nem akarok itt egy csomó bölcselőt idézni a probléma fogalmára, egyszerűen megoldandó kérdésnek nevezhetjük. Talán föltevés-, hypothesisnek is mondhatnók. Én nem tartok *Newton*-nal, nem mondok: *Hypotheses non fingo*, inkább magamévá teszem *Bernard Kladiusz*, a nagy tudós és jeles gondolkodó nézetét, hogy nem csak jogosult a föltevés, hanem föltétlenül szükséges is. A tapasztalást, a kísérletet izgatnia, ösztönöznie kell az eszmének és az elméletnek, hogy előbb-utóbb sikert arathasson. A tudósnak, a gondolkodónak szembevetünik valamely tény, mely egy eszmét kelt bensejében. L'idée neuve apparaît avec la rapidité de l'éclair comme une révélation subite, mint valami kinyilatkoztatás villámgyorsasággal jelenik meg az eszme, mondja Bernard. Ez azután kutatásra ingerli az embert. Ez a föltevés módszere, melyet nagy sikerrel használtak századunk tudósai és fölfedezői. Igaza van Comte Ágostonnak, mikor azt mondja: On ne cherche à démontrer que les théorèmes qu'on s'est posés. Szükséges tehát, hogy, ha újat akarunk teremteni a tudományok világában, új eszménk, új elméletünk legyen. Ez megvan nekem is, mint t. bírálóm nagyon elismeri.

Én azonban tovább megyek és azt hirdetem, hogy ez már nem probléma, nem hypothesis, nem theorema, hanem az erkölcsi világ legnagyobb törvénye. Lássuk, hogy lehet ezt a merész állítást bebizonyítani.

A természeti világban Kopernik rendszere, Galilei és Newton tana mindaddig hypothesis, míg a számok nem igazolják, mondja Dugald Stewart. De mit csináljunk az erkölcsi világgal, hol nem uralkodnak oly világosan a számok, hol nem érvényes a meterendszer? Hitem szerint itt is van egy tudomány, mely a mennyiségtan szerepét teljesíti az erkölcsi világban s ez a történelem. Ha az én elméletemet a történelem érvei nélkül alkalmazhatnók a *mental aspect-re*, számtalan kétely támadna az olvasóban. Talán ez is egyik oka, hogy mikor felolvastam valamely bölcsésznek, ez avval állott elő: Mit mondanak hozzá a történetirók? Igaz, hogy történetiróink is azt kérdezték: Mit tartanak felőle a philosophusok? Én azonban mindenekelőtt a historikusoktól várom az elismerést, a philosophusoktól nem félek. Ők előbb-utóbb meghajolnak a történelem tekintélye alatt. Őket rendszeren a természeti tudományok és a történelem vezetik magyarázataikban. Az én teoriám is a természettudományoknak s kivált a történelemnek köszöni eredetét.

Legelőször is ifjúkorom óta tapasztaltam, hogy bármily igaznak tartottam valamely nézetet, bármennyi érveléssel bizonyítottam, nem használt semmit, ha el is fogadta egy-két gondolkozó, nem kellett a legtöbbszörnek. Az orthologia elleni nagy vitában napnál világosabban bebizonyítottam az orthologia tanának helytelenségét, linguistikai és philosophiai alapon vitattam döreségét, semmit sem

értem el vele; ellenfeleim hallgattak ugyan a czáfolással, de soha sem adták meg magukat; pedig én azt szerettem volna, ha igaz a nézetem, mindjárt hajtsan fejet az ellenfél. Ebből arra a meggyőződésre jutottam, hogy az ember nézete nem függ akaratától, sőt belátásától sem, hanem az uralkodó eszmeiránytól. A legtöbb ember hatása alatt áll. Januárban megírtam Bréal híres nyelvésznek, hogy amit ő a *Revue des deux mondes* decemberi füzetében szépen és alaposan bizonyít, azt én évek óta hirdetem orthologusaink ellen, ha nem is oly szépen és alaposan, de csak kevesen hallgatnak rám.

Azután mintegy harmincz év óta szüntelen kerestem a történelemben bizonyos egyező irányokat, melyek egyszerre léptek föl egyes országokban anélkül, hogy egyik a másiktól tanulhatta volna. Ezekről azt vélték idáig a történetirók, hogy az egyik nemzet a másiktól tanulta el. Néha positiv alapja volt e nézetnek; de a legtöbbször nem. Így láttam a legkülönbözőbb népeknél a XVI., XVIII. és a XIX. században neológiát, míg a XVII-ikben, a XIX. elején és második felében orthológiát. Azután a hatvanas és hetvenes években láttam az egész művelt világon orthodoxiát, a liberális katolikusok kárhozzátását, a syllabust, az infallibilitást, a vatikani zsinatot, a protestans és zsidó orthodoxia gyarapodását, a védvámokat, a czéhrendszer sürgetését, a tekintély hatalmát, az idegen szokások, erkölcsök és nyelv megvetését vagy üldözését, a népek kölcsönös gyűlöletét, az antisemitismust, a művészetben a realismust, a naturalismust, a kedves, könnyed dal és hangulatos lyra terjedését, az igazi elbeszélés és igazi dráma kedvelését, a styl könnyed, házias, kedves folyását, a közigazgatásban a helyi patriotismust, a decentralisatiót, az agrar törekvéseket, a hitbizományokat, az aristokratia, a klerus befolyását, a polgári házasság bukását, a mindennapi életben a gyakorlati felfogást, a családi érdek befolyását, a nepotismust, az önzést, a testületi szellemet, a servilismust, a tompa elégedetlenséget, a hatalom embereinek dölyfét, gögjét, az egyes nagyot akaró tehetségek elzüllesztését stb. stb.

Ezek láttára támadt bennem a gondolat, hogy kell közöttük valami rokonságnak, atyafiságnak lenni. Ez azonban csak merész, mondjuk, vakmerő föltevés volt. Számtalanszor beszéltem erről Beksics Gusztáv barátommal. Mindketten ebben az irányban haladtunk. Én legalább a hetvenes évek óta mindig nagyobb buzgósággal törtem rajta a fejemet.

Azután szenvedélyesen kutattam az ellenkező irányok napjai után. Nem volt nehéz megtalálni. Például 1820 és 1840 között épen ellenkező gondolkodás uralkodott a mostanival. Például a művészet és irodalomban a mostani melegség, bensőség helyett hideg, ünnepélyes ódai häng, nagy szólamok, feszes, körmondatos irány, csipős szatira, maró sarcasmus, senkinek sincs érzéke a realhoz, csupa idealisták, a kik lelkesednek, humanusan gondolkoznak, mindenkit keblökre emelnek, önzetlen rajongók, doctrinairek, a kik

saját eszök és szívök szerint óhajtanák átalakítani a világot, újítók; ha drámát vagy eposzt írnak, czélzatosak; nem tudnak igazi alakokat, egyéneket teremteni, alkotásaikban hiányzik az igazi test és vér; hölgyeik mind ideális és érzelmes teremtések mint Jósikáé, Vörösmarty *Szép Ilonkája* stb. milyeneket ma már nem ismerünk.

Sokat bajlódtam a nemzetiségi kérdéssel is. A legkitünőbb gondolkodók műveitől kértem tanácsot. Össze olvastam angol, német, francia, olasz bölcsezséket, politikusokat és különösen műveltség-történetírókat. Nem kell mondanom, hogy egy sem elégített ki. Hisz még 1891. évi decemberben is Bréal oly gyarló fejtegetést adott a nemzetiségről, hogy csak ott volnánk a kérdéssel, a hol ötven év előtt állottunk. Az actio és reactio szerepe vetett ugyan egy kis világot a kérdésre; a dolog azonban nagy részt érthetetlen maradt. Kant, Hegel, Schelling, Comte, Schopenhauer, Hartmann, Spencer stb. mind nagy ember volt előttem, de hiába kértem tőlük felvilágosítást. Pedig végre is Spencer adta meg. Mikor már összekutattam az egész történelmet és láttam a két egymás után feltűnő irányt, eszembe jutott Spencer rhythmikus mozgásának tana, mely szerint a haladó tárgy visszalöketik, mert nincs *vacuum* a természetben. Ekkor azt kértem: Mi löki vissza az új eszmét? És egy pillanatra mint a villám ébredt bennem a gondolat, hogy a létező gondolkodás- és érzésmód, a régi szokások, erkölcsök, a régi vallás, művészet, nyelv stb. vagyis más szóval a nemzeti eszme. Ezzel meg volt magyarázva a legnagyobb nehézség, hogy habár a XVII. század és a XIX. eleje rokon a mostanival, még sem ugyanaz, mert félig-meddig belé olvadt az új eszme és átalakította a nemzetit.

És mikor a történelem és a philosophia idáig juttatott, elővettem az egyes erkölcsi tudományokat s kezdtem oldogatni a nehéz kérdéseket. Úgy találtam, hogy elég könnyen válaszolhatok a legtöbb kérdésre. Nem untathatom itt a t. olvasót az egyes tudományokkal, csupán *Guyannak* munkáját veszem elő, ez a *L'art au point de vue sociologique*. Az aesthetika úgyis rokon az irodalomtörténettel. Ezt a munkát sem elemzem pontról pontra, hanem kikapok belőle egyes érdekesebb helyeket.

A 28. lapon mondja, hogy a német aesthetikában az a banalis megkülönböztetés fordul elő, hogy némely genie subjectiv, a másik objectiv. Goethét és Shakespearet az objectiv genieek közé sorolják, pedig kell-e alanyibb mint *Werther* és a *Vihar*? Azért haszontalannak tekinti ezt a distinctiót és a régi *ineffabile individuuum*-mal áll elő. Pedig igazuk van a németeknek. *Werther* a reactio hajnalán készült, mikor még Goethe lelkében erős volt az alanyiség, mikor nem tudott annyira tárgyias lenni, mint midőn a *Hermann és Dorotheát* írta. *Werther* 1774-ben jelenhetett meg, tehát a reactio hajnalán, míg a *Hermann és Dorothea* 1797-ben, tehát 23 évvel később a reactio délpontján, mikor Németországban minden téren mutatkozott a reactio. A *Vihar* Shakespearenek a

műve, a ki az új és a nemzeti eszmének összeütközése idején élt, s a mint tudjuk, a lyra nagy mestere is volt.

Az 55. lapon említi, hogy némely író bizonyos időben nagy hatalommal lép fel, fényes sikerei vannak, de néhány év mulva elszigetelve áll, nem ébreszti fel többé rokonszenvünket. E tüne-mény okát abban keresi, hogy az általa képviselt typus nem tudott megfelelni az egyszerű és örök élet typusának. E homályos magya-rázat nem derít föl semmit. Elméletem azonban mindjárt megfejtí a nehézséget. Chateaubriand főművei a reactio merész, genialis alkotásai. Az ő munkái a XIX. század nemzeti eszméinek leggyön-gébb részével, a vallásos elemmel foglalkoznak, melyet már nagyon megbolygatott a XVIII. század. 1820 körül megérkezett az új eszme és csakhamar elszigetelte az egy ideig csodált, ünnevelt férfit, a kinek már nem volt ereje szakítani multjával mint pl. Lamena-is, Hugo Victor tette.

A 73. lapon kezdődik nagyobb tanulmánya az idealismus és realismusról, melynek egyik alapgondolata, hogy a tudományos szellem haladásával szükségképen növekedni fog az őszinteség a művészetben, vagyis az igazság, más szóval a realismus. És hogy megvigasztaljon bennünket, óva int a trivialismustól, módokat nyújt, hogyan meneküljünk előle. Mind nagyon szép és elismerésre méltó, de hiábavaló törekvés. Elméletem szerint tudjuk, hogy a nemzeti eszme művészeté objectiv, realista, utóbb naturalista és trivialis. A nemzeti eszme petyhüdésével ezen a lépcsőn halad lefelé a művészet, hogy az új eszme lázas és ideálista forradalma után újra megkezdjé lépcsőzetes utját. A reactio e fokozatát mutatják némileg Aeschylus, Sophokles, Euripides a drámában, a mint egymás után következnek. Ugyanazt tárja elénk Corneille, Racine, De la Motte és társainak egymásutánja, az angoloknál Marlowe, Shakespeare, Dryden és társai. A mostani reactio első francia regényírója, Feuillet, még erősen ideal-real, Flaubert már realisticusabb, Zola és társai naturalisták; nálunk Jókai regényei-ben sok idealismus van, hőseiben kevés az igazság, a mostaniak erősen realisták, sőt naturalisták; az ötvenes, hatvanas évek drámái-ban sok az idealismus, Csiky Gergely már erősen realista, sőt naturalista.

A 162. lapon kezdi meg nagy tanulmányát a bölcsészeti és socialis eszmékről a költészetben. Guyau védi ezeket az eszméket, hisz a nagy költők, a nagy művészek a tömeg kezdeményezői, a idogmátlan vallás papjai, mondja Hugo Victor. A művészet nem követheti a *l'art pour l'art* elméletét, hisz ez megfosztaná komoly-ságától. A művészet hivatása sem engedi ezt. A mai költői hanyatlás idején, mikor a forma játékának tekintik a költészetet, fontosnak találja e fejlődés tárgyalását. Századunkban a francia költészetet a bölcsészeti, erkölcsi és socialis eszmék lelkesítették. Lamartine még közelebb áll a theológiához mint a bölcsészethez. Ez a Racine-ok, Rousseau-k, Chateaubriand-ok kódos, határozatlan vallá-

sossága. De Vigny és Musset már kilépnek a közhelyekből és az épületes szentbeszédekből. Hugo szórja a villámain, ő nem prédikáció, hanem látnoki enthusiasmus.

Ezt az érdekes aesthetikai kérdést a legkönnyebben megmagyarázza elméletem. A célzatos művészet kora az új eszme időszaka. Az actio öleli fel a bölcsészeti, vallási, erkölcsi, socialis eszméket és ódai hangon zengi őket. Így volt a XVI. és XVIII. században, továbbá 1820-tól 1850-ig. A reactio teljes győzelmével háttérbe szorulnak az eszmék, elhanyaglik az óda. A német *Gottschall* még azt hiszi, hogy az óda modernizálása segít a bajon. Pedig hiába. Hugo philosophiai, socialis ódáit a hetvenes években dagályos declamatióknak tekintette a közönség, elfordult a nagy lantostól. Ma Petőfi ódáit sem szavalják, pedig husz-harmincz év előtt még mindenkit magával ragadott. Nem csoda, mert minden vonalon győzött a nemzeti eszme. Theoriám megfejtí, megmagyarázza a célzatos művészet annyiszor vitatott kérdését: A reactio idején uralkodó a *l'art pour l'art* tana, míg az actio napjain mindenfelé hódít a célzatos dráma, eposz és lyra.

De ne folytassuk Guyaut.

Forduljunk egy tekintélyes magyar emberhez, Gyulai Pálhoz. Tegnap mondotta elnöki beszédét a Kisfaludy-társaság közgyűlésén (febr. 7.). Nyelvünk tisztaságáról beszélt. Elmondja, hogy ma sokan vétenek a nyelvtisztaság ellen. »E jelenség okát könnyen feltalálhatjuk, ha keressük, s fejtegetésök nincs minden tanulság nélkül.« Első sorban hírlapirodalmunkat tartja a nem eléggé tiszta nyelv melegágyának. Ezt hallani az egész világon 60—70 esztendő óta. Nálunk is legalább ötven éve emlegetik. Emlegették az actio, a purismus, a neologia delén és emlegetjük ma is, a reactio napjaiban. Akkor üldözték az idegen szókat, ma védik az idegen szókat nemcsak nálunk, hanem külföldön is.

A másik ok Gyulai szerint az orthologusok gyűlölete, a kik inkább élnek idegennél mint valamely rontott neologgal. Itt azután megtámadja az orthológiát. Támadása elég udvarias, de nem elég tudományos. Elfogadja például a hamis analogia tanát, melyet ortholog irányú nyelvészek karoltak fel. Azután hozzáteszi: »De tegyük föl, hogy az orthologok törvényei mind helyesek. Mit bizonyít ez? Legfőjebb azt, hogy ne alkossunk többé hibás szót, de nem azt, hogy a már meglevőket ne használjuk, ha szükségünk van rájuk, másokkal pótolni képtelenek vagyunk és legjobb íróink is használták? Ha rossz, ha törvénytelen a szó, az következik belőle, hogy ne használjuk és csináljunk másikat, törvényeset helyébe. Józan észszel csak ez következhetik belőle. Annál inkább, mert semmi sem könnyebb, mint úgynevezett törvényes szót alkotni. — Csakhogy a mai nyelvtudomány szerint nincs törvénytelen szó. Igaz, hogy még sok nyelvész védi a régi nézetet, mint Bréal is mondja, de ez tarthatatlan álláspont. »A nyelv nemcsak természeti, történelmi termék is«, mondja tovább Gyulai. Egy gondolkodó

főnek így nem szabad beszélni. »Történelmi termék,« ez paradoxon Gyulai álláspontján. Az egyik kizárja a másikat. A mi termék az nem történelem, a mi történelem az nem termék, productum. Gyulainak ismernie kell a régi vitát, valjon thesis vagy physis-e a nyelv. Ismernie kellene az újabb idevágó vitákat.

»Az angolnak, francziának, németnek nem jut eszébe, hogy kivesse nyelvéből a hibás szót«, mondja tovább Gyulai. Látszik, hogy nem ismeri az idevágó harczokat. A reactio nemcsak nálunk teremtette meg a Nyelvőrt és a Szarvas Gáborokat, hanem még arra is rábirta az öreg Manzont, hogy az *I Promessi Sposi*-ből kidobjon minden, nem toscanai eredetű szót. Itt tehát az orthologia hatása alatt a legjobb olasz író vállalkozott az állítólag hibás szók kivetésére. — »A mint a törvénytelen szülöttnek megvan a maga létjoga a társadalomban ; úgy megvan az a nyelvben is,« folytatja tovább Gyulai. Ez a logika sántít. Törvénytelen szülött nálunk, a kinek az apját és anyját nem eskette össze a pap, de azért épen olyan egészséges, erős magzat lehet, mint valamely törvényes ágy szülötte. Társadalmilag törvénytelen, természetileg egészen törvényes, azaz a természeti törvények szerint született. A tudomány nem ismer törvénytelen szülöttet a nyelv terén, csak az orthologia ; s ezek oly szók lennének, melyek nem a felekezeti papja, Szarvas Gábor által megáldott házasságból származnak. »Valamint az egyház, társadalom és állam csak arra törekszik, hogy a törvénytelen szülöttek száma ne szaporodjék, de nem arra, hogy megölje őket : úgy a nyelvészeknek sincs joguk, szerencsére hatalmuk sincs, hogy kiirtsák a törvénytelen szókat, ha élnek és életrevalóságuk kétségtelen.« Itt nem csupán a használat helytelen, hanem az állítás is téves. Az orthologia igen sok szót megölt, melyeket az ötvenes, hatvanas években sokan használtak, életrevalóknak találtak. Például hosszú harcz után megölte a *tanodát, vigardát, bizottmányt*. És hány szó esett el nagyobb küzdelem nélkül? Így folytathatnók és pontról pontra igazíthatnók Gyulai beszédét, mely nem mutat se tudományos színvonalra, se erős gondolkodó főre.

Most állítsuk mellé a mi elméletünket. Az új eszme újít az erkölcsi világ egész terén, tehát a nyelvén is. A francziáknál a megállapodott irodalmi nyelv daczára újított Hugo Victor és mások is. Persze nagyon keveset. A mint a nemzeti eszme visszaszorítja az ujat, megtámadja nyelvét, de az újítások egy része annyira vérévé válik, hogy már nem képes kiirtani. Ez azután a régi nemzeti eszmével összeolvadva alkotja a regenerált nemzeti eszmét. Mikor pedig a nemzeti eszme teljesen győzött minden vonalon, fokozatosan beáll a petyhüdség időszaka, házias, pongyola, lapos lesz a styl, a nyelv. Úgy szeretünk írni, a hogy társalgás közben használjuk a nyelvet, idegen, népies, paraszti szókkal keverve. *Stylo culinari*, mondaná a diák. Így írtak a történetíróink, papjaink, politikusaink a XVII. század második felében. Még a tájnyelvtől sem riadunk vissza. Kényelmesek, pongyolák vagyunk. Ekkor

támadnak a nemzeti irodalmak mint az olasz, a francia, spanyol. Egyebeken kívül a kényelem, a háziasság voltak okai, hogy nem a latin, hanem a kedves tájnyelven szólalt meg az író. — Az idegen szónak lehet pártolója az orthologia is, de igazi okát a nemzeti eszme petyhüdségében kell keresnünk. Ez a petyhüdség az oka, hogy az orthologia szemléltetést hanyatlik, hogy ma már egy-két író és lapot kivéve cserben hagyják Szarvas Gábort, hogy egy-két buzgó ortholog nyilvánosan is ellenmond neki. Ezt mutatja pl. Szily Kálmán magatartása, ki ma már tiszta lelkiismerettel használ egyes újított szavakat.

De legyen elég elméletem igazolásáról. Csupán annyit mondom még, hogy mihelyt bevégeztem irodalmunk történetét, azonnal hozzá fogok egy aesthetika, erkölcsan és sociologia irásához, melyek sok időt, tömérdek fáradságot vesznek igénybe, de minden kétségen felül be fogják bizonyítani elméletem igazságát. Ezt különben már az irodalomtörténettől is remélem. Irodalmunk épen kisebb körénél fogva rendkívül alkalmas e célra. Az egész annyira átlátszó, könnyen áttekinthető, hogy bárki csekély utánlátással meggyőződhetik teoriám helyességéről.

Legyen szabad a jövő füzetben Kanyaró úr helytelen fel fogására és tévedéseire reflectálnom.

BODNÁR ZSIGMOND.

NEMZETI IRODALMUNK A REFORMÁCIÓIG.

Irta: *Horváth Cyrill*. Külön lenyomat a »Katholikus Szemle« V. kötetéből. Budapest, 1891. 8.-r. 143 l.

Irodalmunknak legrégebb korszakával eddigelé kevesen foglalkoztak. Beöthy Zsolt könyve csak a prózairodalomra volt tekintettel, azóta pedig csupán Bodnár Zsigmond szólt e korszakról részletesebben. A nyelvészek folyton foglalkoznak ugyan e codexekkel, de csak a külsőt hüvelyezve, a régi nyelv érdekességeit kutatva; — bár ebben a tekintetben sem történt még annyi, amennyinek történni kellett volna.

Horváth Cyrill e munkájában rendszeres kutatás tárgyává tette az egész codex-irodalmat s részletes képét nyújtja irodalmunk fejlődésének a mondák korától egész a reformáció hajnaláig. Nem irodalomtörténeti kézikönyvet nyújt e kötetben, hanem összefoglalja mindazt, a mit az eddigi kutatók irodalmunk történetének e legrégebb korszakára vonatkozólag megállapítottak, kibővítve a saját kutatásainak eredményeivel. S e munkán lépten-nyomon meglátszik, hogy szerzője önálló kutató, aki nem mások után beszél, hanem felkutatta és tanulmányozta e korszak minden egyes termékét. S munkájának nem kis érdeme az is, hogy míg a már régebben, másoktól megállapított eredményeket csak röviden közli, ott, ahol saját kutatásainak eredményével számol be, bőbeszédűbb, részletesebb, de sohasem hosszadalmas.

E dolgozat eredetileg egy katolikus folyóirat hasábjain jelent meg s előadásmódján meglátszik, hogy tekintettel volt közönségére, amely nem egészen szakközönség. Ez lehet az oka annak is, hogy dolgozatában oly csekély helyet juttat a világi költészet tárgyalásának; s hogy e költészetben is főleg a vallásos vonatkozásokat és befolyást keresi.

Az irott emlékeket megelőző századok költészetéről rövid, de határozott és világos képet nyújt a szerző. Először a hún-monda kérdésével foglalkozik. Ismertetve e monda tárgyát, utal arra a különbségre, mely a magyar és német hún-monda között van. Bár kétségtelen, hogy a mi hún-mondánkra hatással volt a középkori német költészet, mégis el kell ismernünk a szerzővel, hogy felfogás tekintetében lényeges különbség van e két monda között. »A germánok képzelete csak mintegy távolról nézte a hatalmas királyt (Attilát), mint a magyar nép a török császárt, kihez elmenesztí Szilágyiját és Hajmásiját. Csak a saját hőseit énekelte és azok sorsát kísérte odaadó figyelemmel.« Ellenben »a magyarság a saját érdekeit látja Attila érdekeiben. Ez a főhős, kiből a monda száalai egyesülnek. Itt ő a tárgy, azok, kik a germán világban főszereplők és tárgyak, nálunk mellékszemélyek és inkább háttérbeli elemek.«

A magyar mondákat is csak a latin krónikások elbeszéléseiből ismerjük; egykorú költői feldolgozásban egy sem maradt reánk. Azonban a krónikairók maguk, elbeszéléseik tárgyát a népies költeményekből merítették, bármennyire tiltakoznak is ellene s bármennyire lenézik ezeket a költeményeket. Horváth feleletet keres arra az érdekes kérdésre is, hogy mért veszték el ezek a költemények, mielőtt belőlük egy naiv eposz alakult volna. Ellene szól annak az állításnak, hogy a keresztyén papok fanatizmusa irtotta ki e mondákat. Miért üldözte volna e költeményeket a keresztyén egyház akkor, midőn a pogányság már kihalt s a keresztyénség megszilárdult? Horváth abban látja a mondai költészet kihalásának okát, hogy a hegedősök új tárgyakat kezdtek énekelni a királyokról s az egykorú nevezetesebb eseményekről. Tehát a mondai költészet helyébe a krónikás elbeszélés lépett; s midőn a nép ez utóbbit mind jobban megkedvelte, a mondai költemények kihaltak, elveszték. Nem lehet azonban tagadnunk, hogy ép a keresztyénség elterjedése volt legfőbb befolyással arra, hogy megszakadt a mondai hagyományok fonala s más tárgyak foglalták el a nép képzeletét. Ha nem is beszélhetünk a keresztyén papok fanatizmusáról s a mondai költemények erőszakos üldözéséről, kétségtelen, hogy főleg a keresztyén papok fordították a nép figyelmét a pogány vezérek helyett inkább a keresztyén királyokra; s csak így nyomhatta el a krónikás elbeszélés néhány évszázad alatt az egész mondai költészetet.

Áttérve az irott emlékekre, először a Halotti-Beszédet fejtegeti, nem nyelvi, hanem tárgyi szempontból, rámutatva e legrégebb

emlékünk kiváló stylusára. »Aki nálunk hatszáz vagy több esztendővel ezelőtt olyan beszédeket tudott írni, mint e tisztes emlék, nem tartozott a gyenge ígéhirdetők közé. A Halotti-Beszéd, mai kiejtés szerint elmondva, jelenleg sem lenne egy-egy koporsónál hatástalan darab.«

A Halotti-Beszédet két évszázad választja el a codexek korától; ebbe az időbe esik a humanismus korszaka, mely Mátyás király korában hazánkban is nagyban virágzott, azonban nagyon csekély hatással volt a nemzeti irodalom fejlődésére. Horváth néhány nagy vonással jellemzi a magyar humanismust, rámutatva arra, hogy ép a humanismus képviselői elválnak a nemzetől, idegen nyelven, idegen szellemben dolgoznak. A magyar nyelvű irodalom sem szól az egész nemzethez; valóságos klastromi irodalom ez. Az író maga is szerzetes s rendesen szerzetes társai vagy valamely apácza-klastrom számára dolgozik; s a művek maguk a keresztyén vallás szolgálatában állanak. Az egész codexirodalom tárgya alig egyéb, mint hymnuszok, legendák, bibliafordítások és prédikációk. Arról azonban kevesebbet szól Horváth, hogy e mellett virágzó világi költészet is volt, csak hogy sokkal kevesebb emléke maradt reánk, mert a szerzetesek nem tartották kötelességüknek ezeket is feljegyezni.

E korszak vallásos irodalma majdnem kizárólag fordítás; Horváth bemutatja és ismerteti e művek forrásait s később is folyton szembeállítja a fordítást eredetijével, megállapítva viszonyukat egymáshoz. A középkori magyar irodalomnak három főforrása volt: Voraginei Jakab *Arany legendája*, Temesvári Pelbárt Pál, kiváló magyar theologus munkái (Stellarium, Pomerium) és végül a keresztyén egyház latin hymnusai. E forrásokból merítenek a codexek írói, majd határozottan egy munka után indulva, majd pedig többől alkotva össze műveiket. A különbség közöttük csak az, hogy az egyik szolgál fordító, míg a másik önállóbban dolgozik.

A hymnuszok legnagyobb része fordítás; legkitünőbb közöttük szent Bernát imája a fölfeszített Krisztushoz, melynek fordítója e korszak legjobb lyrikusai közé tartozik. A fordított hymnuszok mellett azonban jelentékeny szerepük van az eredeti vallásos költeményeknek is, melyek a hazafiságot egyesítik a vallásos érzellemmel. Ilyenekül mutatja be Horváth a Máriát, mint Magyarország védasszonyát dicsőítő költeményeket s a magyar szent királyokat, Istvánt és Lászlót dicsőítő hymnuszokat. Bővebben fejtegeti Horváth a középkori magyar lyrának egy külön vonását, amelyről eddig irodalomtörténeteink nem szóltak (még Bodnár sem említi), t. i. a Mária-síralmakat. E költemények nem hiányzanak az idegen népek Mária-költészetéből sem, de a mi költeményeinkben van némi eredetiség, a mit magyar földön fejtettek ki. E Mária-síralmaknak is egyik főforrása Pelbárt.

Ezután a legenda-költészet ismertetésére tér át szerzőnk, megállapítva viszonyukat forrásaikhoz s rajzolva általános jelle-

müket. Részletesen csak a három legkiválóbb legendáról szól, a Margit-legendáról, Jozafát és Barlaam históriájáról s a középkori elbeszélő költészetünk legkiválóbb alkotásáról, a Katalin-legendáról.

A Katalin-legenda szerzőjéről szólva, Horváth nem fogadja el Szilády Áron nézetét, a ki Pelbártot tartja a magyar legenda költőjének. Nem mond határozott véleményt, de kételkedik benne, hogy Pelbárt lehetett volna e legenda írója, mert oly különbségeket lát a latin és a magyar legenda felfogása között, melyek kizárják a szerző közösségét. A főök, a miért Horváth kétségbe vonja Pelbárt szerzőségét az, hogy Pelbárt határozott ellensége volt az astrológiának s beszédeiben ostromozza is; az ő latinul irt Katalin-legendájában nincs is helye a csillagjóslásnak. Ellenben a magyar legenda írója nagyon is sok tért juttat az ilyen jóslásnak; a legendában ez Alphorabiusnak rendes foglalkozása. »Egyes apró részletek különbözőése, mint a remetével való találkozásról készülté, még erősebben kiemeli az eltérés nagyságát, a külső adatok megítélésébe is beférkezik a kételkedésnek némi árnyéka.« E kérdés elég fontos és érdekes arra, hogy kíváncsisággal várjuk a szerzőnek további kutatását, hogy e kérdésben határozott véleményt mondhasson.

A középkori prózairodalom legnagyobb része bibliafordítás és prédikáció. Ez utóbbiaknak főforrása ismét Pelbárt. Igen hasznos és tanulságos az az összeállítás, melyben Horváth kimutatja, hogy codexeink egyes részletei Pelbárt melyik beszédének felelnek meg. Ez összeállításnak nagy hasznát veszi a nyelvész is, ha a codexek nyelvét vizsgálva össze kell hasonlítania szövegét az eredetivel.

Végül Horváth a világi költészetéről is szól, összefoglalva az eddigi kutatások eredményeit. Röviden ismerteti a legfontosabb emlékeket s a népköltészetnek maig fenmaradt hagyományai alapján némi képét igyekszik nyújtani a középkor népies költészetének is.

A magyar középkori irodalom általános jellemzésével fejezi be Horváth e művét, mely — mint láttuk — több tekintetben új világot vet e kor irodalmának megismerésére.

BALASSA JÓZSEF.

PETŐFI ÉS A TERMÉSZET.

Irta: *Lenkei Henrik*. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer és fiai). 1892.

E munka kiválóan aesthetikai, s így ismertetése nem vág szorosán e folyóirat körébe. Azonban sem aesthetikai vizsgálódásokra, sem aesthetikai munkák szakszerű ismertetésére irodalmunkban ez idő szerint nem lévén organum, köszönetet mondva e folyó-

irat szerkesztőjének a szíves vendéglátásért, e helyen fogom Lenkei könyvét bővebb analysis alá venni.

Lenkei könyve, tárgyánál fogva is, megérdemli a vele való foglalkozást. Ő *Petőfi Sándort*, költői irodalmunk e legkiválóbb alakját tárgyalja s elemezi, modern aesthetikai szempontból. Petőfi Sándort, a költőt aesthetikai szempontból mindeddig valóban nem elemezték (még németül sem, pedig, nem nagy dicsőségére irodalmunknak, németül jelent meg a legnagyobb életrajza!), nem tették legalább hozzá méltó módon. Ki kell jelentenünk, hogy Lenkei könyve e hiányt nem pótolja.

Lenkei látszólag Taine módszerében, az analytikai elemzés módján írta meg könyvét, beleesvén Taine összes külső hibáiba, Taine előnyei nélkül. Hiszen ha valahol, úgy Petőfi Sándor költészetének fejtegetésénél nem szabad mellőznünk a költő *fejlődési mozzanatait*, s ha Petőfi viszonyát vizsgáljuk a természethez, distingválunk kell, még pedig erősen. Petőfi fejlődése első s későbbi korszakaiban, mint minden téren, úgy itt is, lényeges változásokat mutat. Képzetvilága növekedtével, izlése szilárdultával nemesebb, tisztább, mélyebb lett érzése, erősbödött képzelete és megszilárdult teremtő ösztönének működési módja: kifejező ereje! Lenkei czélul tűzi ki: képzeletét és érzését és e kettő egybeolvadásának analysisét meghatározni. Valóban czélnak helyes, bár hiányos, mert a költőt nemcsak az érzés és képzelet s azok egybeolvadása, hanem teremtő ösztönének működése: kifejező ereje is jellemzi. Hathat a természet másra is, ép úgy mint a költőre, felébredhet benne mély érzést, megillesheti képzeletét; de kifejező erő nélkül, melyre teremtő ösztöne készíti: sohasem lehet el a költő! Guyau óta ez banalis igazság!

No de elégedjünk meg a Lenkei kitűzte czéllal s nézzük meg, mikép oldja meg azt? Kezdi a természetfelfogás történetének vázolásán s előbb sorra veszi a külföldi költőket: e fejezet a legügynelenebb compilatio, hol Brandesből, hol Bieséből, hol Friedländerből, Taine-ből vagy Hettnerből egyszerűen átírva, anélkül, hogy forrásait pontosan megjelölné, s az egészet önálló szempontból megvilágítaná. Lenkei így idéz: »Burckhard: Geschichte der Renaissance«, vagy: »Taine: Angol irodalomtörténet« (ez tudvalevőleg csak öt kötet, s a szegény olvasó, ha utánna akarna nézni, keresheti benne órák hosszát). De forrásait sokhelyt meg félreérti. Például Taine azt nem állítja sehoh, hogy Wordsworth »nélkülözte a költői kedélyt«. Ez egyszerűen *non sens.* A »heten vagyunk uram heten« című bájos költői rajz szerzőjének, engedje meg Lenkei ur, volt mégis egy kis költői kedélye. De Lenkei ur nagyon frissen dobálózik a szavakkal máshelyt is!

Ez üres, semmit mondó fejezet után, mely bírálót arra a régi időre emlékezteti (nem is volt az talán olyan nagyon rég?!), mikor a magyar aesthetikai irodalom pusztán idegen essay-k egyszerű kivonatolása volt, áttér szerző a természetfelfogás szerepének

a magyar irodalomban való kimutatására. Bíráló úgy véli, hogy Petőfi természetköltészetének megértéséhez nem okvetlenül szükséges Balassi és Rimay stb. felfogásának a megmagyarázása. Egyszerűen elégséges lett volna, ha Petőfi közvetlen előzőit és kortársait magyarázta volna meg, de ha már megteszi, s széleskörű ösmereteit előttünk be akarja mutatni, legyen az ösmerete aztán alapos és ítélete találó. Lenkei pedig szól ilyen, (hogy csak a gyöngyöket emeljem ki!): »Amadénál már meglátszik, hogy a Brockes, Haller, Uz, Kleist-féle lélenkebb idyllikus természetfelfogás *hatása alatt áll.*« (!) Amade, ki a nevezett költők kortársa, egész életét táborban, csaták zsbajában töltötte, dalait csak úgy rögtönözte s physikai ideje is alig volt, hogy Brockeséket Hamburgból megrendelhesse, ha hírét hallotta volna is, — Amade, mondom, sohasem állott Brockes hatása alatt. Ha Lenkei ur csak látta volna Brockes verseit és az Amade dalait, bizonyára nem ítélt ilyen. De ő német irodalomtörténetekből ösmeri Brockest s csak a schlagwortok után indul! Hogy Ányos önkényt érzést tulajdonít a külső jelenségeknek — *elkeseredésének* tudja be. Azt hisszük beteges képzelődésének volt abban a legnagyobb része. Szóval e fejezetben sem visz keresztül határozottan kivilágító eszmét, pedig ilyet Herman Ottó egyik értekezésében már megjelölt s mellékesen ő is érint, de nem érzi jelentőségét. Azt ugyanis, hogy a magyar természetet hogyan és kik vitték be a magyar költészetbe?!

Vörösmartyról pedig igazán tulzás (s fölösleges is őt ilyenekkel védeni!), mikor állítja, hogy »belehatolt a népköltészetbe, mint Goethe s mikor költői varázsvesszejével megérinti, ez teljes kincseit tárja ki előtte«. Ebből csak annyi igaz, hogy Vörösmartynál kezdődik a realistikus felfogás (vagy pontosabban, már Csokonainál) s Petőfinél egyre nagyobb erőben tündököl.

Ezek után végre Petőfihez jutottunk, s kezdi Petőfi természet-szeretetét magyarázni, Taine módján. Kifejti, hogy éghajlatunk kiválóan alkalmas a rokonszenv felkeltésében; érinti, hogy Petőfi falun született, nevedett, sokat vándorolt; hogy megösmerte a külföldi kiváló természetfestő költőket, Csokonait, Vajda Pétert szerette, s mindezek okán kifejlődött benne a természet szeretete. De nemcsak az általános természet iránt, hanem a specifikus magyar alföld iránt, s Lenkei most előáll egy philippikával s védi Petőfit azért, hogy ő az alföldet szereti s nem a felföldet, hogy bár ez egyoldalúság, de menthető, mert Petőfi a felföldet nem ösmerte stb. S ime nem veszi szerző észre ezt a fontos mozzanatot, nem hatol be e tény pszichológiájába. Ebben a tényben pedig benne van az egész Petőfi. Faji vonás: a realist szeretni, csak azt figyelni meg s csak azt visszaadni, a mit látunk. Egyéni vonás: a mód, a hogy a természet megfigyelt részét látjuk s leírjuk. Az, hogy Petőfi az alföldet figyel meg s csak azt szereti, nem fölötte jellemző Petőfire. De igenis fölötte jellemző, hogy minő érzést kelt fel benne az alföld, képzeletét hogyan illeti meg, mit

lát benne (t. i. saját lelkének szabadság után való vágyódását stb.), s teremtő ösztöne hogyan készíti, érzéseit, hangulatait s képzelete játékát kifejezésre juttatni. Ime, mint látjuk, Lenkei csak imitálja Tainet. Mert Taine bizonyára észre vette volna ezt a mélyebben fekvő sajátságot is, s saját szempontjából felfogva, kizsákmányolná ezt. Lenkei azonban megelégszik üres szavakkal, megelégszik azzal, hogy constatálja Petőfi képzeletének frissességét, szabad röptü voltát, s érzésének gazdagságát. De Istenem! hány költőről mondhatjuk ezt el? Ez nemcsak Petőfire, s így reá éppenséggel nem jellemző.

A IV. fejezetben Petőfi realismusát fejtegeti. Minő ósdi és ködös magyarázattal elégszik meg Lenkei, Vischer »szellemes« fejtegetését elfogadva, hogy t. i. azért jogosult a tájrajz, mert az eszmék és érzések a lélekben mozgást visznek végbe (!), pedig Lessing szerint a költészet csak mozgást fejezhet ki. Túl vagyunk már a *hat-het-en*, s a §-ok felállításán! A tájrajz *törvénye* pedig nem a mozgás Vischer-féle magyarázatán alapszik. Ezt épp Petőfi tájrajz-költészete alapján másképp magyarázhatta volna Lenkei, t. i. a képzelet, hangulat és érzésnek a tájhoz való viszonyából. Majd két csoportba osztja Petőfi természetfestő költeményeit. Az egyikben a költő a tájat rajzolja, a másikban saját hangulatát sűti a környező természeti világra. S itt tárgyalja »Az Alföld«, »Erdei lak«, »Kutyakaparó«, »A puszta télen« stb. költeményeket, összehasonlítva hol Aranynyal, hol Tompával, s különösen ez utóbbit gyalázza, persze anélkül, hogy Tompával behatóan foglalkozott volna, különben nem mondaná róla, hogy »természetszeretete természetrajzi s hogy nyelvi és paedagogiai, mintsem költői szempontból érdekes.« Mintha Tompa avult mumia volna! Mikor összeveti a két költő »Erdei lakát,« Petőfiét dicséri, s a Tompáról csak úgy megvetőleg nyilatkozik, mondván: képzelete egyhelyt erőszakos, alacsony fokra emelkedik, inkább az elmélkedés szülötte, mint az érzésé, stb. Ez már tulontúl sok! Utóbbi időben Tompát veszedelmesen mellőzik aesthetikusaink, pedig ha Petőfivel képzeletének erejével s kifejező tehetségének finomságával nem is mérkőzik, de csakis e két pontban nem, mert érzelme mély, s hangulatai tiszták, egyéniék, van színe, illata, ha kissé terjengős, érzélgősen reflektáló és nincs is erős komponáló képessége. Azonban költői irodalmunk kiváló alakja ő s mellőztetése méltatlan és érdemetlen! Lenkei könyve IV. fejezetében azonban Petőfi realismusát sokhelyt tulozza is — magyarázatai által. Teszem, mikor Petőfi a *Kutyakaparóban* leírja a kemenczét, mely megvan repedezve, szerzőnk hozzá teszi: »szinte érezzük a füstöt, mely azokon kitudul«. Ez már egyszerűen nevetséges! S az ilyen »szinte látjuk«, »szinte elképzeljük«-kel e fejezetben gyakorta találkozunk!

Mindeddig azonban nem láttuk, hogy szerző bizonyos alapgondolat feltüntetése felé haladt volna, s bár előszavában Petőfi képzeletének lényegét akarja meghatározni, nem vesszük észre, hogy e célhoz közeledett volna.

Az V. fejezetben szól aztán Petőfi személyesítéseiről, a holdról, s annak viszonyáról a naphoz, elemezi a »Tiszát«, a »Rab oroszánt«, összeveti Petőfit Arany Jánossal, s erre az eredményre jut: »Arany képei csak a szemnek és az értelemnek szólnak, Petőfié a szemnek és érzésnek.« Mivel magyarázta meg ezzel úgy az Arany, mint a Petőfi képzeletének sajátosságát? Pedig ha valahol, úgy ép e pontnál fontos és mélyreható vizsgálódásokat tehetett volna. Ha kimutatta volna az előbbi fejezetben azt, hogy Petőfi egyénisége realismusában és sajátos megfigyelési módjában áll, hogy Petőfi miként gyűjti képzeteit, most személyesítései és hasonlatai alapján (melyekről könyve utolsó fejezetében, de szintén minden eredmény nélkül, értekeznek) képzeletének működési módját tüntethette volna fel. A képzelet működési módja ugyanis, mint kutatásaim mai állásában vélem, *négyféle*. A költőre hat egy jelenség, érzést kelt fel benne, melyhez hangulat társul, s felkeltik képzeletét, megilletik azt, működésbe hozzák. E működésben a költő vagy a jelenséggel rokon, vagy az azzal ellentétes, vagy azt nagyító, vagy kicsinyítő jelenséget, képzetet kapcsolja össze, s teremtő ösztönének hatása alatt érzéseit és képzetele játékát realis képbe öltözteti, hangot ad neki, szóval költeményt ír. Így képelem én a költői működés külső folyamatát. A költői képzelet működési módjának megfigyelésére természetesen a személyesítések és hasonlatok, továbbá a paralipomenák megbecsülhetetlenek. A képzelet képzettársítását az értelem működésétől szorosan meg kell különböztetni, s Lenkei ezt is elmulasztotta mindvégig.

A VI. fejezetben Petőfi alanyiságát a természetfestésben fejtegeti, s ez a fejezet, bár kitűzött célját nem szolgálja, egy pár finomabb megjegyzése által értékes. Anyagot gyűjtött itt össze Lenkei tehetségesebb utóda számára. Ezt az anyagot azonban utódának még rendezni kell, történeti szempontból, mert csak így tudhatjuk meg azt a fejlődési fokozatot, melyen Petőfi képzeletének megerősödése átment. Az utolsó fejezetben, mint mondtuk, Petőfi hasonlatait tárgyalja, de végül sem tudja Petőfi képzeletének működési módját megvilágítani, a mi különben szerzőnek lehetetlenség is. Mert ő tanulmánya egész folyamában egész a képzetről, mely tündöklő, naiv, gyermeki, érzékeny, friss vagy szabad-
röptű, gazdag és fogékony stb. Operál tehát oly műszóval, melyet később akar meghatározni.

Ime végig mentünk e könyvön, s azt hisszük joggal mondhatjuk róla, hogy üres francziáskodó utánzat, mely célját nem szolgálja, nem fejtven ki eszmét, adatokat rak adatok mellé csupán, pedig a tudomány synthesis nélkül el nem lehet.

DR. LÁZÁR BÉLA.

E sorok megírása után jut kezemhez a *Budapesti Szemle* márcziusi száma, melyben fg. Lenkei könyvét jóakarató méltánlylattal dicséri. Úgy látszik, e cikk írója *kikereste* azt a szempontot, a melyből Lenkei dicsérhető. Birálatunk elolvasása után azonban reméljük, hogy állítását: Lenkei könyve »minden tekintetben megérdemelné a méltánlylást«, maga Lenkei sem fogja elhinni. L. B.

LISTI LÁSZLÓ.

(Válasz Heinrich Gusztáv és dr. Váczy János uraknak.)

Listiről írott munkámat nem rég Heinrich Gusztáv ur, a *Philologiai Közlönyben* szíves volt figyelmére méltatni, elmondván a többek között, hogy »a lényeges momentumokban elfogadható, a tények összességét tekintve, megbízható rajzát« adtam ugyan a költő életének, mindazonáltal — bár az olvasó általában véve megnyugvással fogadhatja következtetéseimet, a rendelkezéseimre álló anyag töredékes volta alaptalan föltevésekre ragadott, rejtélyt és problémát látok mindenütt s azok megoldását kevés szerencsével kíséreltem meg, szóval munkámban »az indoklás és lélektani magyarázat« minden igyekezetem daczára is gyarló.¹ Minthogy pedig Heinrich urat megelőzve dr. Váczy János épen ezeken a lapokon (Irod. tört. Közl. I. 308—315. l.) már foglalkozott munkámmal s a két recenzió szembe állítása igen érdekes, sőt tanulságos: abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a t. szerkesztő ur engedelméből ez alkalommal mindkettőre válaszolhatok.

Arra nézve még egyet értenek a bírálók, hogy Listi László jellemét a *Magyar Márs* megjelenése előtt helytelenül fogtam fel, mert véleményük szerint minden ravaszága és fűrfangja daczára sem volt az rosszabb kortársainál, sőt Heinrich Gusztáv bizonyosan tudja, hogy »erkölcsi botlásai (hamis oklevél és hamis pecsét készítés) nemcsak a XVII. századnak, hanem későbbi koroknak fölfogása szerint sem estek sehol komoly erkölcsi elbírálás alá« (i. h.). De életének második feléhez érkeztén, csakhamar capitalis ellentmondásba jönnek, s míg Váczy egész elkeseredetten constátálja, hogy rövid hét-nyolcz év alatt az erkölcsi fölfogásnak oly magaslatáról leszédülni, mint a hol a *Magyar Márs* mutatja Listit, oda, a hol a Komáromy adatai állítják őt elénk: *erre nincs példa a történelemben* (i. h.); addig Heinrich ur meggyőződése szerint »naiv fölfogás, hogy a költők mosdás és evés közben is pegazuson ülnek és nem sokkal komolyabb az a követelés, hogy az életben is oly nemeseknek, fennkölteknak stb. kell lenniök, mint a milyeneknek verseikben mutatkoznak.« Tapasztalásból tudja továbbá, hogy a poéták ma is, közöttünk is magasan szárnyalnak, nemes érzelmektől duzzadnak és defraudálnak, lopnak, csalnak, váltót hamisítanak, a mint épen a szükség hozza magával, »anélkül, hogy verseik kevésbé magasan szárnyalók, nemes érzelmekben bővelkedők ne volnának«. Tehát meggyőződése szerint az én fölfogásom egyáltalában nem állja ki a kritikát és felesleges az a hosszadalmas okoskodás, az a sok üres beszéd, melylyel az »állítólagos rejtvény« megoldását megkísértem (i. h.).

Hát tisztelt bíráló ur, ugyan mivel érdemeltem én meg ezt az épületes praelectiót? — Hogy Listi élete és művei között nagy

¹ »Egyetemes Philologiai Közlöny« 1892. évf. I. f. 49. l.

ellentmondás tapasztalható, mert verseiben vallásos érzést s bizonyos magasabb erkölcsi felfogást tanúsít, cselekedetei pedig a verpadra juttatják, azt hiszem Heinrich úr sem tagadhatja, én pedig nem teszek egyebet, mint hogy ezt a tényt, ezt az igazságot constatálom, de hogy valami rejtélyest, valami megfoghatatlant látnék ebben, azt egyedül a bíráló élénk phantasiája találta ki, mert elenkezőleg épen azt állítom, hogy aljas vágyak, gonosz szenvedélyek az író *lelkében*, nemes, nagyratörő érzések és indulatok *műveiben*, nem példátlan jelenség a világirodalomban.¹

Nekem úgy tetszik, hogy Heinrich úr az én munkámat egy időben olvashatta a Váczy bírálatával és *szórakozottságában* a kettőt összetévesztette s most egész ártatlanul leczkéztet engem a Váczy János felfogásáért. Váczy ugyanis a következőket mondja: *„Hogy egy író, a ki műveiben oly tiszta erkölcsi felfogást tanúsít mint Listi, a magán életben oly szörnyű bűnök elkövetője legyen: erre talán nincs példa a világirodalomban. Hiába akarjuk az írók és embert egymástól külön választani, érezniük kell valami kimagyarázhatatlan törvény súlyát, . . . kételyünk nem tud széteszlani az ember és író ugyanazonosságára nézve“* stb. stb. (i. h.); sőt bírálatát is azzal fejezi be, hogy Listi ellentétes szenvedélyeit megérteni nem lehet, »és több adatra volna szükségünk — ugymond — hogy kétféle természetének közös rugóit vizsgálhassuk, *a melyek így sötét rejtélyben vannak előttünk*« (i. h.).

Hát bizony a szórakozottság könnyen megbocsátható emberi gyarlóság, de a kritikus igyekezzék erről leszokni, mert nála olykor a tendentiosus rossz akarat színében tűnik az föl. Avagy minek tulajdonítsam, hogy Heinrich úr egyenesen rámfogja, hogy Listi grófságában ismét egy új problémát látok, mely azonban az ő elméjének szövétnéke előtt elenyészik mint az árnyék?

Ismét a szó szerinti való idézéshez kell folyamodnom, hogy Heinrich úr vádaskodásának nem annyira fontos mint inkább *jellemző* voltát kimutathassam. Bírálatában tehát a következőket mondja *Dr. Heinrich Gusztáv* úr:

»A *Mohácsi Veszedelem* megjelenése után Listi grófi rangot nyert, a miben meggyőződéseim szerint szintén nem lappang probléma, mert *pénzzel eddigelé még mindenféle czimet és rangot és méltóságot meg lehetett vásárolni ebben az árnyék világban*, és Listi nagy vagyonán felül még az ország legelső embereivel közeli rokonságban állott, már a főrendek közé tartozott és végül még mint költő is bizonyára magára vonta a döntő körök figyelmét, kiknek *egyéb* rimeléseivel is, mint a kötete *egyéb* darabjai mutatják, igen erősen hízelt. Tehát meggyőződéseim szerint ebben nincsen semmi probléma« (i. h.).

¹ Listi László munkái. (Olesó könyvtár 289. szám.)

Ugyan kérem szeretettel micsoda szélmalom-harcz ez? Ki lát ebben a jelentéktelen dologban problémát? — Én legalább nem teszek egyebet munkámban, mint hogy constatálom, hogy Listinek valami különös érdemei nem igen voltak ugyan, de a grófi méltóság adományozását előkelő összeköttetései s az uralkodó ház tagjait dicsőítő versek is előmozdították, legvalóbbbszínűnek tartom azonban, hogy »nagybefolyású pártfogókat szerzett magának az udvarnál, a mi nem volt nehéz az ő korában sem, ha az ember sok pénzzel rendelkezett, s ügyesen tudta használni.«¹

Heinrich Gusztáv tehát vagy nem olvasta művemnek most idézett passusát — a mi bizony alig tétélezhető föl, — vagy pedig azokra számított, a kik egyáltalában nem szoktak valamely könyvet végig olvasni, hanem a bírálat vagy ösmertetés szerint alkotnak maguknak véleményyt az író egyénisége s a munka belső értéke felől. De úgy látszik, arra nem gondolt, hogy, ha valaki pusztá kíváncsiságból is utána néz a dolognak, rosszhiszeműsége nyilvánvaló lesz.

Sajátságos véletlen, hogy dr. Váczy János be akarván bizonyítani, hogy a költő életének első felében korántsem volt oly gonosz ember, mint a milyennek én állítólag feltüntettem, hosszasabban foglalkozik a grófság adományozásával, mely szerinte czáfolhatatlan bizonyossága annak, hogy Listiről még akkor nem beszélt rosszat a világ, mert különben rokonai, a főrangú családok, nem jártak volna közbe érte s nem szereztek volna grófságot egy olyan embernek, »a ki ellen mert hamisított, felzudult a közvélemény« (i. h.).

Gyöngé argumentum, melyre egyszerűen csak azt jegyezhetjük meg, hogy Listinek a grófságot nem a *közvélemény* adta, és beszélhetett a világ akármit (a minthogy beszélt is sok rosszat), szárnyára vehette a hir László gonoszságát, a diplomát azért kiállították a kancellárián, sőt úgy be tudta hizelegni magát az udvari körök kegyeibe, hogy pár év múlva ráadásul kamarási méltóságot is kapott az az ember, a ki 1644-ben mint hűtlen lázadó összes javaitól megfosztatott.²

¹ Listi László munkái id. h. 29. lap.

² Ferdinánd király 1644. május 2-án Listi János és László minden jószágát Lippay Gáspárnak adományozta, mert nevezettek I. Rákóczy György pártjára kelvén, hűtlenségbe estek (Orsz. Levéltár Lib. Regius. Tom. VII. p. 405). Hogy Listi László *kamarás* volt, egy hozzá intézett hivatalos levélből bizonyosan tudjuk (Orsz. Levéltár N. R. A. fasc. 919. m. 29.). 1656. aug. 7-én kiállított kötelezvényében pedig következőleg nevezi magát: »Ego VLadislauS comes Listius, perpetuus Eques aurei velleris, Kiltensis haereditarius Dominus arcium Kobolt et Donachacka (?), Hung. Boh. R. M. Camerarius, Consiliarius« stb. Tanácsossága még hihető, de hogy *arany gyapjas vitéz volt volna*, az már hihetetlen. (Orsz. Ltár. Táblai osztály.) K. J.

Dr. Komáromy úr e föltevése egészen helyes: Listi csakugyan nem volt aranygyapjas. Mely magyar főurak voltak aranygyapjas vitézek a XVII. század közepén? — pontosan megállapíthatjuk a következő egykorú és ritka, hivatalos kiadvány alapján: *Le blason des armoiries de tous les chevaliers de l'ordre de la*

De mondhatunk még többet is. Nevezetesen azt, hogy már a vizsgálatot befejezték Listi ellen, s nagyszámu tanu igazolta a gyujtogatás, gyilkosság, méregkeverés stb. vádját, ugy hogy csupán a fej- és jószágvesztésre szóló ítélet kimondása volt hátra s már az érdekelték alkudoztak a fiscussal a köpcsényi uradalom felett, mikor a 40,000 frttal megvesztegetett Wesselényi nádor közbenjárására Leopold fölfüggesztette a pört, a gróf idéztetését bizonytalan időre halasztván. *Hát a közvélemény?* — attól bizony szokás szerint senki sem kért tanácsot, s arra csak Váczy appellál, de ne csodálkozzék rajta, hogy hasonló körülmények között érveléseivel komolyan nem foglalkozhatunk, s az egész dolgot csak azért hoztam föl, mert nekem ugy tetszik, hogy Heinrich úr ismét *téved a személyben* s engem czáfolgat akkor, mikor tulajdonképen Váczy János szolgáltat anyagot éles elméjének bebizonyítására. Az ily magas foku szórakozottság igazán méltó a megfigyelésre.

Még azzal is vádol, hogy „*már az első lapokon véres gonosztevőnek*“ mutatom be Listit, a ki pedig a »Mohácsi Veszedelem« megjelenése előtt szerinte a legrosszabb esetben is csak „*prókátóri fortélyokkal dolgozó ember*“ volt. — Persze, hogy ezt cselekedtem, de nem olyan módon mint a bíráló rám fogja.

Mert tegyük föl p. o., hogy valakinek kedve támad *Heinrich Gusztáv* életét megírni s mindjárt a bevezetésben kijelenti, hogy ő most egy hirneves *egyetemi professor* viselt dolgait jegyezgeti föl a halhatatlanság számára. Ugyan kérem, kinek jutna eszébe megleczkéztetni Heinrich úr biographusát csak azért, mert már az első lapokon egyetemi tanárnak mutatja be hősét, holott *kétségtelen*, hogy Heinrich úr *nem született* egyetemi professornak.

Heinrich és Váczy nemcsak hogy gazemberül nem akarják elismerni gróf Listi Lászlót a »*Magyar Mars*« megjelenése előtt, hanem a leggyönyörűsebb harmoniában egyenesen azt vitatják, hogy később is a második feleség, Kecskés Éva a főbűnös, s az ő kárhuzatos befolyásának tulajdonítható, hogy László, a különben derék, becsületes hazafi pár év alatt valóságos szörnyeteggé lett, hamis pénzt csinált, mérget kevert, fojtogatott stb., csak azért mert szenvedélyesen szerette nejét, a ki, mint valami vérszomjas bálványisten, örökösen emberáldozatokat követelt tőle! — Szóval, *keresd az asszonyt!* ez a jelszavuk, mely első szüleink esete óta az életben ugy mint a litteraturában igen divatos foglalkozássá váltott s tudvalevőleg a regény- és drámairókra nézve fizeti ki magát legjobban.

toison d'or, depuis la premiere institution, jusqu' à présent. Recueilly par Jean Baptiste Maurice, heraut et roy d'armes de Sa Maiesté Catholique. A la Haye, 1667 2.-r. E hiteles kiadvány szerint Listi korában magyarokul aranygyapjasok: »Messire Nicolas comte d' *Esterhazi* de Galantha, palatin du royaume d'Hongrie« (p. 419.); Messire Paul *Palfi*, comte d'Ersleden et Plassenstein, palatin du royaume d'Hongrie« (p. 461.); »Don François comte *Wesselényi* de Hadad, hereditaire n Muran, palatin du royaume d'Hongrie (p. 488.). *A szerkesztő.*

A gondolat Váczyról ered. »Mi azt *hiszszük* — ugymond — hogy második házassága lehetett a forrás, a mely Listi féktelen szenvedélyeit táplálta, erősítette« (i. h.). Ezt az eszmét mohón ragadja meg Heinrich, következőleg okoskodván: »és most aztán iszonyu gyorsan sülyed a főur és költő, míg rövid néhány év mulva... a bécsi törvényszék pallos általi halálra itéli. *Itt van a Listi probléma, és a probléma hőse, meggyőződésem szerint Kecskés Éva!*« (i. h.).

Váczy tehát még csak *hitről*, Heinrich ellenben — noha egyebet sem tesz, mint bővebben kifejti annak eszméjét, — már határozottan *meggyőződésről* beszél s oly takarosán megoldja az ugynevezett „*Listi problémát*“ mintha legalább is titkos drámairól volna.¹

Mindenek előtt fölteszi magának a kérdést: miért gyűlölte a gróf oly mód nélkül rokonait? — Meg is felel rá nyomban: *Kecskés Éva miatt!*

Szerinte ugyanis Listi Jánosék örömmel értesültek a „*meddő*“ Bánffy Hedvig haláláról s minden tőlük telhető sértő és aljas eszközökkel is meg akarták akadályozni László második házasságát, hogy örökölhessenek utána. — Minthogy azonban a gróf akaratuk ellenére is keresztül vitte tervét, a „*fiatal asszony*“ (persze, hogy annak kellett lennie!) halálos gyűlöletre lobbant a rokonság iránt, melyet természetesen csakhamar férjébe is átlántált, a ki (ez is csak természetes dolog) szenvedélyesen szerette őt. — Ezzel a genialis combinatióval aztán Heinrich úr szerencsésen megoldja a többi problémát, mondván, hogy Listi költő és főur létére, gyöngé és engedelmes eszköz lőn „*egy dühögő furia kezében*“ (i. h. 53. l.), a ki nem nyugodott addig, míg a jobb sorsra érdemes embert vérpadra nem juttatta. — A függöny legördült, tapsolhatunk, uraim! Heinrich Gusztáv művének egyéb fogyatkozása sincs, mint hogy a költői igazságszolgáltatás hiányzik belőle, mert így azt is hihetjük, hogy a gonosz Kecskés Éva új boldogságot talált valamely gróf karjai között, ez pedig még sem járja!

Hanem hát én — a bírálók kegyes engedelmeiből — történeti életrajz írására törekedvén, a dramaturgiai szabályoknak kevés hasznát vehettem, és következtetéseimet a rendelkezésemre álló historiai adatokra alapítva, a tényekből s nem pedig saját képzelő tehetőségem s bizonyos hajuknál fogva előrántott pszichologiai törvények szerint vázoltam Listi jellemét, mint ezt a bíráló urak cselekszik, a kik csupán azért nem fogják rá az istenadta Kecskés Évára, hogy afféle fiók Lady Macbeth volt, mert cselekvésének motivuma szerintök nem a nagyravágyás, hanem a bosszu és gyűlölet vala!

Halljuk most már mit beszélnek az én száraz, élet nélkül való »*adataim*« s mit a tények, a melyeket én legfeljebb »*helyesen*

¹ Megjegyezzük, hogy Váczy bírálata 1891. októberben, a Heinrich uré 1892. januárban jelent meg.

csoportosítok», lélektanilag megmagyarázni azonban csak a bírálók tudnak?

Legelsőben is azt, hogy Listi Lászlót a lelkében lakó gonosz indulatok már első felesége életében bűnös utra terelték, s a mint nincs tudomásunk arról, hogy Bánffy Hedvig a lejtőről visszatartotta volna, ép oly kevéssé állíthatjuk, hogy a második feleség sodorta volna őt az örvény felé. Látjuk, hogy fokozatosan merült a bűnbe, oklevélhamisításon kezdve, méregkeverésen és gyilkosságon végzte; nincs szándékom ez alkalommal pszichológiai vitába bocsátkozni, de annyit mégis mondhatok, hogy, ha jellemében valami rejtélyesre, megmagyarázhatatlanra találunk, ahhoz a kulcsot legkevésbé *Kecskés Éva* szolgáltathatja.

Hogy Sibrik ellen folytatott pörében hamis okleveleket használt, azt több tanu vallomásából bizonyosan tudjuk és Heinrichnek az az ellenvetése, hogy az ilyesmi nem volt egyeb *közönséges prókátori furfangnál*, legfeljebb azt bizonyítja, hogy se nem jogász, se nem historikus, mert Werbőczy törvénykönyvének I. Rész. XIII. tit. szerint, *hamis levél és pecsét készítés vagy azokkal való élés a hűtlenségi esetek (nota infidelitatis) közé tartozván, fej és jószág vesztéssel büntetett.* De ezen kívül még azt is tudjuk, hogy »*az mely ember Kugl János nevű a hamis pecsétet csinálta, az mondotta, hogy Listius László őtet fiastul megétette, ki miatt ugy elszáradt, hogy csak a csont-bőr volt rajta s ugy hala meg.*«¹ Tehát Listi bűntársát eltette láb alól, a mi talán Heinrich ur véleménye szerint is több a prókátori ravaszságnál. Megjegyezhetjük továbbá, hogy a dolog, első felesége életében, a »*Magyar Mars*« megjelenése előtt történt, melyből a bíráló urak könnyen levonhatják maguknak a következtetést. Általában véve a tanuk csak ritkán mondják meg ugyan precise az események idejét, de vallomásaikból gyakran kétségtelenül megállapítható, hogy Listi a vádpontokban felsorolt gonosz cselekedeteket évekkal azelőtt, még Bánffy Hedvig idejében s mindenesetre 1653 előtt követte el, a mely esztendőben költeményes munkái megjelentek, és 1655-ben már a legveszedelmesebb gonosztevő hírében állott, úgy hogy Mosonyvármegye alispánja követeket küldött Bécsbe, hogy azok a főispánúságra törekvő Listit egyenesen az uralkodó előtt vádolják.²

De nincs is erről mit beszélni! Heinrich úr csak azért akarja Listi Lászlót munkái megjelenése előtt becsületes embernek tüntetni föl, hogy ez által második felesége a »*dühöngő furia*« az állítólagos Listi-problema hőségé válhasson, mert meggyőződése szerint a gróf, műveinek megjelenése körül vette nőül *Kecskés Évát* s bűnös élete ezután kezdődik.

¹ Polonai János vallomása. Orsz. Ltár. N. R. A. fasc. 104. m. 5.

² Pozsonyi káptalan levéltára. C. 25. fasc. 1. m. 7. Említettik az életrajzban is.

Erről ugyan én semmit sem tudok s csak azt látom, hogy Heinrich Gusztáv úgynevezett »meggyőződésai« legtöbbnyire alaptalan combinatiók; viszont jó lélekkel mondhatom mindkét bírálóm-nak, hogy nem ugyan az őik kedvükért, de az igazság érdekében, a rendelkezésemre álló anyagot újlag átvizsgáltam, tanulmányoztam s az eddigelé ösmeretlen adatokkal egybevettem, a nélkül, hogy következtetéseimet vagy azt a bizonyos »lélektani indokolást« módosítanom kellene. Kijelenthetem ennél fogva, hogy a második feleségnek a rokonság iránt való halálos gyűlölete s az ezzel kapcsolatos minden más körülmény csak a bírálók phantasiájában létezik s a tények azt bizonyítják, hogy Kecskés Éva Listi mellett teljesen alárendelt szerepet játszott, és sorsának intézésére, jellemének alakulására nem hogy befolyással volt volna, de ha »gyöngye és engedelmes eszköztől« beszélünk, az egyes-egyedül csak ő lehetett.

Munkámban is kifejtettem s most ismétlem, hogy Listinek nem feleségre, hanem oly bűntársra volt szüksége, a ki hozzá valami tartósabb és maradandóbb kötelék által legyen kötve s ezért az a szenvedélyes szerelem, a mit Heinrich Gusztáv emleget, nagyon comicus dolog, mert Éva asszony — bár vakon követte ura parancsát s mindenre kész volt — ha szerét ejthette, fűnek-fának panaszkodott, hogy férje évek óta nem is közeledik felé, hanem az inasokkal sodomitálkodik: »*Ihun Jancsi az ő felesége, azzal hál!*« monda beszélgetés közben egy bizodalmasabb emberének, mikor a kiválasztott feléjük közeledett, sőt ha az elkeseredés erőt vett rajta, minden óvatosságról megfeledkezett, elmondván, hogy a csempészett gyermekekért az ő oldala bizony sohasem fájt, néha pedig urának legtitkosabb gonosz terveit árulta el.¹

Ugy látszik, utóvégre is ez okozá vesztét. Az 1660-ik év elején ugyanis, tehát mikor Listi ellen a mult országgyűlés végzése alapján a vizsgálatot megindították, Kecskés Évát — ki melleleg mondván nem is valami alacsony sorsból származott, mert atyja a kir. közjvedelmek generalis perceptora, nagyatyja pedig »*juris utriusque doctor*« s a királyi ítélő tábla bírója volt — már nem találjuk az élők között. — Meghalt s el is temettetett férje távollétében, a mi már magában véve is kissé gyanus dolog.² Wittnyédi Istvánnak 1661. július 24-ről Zrinyi Miklóshoz intézett leveléből pedig arról értesülünk, hogy Listi sok más gonoszsága között még feleségeit is megölte.³ A tanuk ugyan hallgatnak erről, de Wittnyédi állításában nincs okunk kételkedni, mert az akkori főrangú családok belső ügyeit apróra ösmerte, a Listi ellen folyt pört pedig — mint leveleiből kitetszik — figyelemmel kísérte. A gróf tehát gonosz

¹ Pakay Benedek vallomása. Orsz. Ltár N. R. A. fásce. 104. m. 5. fásce. 178. nr. 11. Munz Ádám bécsi orvos vallomása.

² Országos Levéltár. Lymbus II. 29. csomó XVII. század.

³ Listi László id. h. 81. l.

cselekedeteinek koronája gyanánt feleségét is meggyilkolta, mert valószínűleg attól tartott, hogy fecsegéseivel elárulja őt. Azonban lehetett erre egyéb oka is, a mi előttünk talán örökre titokban marad.

Ime, ez a historia *Kecskés Évája*, a másik pedig csak fictió!

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

A PHILOLOGIAI KÖZLÖNY ÉS A KRITIKA.

Dr. Komáromy úr, főntebbi cikkét, mielőtt hozzánk hozta volna, a Philologiai Közlönynek küldte be, honnét a következő válaszzsal kapta vissza:

»Budapest, 1892. márcz. 2. Igen tisztelt Uram! A »Budapesti Philologiai Társaság« választmányának múlt évi ápr. 1-én hozott ama határozata értelmében, hogy a »Philol. Közlöny« szerkesztősége »*minden ellenbírálatot*« utasítson vissza s csupán a *lehető röviden* megszövegezett, tényleges helyreigazításoknak adjon helyet (Közl. XV., 599. l.)« — hozzánk beküldött ellenbírálata nem közölhetjük. Teljes tisztelettel, a »Phil. Közlöny« szerkesztősége nevében

Dr. Petz Gedeon.«

Ha megolvassuk az április elsejei határozat indokolását, arról győződünk meg, hogy a Philologiai Közlöny, Heinrich úr tényleges vezetése utolsó évében, a Philologiai Társaság bizonyoságtétele szerint,¹ odáig jutott, hogy személyeskedő botránnyainak csakis ilyen medicina pejor morbo vethetett már véget. De arról is meggyőződünk, hogy a Philologiai Társaság komolyan lehetlenné akarta tenni az u. n. subjectiv kritikát s épen azért hozta határozatát, hogy eszközt adjon a szerkesztők kezébe *minden* személyeskedés távoltartására.

A határozatban ugyan, csak az *ellenbírál*at van kiemelve, de — szerintem legalább — a határozattal kapcsolatos logikai és tisztességbeli követelmény, hogy ha már *minden ellenbírál*at *visszautasítandó*: még kevésbé engedhető meg, hogy akár a szerkesztőség, akár benfentesei, akár bárki más, személyeskedő támadással hívják ki az ellenbírálatot, mely elvileg ki van zárva a lapból.

¹ »Tekintve, hogy az Egyetemes Philologiai Közlöny legutóbbi számaiban megjelent nyilttéri közlemények és ellenbírálatok a tudomány igaz érdekeinek rovására, a *subjectiv kritikának* kelleténél nagyobb tért engedtek, hangjuknál és modoruknál fogva sokszor sértők voltak, a munkatársak és tagok nagy részére elidegenítőleg hatottak, a Közlöny amúgy is szűkre szabott hasábjait cél és eredmény nélkül lefoglalták s általában véve a komoly irodalmi és tudományos munkásság méltóságával meg nem egyeztethetők: a választmány a hazai philológiának hasznos szolgálatot vél tenni«, stb. l. folyt. fent.

Ez az én felfogásom; a Philologiai Közlönyé homlokegyenest ellenkező. A Philologiai Közlöny rendjén valónak itéli, hogy közlétegyen személyes támadásokat ugyanakkor, midőn visszatartandónak minősít minden ellenbírálatot. A szakszerkesztő ugyanaz nap, mikor Dr. Komáromy úr főttebbi cikkében nem lát »tényleges helyreigazítást«, hanem csak »ellenbírálatot«, melynek az április elseji határozat értelmében nem ad helyet a lapban: ugyanaz nap, — mondom — kibocsátja a Philologiai Közlöny márcziusi füzetét, melyben nemcsak hogy egyszerre két pasquillust tesz közzé, hanem mind a kettőt gazdátlanul, névtelenül, áljegy („ — i“) alatt adja ki, vagyis elvállalja értük a felelősséget.

Ezek egyike (a 274, 275. lapon), Széchy Károly, a kolozsvári egyetemen az irodalomtörténet nyilv. rendes tanára, szakbeli műveiről húsz esztendeje ismeretes irótársunk ellen irányul, a Váczy-féle Kazinczy kiadásról *Kazinczy Ferencz levelezése* cím alatt közzétett tanulmánya alkalmából.

Széchy úrnak ezen negyven lapra menő kritikai tanulmánya, elejétől végig a forrásokra hivatkozva, nyomról nyomra követi a Váczy-féle editiót, s arról *ténybeli adatok* összeállításával lesújtó ítéletet mond.

Ily szerkezetű, lényegében positiv adatokon nyugvó művel szemben, „ — i“ úr védelmébe veszi Váczy kiadását, még pedig akkép, hogy egyetlen idézet vagy adat megczáfolása, vagy akár csak szóbahozatala nélkül, tehát minden *dologi momentum* teljes mellőzésével, ekkép ejti ítéletét:

»minden tisztességes szakember tudja, hogy az ily nehéz föladatot egy ember első ízben teljesen meg nem oldhatja. Ez az egyik. A másik dolog az egész bírálat hangja. Széchy oly óriási magasságban érzi magát nemcsak Váczy, hanem az egész Akadémia és összes tudományosságunk fölött, hogy nem is talál már a magyar nyelv szótárában elég szitkozódó és elítélő kifejezést, melylyel egész souverain megvetését világgá bocsáthatná. Hisz elismerjük, hogy egy egyetemi tanszék magas forum: de hogy ez a magasság ily tonusra följogosítana, az még akkor sem engedhető meg, ha az illető bíráló kiváló szakember, a ki hivatottságának bár csak szerényebb jeleit is adta. Széchyról ez tudvalevőleg nem állítható, nem is állította még senki,¹ s így többszörösen indokolatlan és illetlen az ő hangja. Az előttünk fekvő bírálat után természetesnek fogja találni a szerző, ha ezentúl fokozott érdeklődéssel és feszültséggel várjuk nagyobb szabású tudományos műveit, mert csak az ilyenek indokolhatják némileg, persze megint csak utólag, mostani föllépésének sajtószzerű tenorját.«

¹ Hát (ha más nem) az egyetem, mely collegánkká meghívta?

— Vajjon megegyeztethető-e az irodalmi tisztességgel általában, valamint a Philologiai Társaságnak a subjectiv kritikáról hozott határozatával különösen, hogy ily burschikos frivolitások s pusztán csak személy-gyalázó invectivák — megtévezve még azzal is, hogy a szerző nem áll elő igazi nevével — helyet nyerjenek oly lapban, mely elvileg kizárja az ellenbírálatot?

Erre nézve legyen szabad reménylenünk, hogy ha esetleg a Philologiai Közlöny késedelmeskednék is: derék társulatunk, a Philologiai Társaság, nem fog késni a kellő válasz, illetőleg Széchy Károly urat tekintve, az elégtétel megadásával!

A szóbanforgó »-i« úr második támadása, az ellenbírálót elvileg kizáró folyóiratban (a 276. lapon): dr. Erdélyi Pál úrnak legutóbbi füzetünkben megjelent »Atilla és a hunmondák« című cikkét rántja el. Itt már az eljárás még az előbbeninél is incorrectebb. Mert dr. Erdélyi Pál úr, a Philologiai Közlöny régi munkatársa, kitől két cikket tesznek közzé épen ebben a számban, melyben egyúttal kiszolgáltatók egy névtelen írónak.

Nálamnál ifjabb író ez esetben evidensnek mondaná, hogy bizonyos pressió esete forog fenn. De már én nem hagyom el a szilárd alapot, melyen mozoghatok; s azért csak annyit említek, hogy a szakszerkesztő két sornyi jegyzetében, megtámadott munkatársát úgy védelmezi, hogy »-i« úrnak, mint »tisztelt szerzőnek«, tiszteletteljes hangon, »némileg« ellenemond.

»-i« úr ezen második pasquillusa a következő mondatban éri el tetőpontját:

»teljesen megfoghatatlan tény, hogy szerző és szerkesztő még csak Attila nevét sem írják helyesen.«

Állításával röviden végezhetünk.

Mivel dr. Erdélyi úr terjedelmes tanulmányát, miként minden sorából kivehető, épen azért írta, hogy feltüntesse a *nálunk élő hagyomány* Attiláját: cikke irányzatának megfelelőleg igen természetesen és igen helyesen *Atillának* írja hősét, mert magyar ajkon és termeten vagy *Atilla* vagy *atilla* a hun király neve.

Mind a mellett én mint szerkesztő, historicus létemre, az indexbe *Attila* néven vettem föl a királyt (Irod. tört. Közl. I. 498. lap), mit azonban »-i úr« szenvedélye vagy egyszerűen felületessége, — nem tudott észrevenni.

A reánk, s directe reám mért vád tehát — egy fuvalomra összeomlik, s nem marad az egészből egyéb, mint a rosszhiszeműség.

Valóban siralmas látvány: ennyi rosszakarattal mellett, ilyen Tehetetlenség. Egy tizenkét éves füzetből, melyet semmivé szeretne tenni, nem tud (s nem szégyen!) felhozni ellenem egyebet, mint hogy *nem tudom, hogy írják a történelmi Attila nevét?*

Ecco il fonte del riso!

BALLAGI ALADÁR.

ADATTÁR.

MILOTAI NYILAS ISTVÁN VÉGRENDELETE.

A férfit, kinek végrendeletét alább közölni szerencsém van, egyike a XVII. századi protestans theologiai irodalom jelentékenyebb munkásainak. Családi neve Nyilas, mely mellett Milotai, olykor Melotai előnevet használ, ez utóbbit különösen későbbi munkáin. A két írásmód közül a helyesség a Milotai mellett van, a mennyiben e helynévvel ma is találkozunk Szatmár vármegye fejérgyarmati járásában. Ámbár szülei nemes emberek voltak, előnevét mégis nem tekinthetjük nemesi predikatumnak, hanem csak olyan megkülönböztetésnek, a melylyel a korabeli és különösen erdélyi szokás szerint származási helyét jelölte. Ez alapon következtetjük, hogy Milotán született.

Életkörülményeiről igen keveset tudunk. Szülei igen szegények voltak s a jószű gyermeket valószínűleg valamely tehetősebb rokona, vagy a család jószivű pártfogója taníttatta. Első iskoláit a közeli Nagy-Bányán járta, legalább abból, hogy ez iskoláról végrendeletében megemlékezett, azt gyaníthatjuk. Felsőbb tanulmányait, jelesül a theológiát Debreczenben végezte, hol negyedfél esztendeig tanult. Tehetsége, szorgalma bizonyára nem volt mindennapi, különben pályája végeztével nem marasztották volna meg Debreczenben, hogy ott az elemi iskolában tanítson. Egy évig s néhány hónapig működött itt a tanítói rögzös pályán, midőn Kállóba választották meg papnak. Itt jóformán meg se melegegett; 3 év mulva a szatmári népes gyülekezet hívta meg. Tizennégy évi itt működésének legmaradandóbb emléke a szatmári iskola alapítása. Részben ezen érdemeiért esperessé választották, mely hivatalt hét évig dicsérettel viselvén, Hodászi Lukács halála után a tiszamelléki egyh. kerület püspökévé lett. Mint ilyent érte 1618-ban a kitüntetés, hogy Bethlen Gábor erdélyi fejedelem magához hívta udvari papjának. 1623 elején súlyos betegségbe esett, úgy, hogy febr. 17-én végrendeletet is tett. Ugy látszik, szenvedéseitől a halál szabadította meg, mert ez időn túl működésének semmi nyoma. Szegedi Bácsi Katalinnal kötött házassága boldog volt ugyan, de frigyöket az ég gyermekkel nem áldotta meg. A családi élet örömeitől meg levén fosztva, azzal kárpótolta magát, hogy szegény rokonainak gyermekeit fogadta házába, azoknak neveléséről, kiházasításáról tisztességesen gondoskodván.

Öt munkáját ismerjük, melyek nyomtatásban megjelentek s ezek közül csupán egyet irt latinul. Végrendeletében emlékezik még egy művéről, mely már a kinyomatást várja Debreczenben. Érdekes volna tudnunk ennek a könyvnek a további sorsát. Ugy látszik, hogy Balai Mihály, a kire a nyomtatás eszközlesztést bizta s a kiről annyit tudunk, hogy egyike volt azon theologus ifjaknak, a kiket a fejedelem 1620-ban külföldi akadémiákra kiküldött, később pedig Gyulafehérváron tanárkodott — nem teljesítette feladatát, a mi bizonyára nem az ő jóakaratan mult.

Milotai munkái természetesen erősen theologiaiak, telvék rengeteg bibliai idézetekkel. Irálya zamatosan magyar, azonban az ellenfélre vonatkozó őszinte

* Könyvészeti leírásokat lásd Szabó K. Régi Magyar könyvtár I., 474., 501., 515., 521. és II., 361. szám alatt.

gorombaságokat ép úgy nem nélkülözi, akár csak Pázmány iratai. Elkeseredett háborút folytatott az unitáriusokkal, a kiknek »tévelygéseit« »A mennyei tudomány szerint való irtóvány« és »Speculum trinitatis« cz. műveiben igyekezett kimutatni. Ezeknél sokkal nevezetesebb az »Agenda« cz. munkája.¹ Jelentőségét eléggé igazolja az is, hogy még három kiadást ért. Egyházszerző képességének becses bizonyossága e mű. Ezzel ugyanis az isteni tisztelet kiszolgáltatásában már-már botrányossá váló fejtelenségnek akart véget vetni s abba egyöntetűséget hozni: »mert valamely gyülekezetbe bemegy — írja az előszóban — majdnem annyi formát látsz a megjegyzett szolgálatnak rendiben, úgy annyira, hogy az egyházi emberrel együtt változik a keresztelésnek és urvacsorájának módja is.« Ezért behozza az egyházi szertartásnak azt a módját, melyet püspök elődje Hodászi gyakorolt a debreczeni egyházban; egyszersmind, mint egyházi főember, nagy tevékenységet fejt ki, hogy a papság ahoz alkalmazkodjék, a mit Erdélyben jobbra sikerült is elérnie.

Milotai Nyilas István életéről kevés és hézagos adataink vannak s éppen azért végrendeletét, mely erre vonatkozólag több új, eddig ismeretlen dolgot tartalmaz, szükségesnek tartottam közölni:

*Testamentum Reverendi quondam domini Stephani Nylas
Melotani concionatoris Albensis.*

Nos requisitores etc. Damus pro memoria per praesentes. Quod in Anno praesenti 1623 feria tertia proxima post festum Beati Valentini Martyris, Reverendissimus dominus Stephanus Melotanus alias Nylas, concionator ecclesiae orthodoxae civitatis Albensis Transilvaniae, Dominus parens noster desideratissimus nos accessiri et convocari curans dignissimum nos justae suae petitionis habentes respectum erga eundem D. Stephanum Melotanium sat lugubri moestoque in praesentiam rerum suarum facie, attamen prompto animo praesentibus nobiscum Reverendis Stephano Czengeri concionatore Sardiensi, item Georgio Czulay, Michaele Balay et Francisco Petri, rectoribus gymnasii Albensis, ac egregys Matthaeo Dombay et Stephano Literato Némethy de Alba Julia accessimus, quem quidem in domo parochiali intra muros civitatis Albensis, comitatuque Albensi Transilvaniae existentis lecto misere decumbentem, gravissimoque morbo correptum, nihilominus tamen mentis et rationis per omnia compotem, nulloque modo mutatum, reperimus. Qui quidem Dominus Melotanus terminum mortis a Deo omnipotente omnibus certo in tempore definitum agnoscens, si divinae sic complacitum esset voluntati, ut in hoc egretudinis suae lecto, justum sibi fato exolvendum esset, matura prius intra se deliberatione praehabita sponte et libere tam oraculo vivae vocis suae propriae, quam etiam antea in scriptis per ipsum manupropria delineatis sigilloque suo obsignatis ante omnino spiritum suum Domino Deo creatori ejusdem, corpus vero suum gremio originalis matris terrae recipientem commendasset talemque super bonis et rebus suis universis fecisset et instituisset testamentariae dispositionis modum perpetuo duraturum. Cujus quidem seriem antehac quoque per eum descriptam nunc etiam approbatam, ratam, confirmatam et in vigore relictam hungarico idiomate sonantem in scriptis nobis porrexit hunc tenorem continentem: Én Melotay Nylas István a gyulafejérvári

¹ Szabó K. i. m. I. 525., 633., 881. számok.

Anyaszentegyháznak egyik lelkipásztorá, noha testemben nehéz és súlyos betegségben vagyok, mindazáltal elmémben, eszemben ép és egészséges lévén: mindeneknek előtte te szent fölségednek én édes teremő Istenem és atyám az Ur Jézus Christusban adok örökké való nagy hálákat, hogy e világra az én anyámnak méhéből ép kézzel-lábbal kihoztál, éltevel, tápláltál, felneveltél, ismeretekre juttattál, e nagy méltóságos tisztre a porból felvittél, ahoz illendő szép ajándékkal megajándékoztál volt, kedvessé, foganatossá tötted volt az én forgolódásomat a te házában, jó hirrel-névvvel megáldván, lelki-testi veszedelmektől védeztél és a te lelki-testi áldásidnak ugyan a közepibe helyeztetél volt, minden gondjaimban, nevedben felvött szent munkáimban és fáradságimban velem voltál. Megszámlálhatatlan, Uram! velem való jó téteményid, melyért áldalak örökkön-örökké, adván az én dicséretmondásomat a szent Angyaloknak, Martyroknak, Prophetáknak, Evangelistáknak és Apostoloknak, dicséret éneklésekhez ezt mondván: Szent, szent, szent a seregeknek ura, teljes a föld, menny az ő dicsőségével, legyen szent és áldott az ő nagy neve mindörökké Amen. Ajánlom azért én Uram Istenem lelkemet szent fölségednek kezeiben, testemet pedig a boldog feltámadásnak reménysege alatt a földnek, az ő nagy anyjának nyugodni. Ezeknek utána az én kicsiny keresett javaimról teszek ilyen felbomolhatatlan testamentumot. 1. *Az én kegyelmes uramnak hagyom a Bibliotheca Patriumot.* — 2. *Az én könyveimben senki ne piszkáljon egy ideig, hanem négy esztendő elmulván a slejtét a scholaris könyveknek ossza gazdánasszony a Nagy-Bányai deákoknak. Azonkívül a többit igen olcsón adja el.* — 3. Semminemű jószág, csak egy fillér érő is az Atyámról, Anyámról, én reám nem maradt; valamim vagyon, magam kerestem Isten után, az én édes feleségemmel Szegedi Bácsy Katával Istennek szent áldása rajtunk lévén. Ez okáért mint szabados gazda mindenek ellen szabadon disponálok az enyémről. — 4. Vagyon azért énnekem két néném, egyik Debre Demeterné, Nylas Örszéh, másik Siket Pálné, Nylas Anna; hagyok mindeniknek száz-száz forintot fl. 200. ilyen módon, hogy én meghalván, ha ő nekik egyike, Siket Pálné meghalna mostanában, tehát ennek a fiainak, leányainak ne száz forint, de csak ötven forint adassék. Debre Demeternének pedig, Nylas Örszéhnek minden posteritasit excipialom, hanem ha maga az asszony élne, a száz forintot holtom után adják meg magának. De gyermekiben semmi jót nem látok és azért kedvem sincs hozzájuk. Ugy hagyom azt mindazonáltal, ha ezen állapotban megmaradok, vagy kárt nem vallok, vagy hosszu, sinlő betegségben meg nem fogyatkozom. — 5. Tartottam egy hugomat, Katát kicsinségtől fogván, ha Isten szerencsét parancsol neki, a feleségem házasítsa el tisztességesen és adjon vele harminczkét forintot és egyéb házi portékával is, a mivel meg nem bántódik feleségem, segítse. — 6. Vagyon más egy leány Orsik, kit kicsinségtől fogván tartott feleségem, hagyok szögénynek harminczkét forintot, de ugy, ha feleségemmel tür, ha pedig tőle elmenne, adjon tizenkét forintot neki, akkor, mikor Isten szerencsét parancsol neki. — 7. Nem vagyok senkinek adós, sem más énnekem. Ezek után valahol valami névvvel nevezendő marhám vagyon, pénz, ezüst marha és egyéb, egy fillérig hagyom a feleségemnek Szegedi Bácsy Katának, meddig az én nevemet viseli, ha férjhez menne, hit szerint adjon elő mindeneket, fele legyen övé, felének fele Isten tisztességére szálljon, ennek fele az én atyámfiaira. Ha pedig meghalna az özvegyiségben, a mi marad, osztassék három fele, egyik része szálljon Isten tisztességére, másik az én

atyámfaira, harmadik a feleségem atyjafiára Borbély Andrásra s gyermekire. Annak felette a mely gyermeket Istókot tartok, a feleségem öcscsét, erre Borbély Andrással együtt a megmondott harmadik részszel osztozzanak vele. Meddig pedig az én atyámfia gazda asszony, az én nevemet viseli, soha senki meg ne háborítsa, hanem kiki elégedjék azzal, a mit hagytam. — 8. A nemeslevél Szatmárt Szegedi Borbély András sógoromnál vagyon, adja a feleségemnek, mert enyim. — 9. *A mely könyvem Debreczenben vagyon a typographusnál, annak a praefatióját megirtam, urunk ő felsége állalolvásván javallotta, ez okáért senki semmit se hozzá tenni, se elvenni, se megváltoztatni ne merészelje, irjanak egyebek is s azzal tisztelkedjenek.* Bizom mindazáltal ennek praelumban (!) való kibocsátását Balay Mihály uramra, ő kegyelme is munkálkodjék benne. — 10. Az én kegyelmes uram, fejedelmem ígért vala kegyelmességéből Nagy-Szombatban Szécsi György és Rákóczy György uramék, ő Nagyok által, melyet Alvinczy uram is jól tud, segítségemre, házvételben háromszáz forintot és négy, vagy öt ház jó jobbágyot, ki felől ő felsége behivatván, azt mondá: Bizony megadom jó atyámfia; ő felsége abból is cselekkék kegyelmesen szegény feleségemmel. Azonkivül pedig ő felségét mindenekről követem, mint kegyelmes uramat. — 11. Péter deákot, kit eddig tartottam, holtom után feleségemtől elmenjen, éljen, a holott akarja, nincsen semmi köze sem hozzám, sem feleségemhez, ha el nem akarna menni kényszerítsék a testamentumosok és ugyan el is tiltsák onnét. — 12. Tutorimnak és testamentumosimnak hagyom Keserőy János püspök uramat, annak felette a nagybányai keresztyén becületes tanácsot. A jó Istenért ő kegyelmek ne hagyják szegény feleségemet, hanem minden oltalommal, segítséggel legyenek neki. Mindezeket helyben maradni átok alatt hagyom és tulajdon kezem írásával és pecsétemmel megerősíttem. Az én kegyelmes uramnak, fejedelmemnek is alázasatosan könyörgök, hogy az én utolsó akaratomat és dispositionomat confirmálja, hogy az Ur Isten ő felségét testben lélekben megáldja. A testamentumos uraimat is kérem, hogy ezeket erősítsék. Et subscriptum erat post sigillum in cera viridi impressiv communitum: Melotay István m. k.

Nos itaque praemissam ultimam voluntatem praenominati domini Stephani Melotany peractam in nulla sui parte suspectam sed omni prorsus vitio et suspicionem carentem praesentibus literis nostris verbotenus insertam et inscriptam, jurium futuram ad cautelam necessariam annotatae dominae Catharinae Baczy Szegedi duximus fideliter et conscientiose extradandum harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum praedicta feria tertia proxima post festum Valentini Martyris, (febr. 17.) Anno Domini 1623 praenotato.¹

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

NÉMAJÁTÉK 1695-BŐL.

Nagy feltűnés és általános tetszés közt került színre egy évvel ezelőtt a népszínházban a »Tékozló fiu«, melyet a mienkhez hasonló sikerrel adtak elő a francia és német színpadokon is. Pedig csak némajáték volt, tehát a művészet s a siker az előadók tehetségétől függött. Ily némajátékok előfordulnak már a dráma legprimitívebb korában is, s divatozására vonatkozólag később is talá-

¹ Orsz. Ltár. Gyfv. Kptln. Magnificat. pag. 331.

lunk nyomokat. Nem lévén e helyen czélom a némajáték eredetének s fejlődésének fejtegetésébe bocsátkozni, csak annyit jegyzek meg, hogy tudtommal eddig az iskolai drámák között nincs említés téve némajátékokról, pedig hogy azt is adtak elő, bizonyítja a kezeim közt levő 1695-ből való némajáték, melyet a nagyszombati jezsuita iskolában Eszterházy Pál herczeg tiszteletére adtak elő.

A darab czime: *Pietas vindex* sive Lidericus Divionis dux maternae libertatis gloriosus assertor, ludis theatralibus exhibitus ac dicatus Honori cellissimi sacri Romani imperii Principis Paüli Eszterházi de Galantha etc. Dum bene meritae de re litteraria juventuti munificentissime proemia decerneret in Alma Archiepiscopali Universitate Tyrnaviensi die . . . mensis Julii anno a partu virgineo MDCXCV.

Az iskolai drámáktól hatás tekintetében is különbözött, már csak azért is, mert e darab előadásában száz személy szerepel, mint azt a darab végén levő »nomina actorum« mutatja. E szereplők részint a tanuló ifjuság, részint a növendékpapok közül kerülnek ki, majd a chorusba a székesegyház orgonáját, tenoristáját, altistáját is belevonják. Mindenesetre nem közönséges volt a hatás, melyet e némajáték előadása tett, mit a szereplők nagy számán kívül az elég gondos szerkezetből is következtethetünk.

A darab három actusból, előljáró beszédből (prológus) és epilógusból, minden actus tiz scenából áll. Az egyes actusok végén chorus van, a mely allegorikus csoportokból áll.

A némajáték latin és magyar nyelven van írva, s mindjárt az elején megvan a darab »sommája«, ezután következik az előljáró beszéd s csak azután a tulajdonképeni darab. A somma s az előljáró beszéd a hallgatók praeparálására szolgálnak, hogy a bekövetkezendők iránt tisztában legyenek. Mert sok mindenféle van a darabban: fejedelmeken s hercegeken kívül országnagyok, nemesek, alvilági szellemek, mythologiai istenek, geniusok, görög és caminenta hősök s előkelők, kik különösen a chorusokban játszanak nagy szerepet, — s ezeken kívül, ugy látszik, távolról zene hangok is hallatszanak, meg ének, mert különben mit keresnének a szereplők között a muzsikuskok chorusának actorai . . .

Nőt is találunk itt kettőt. Az egyik *Emergarta*, a darab hősnéne, Lidericusnak anyja, a ki azonban inkább csak a darab végén jelenik meg, de nem tudni, mily ruhában. A szerepet Stephanus Leszkóczy Nob. Pann. Trench. Rhetor adja, lehet, hogy női ruhában, mert jelenete csak pár perczig tartó s szerepe nem olyan, hogy férfi ruhát ölthetne. A másik *Amarinda*, Phinartius neje, a ki már határozottan férfi ruhában »köz-katona képében« jelenik meg, a mely szerepet D. Joannes Bellusi Nob. Ung. Tyrna. a nagyszombati papnevelő-intézet »logicus« növendéke játssza.

A szereplők közt két érdekes nevet is találunk. Az egyik Olidorus szerepében: Joannes Antonius Comes *Zichi* Ung. Jaurinensis de Vásonkő, Rhetor, a későbbi győri püspök; a másik a nemesek chorusában: *Georgius Rudnay*, Nob. Ung. Beczköv. Sem. S. Adalberti Convictor, nem a későbbi esztergomi érsek, hanem szintén előkelő állású főpap e században.

A darab tartalma a következő:

Burgundia egyik nagyobb hadjáratában a sok derék vitéz között elvész Salvartius is, a Divionbeliek fejedelme, a kit Phinartius nevű rokona (a szöveg szerint tyrannus) egy berekben ölt meg. Salvartius neje, Emergarta férje megöle-

tése után a berek belső részeibe futván, Lidericust szülte, s Isten oltalmába bízva, elrejté egy tövis bokor alatt. A menekülő asszonyt később Phinartius szintén elfogtatja s tömlöczbe vetteti. A kitett gyermeket az erdőben lakó remete megtalálja, megkereszteli, s Angliába küldi, hol idő múlva a királyi udvarba kerül, és megértvén anyja sorsát, mint ifju nagy sereggel visszatér hazájába s Phinartius párbajban legyőzván, anyját a börtönből kiszabadítja »s nagy vigassággal örvendetes állapotba helyezteti.«

Mint az elmondott rövid tartalomból kitünik, nincs ebben a mesében semmi új, olyan közönséges esemény képezi cselekménye tárgyát, mint bármely iskolai drámáé.

Hogy miért harcol Burgundia, nem tudjuk, hogy Phinartius miért öli meg Salvartiust, a divionbeliek királyát, és miért veti tömlöczbe ennek nejét Emergartát, csak sejtjük, azért t. i. hogy ő lehessen utódja.

Azt sem látjuk indokolva, miért küldi a remete Lideriust épen Angliába, hogy kerül ez a királyi udvarba, kitől tudja meg fejedelmi származását, miféle sereggel tér vissza hazájába, s hogy jut ehhez a sereghez.

Szerzőnek az volt a célja, hogy egy eszmét juttasson diadalra, — azt t. i. hogy a gonoszság eléri büntetését, s az ártatlanul elnyomott visszanyeri szabadságát. Ez a mű alapeszméje.

Az alapeszme illusztrálására szolgálnak az egyes jelenetek. Így az »Előjáró beszéd«-ből megtudjuk az allegorikus csoportozatok jelentéseit.

Salvartius lelke a Libitina¹ udvarában boszút kér az égből a rajta elkövetett kegyetlenségért, s könyörgése még esdeklőbb lesz, midőn meglátja nejének, Emergartának a Libitina ajtajához kötözött s halálra szánt »Geniussát« Nemezis meghallgatja kérését, s megparancsolja a Hirnek, hogy »fel-serkencse a Fiui kegyességet« s hozzon segítséget az »elnyomatott szüléi Ártatlanságának«. A Hir Salvartius csontjából trombitát csinál és »közhirekkel négyé osztván a világot«, előhívja Európából a kegyességet, ki fohászzkodva eliszonyodik a szülői szenvedésen s a Nemezis által boszuálló fegyverbe öltözve, nem kételkedik a jó ügy győzelme felől.

Ezután következnek az egyes cselekedetek különböző scénákra osztva.

ELSŐ CSELEKEDET.

Első scéna.

Phinartius születése napjának évfordulóján ünnepélyes játékokat rendezte a divioni nép előkelői által, a kik közül Martanus és Olidorus tűnnek ki. Amaz bátor, vitéz, harczias férfiú, épen ezért kedves Phinartius előtt; emez Amarindának, Phinartius nejének kegyeltje. A játékban Olidorus a nyertes, a miért szörnyen irigykedik reá Martanus, a ki a Phinartius által a Lidericus ellen küldendő sereg vezére. Az ünnepi játékon a nép között ajándékok osztatnak ki.

Második scéna.

Martanus az Olidorus előnye miatt megboszankodva, Lidericus pártjára áll, s elhatározza, hogy Olidorust elteszi láb alól, s azon fegyverrel akarja őt

¹ Libitina gyászistennő, a kinek templomában tartottak minden gyászkeszületeket és keltetéseket és itt vezették a halottak jegyzékét. Előfordul mint a temetés istennője Liviusnál, Horatiusnál, Phaedrusnál.

megölni, melyet Salvartius fejedelem, Lidericus atyja az ellenségén vett győzelem jutalmául elismerés fejében ajándékozott neki egykor. E szándékát közli barátaival, kiket lesbe állit.

Harmadik scéna.

Lidericus előreküldvén Bragadinus nevű vezérét, Martanus fítestvérét, hogy biztos utat készítsen, a közel fekvő berekben tartózkodva, a rajta levő jegyről felismertetik a kóborló katonái által eléje hozott remete által, a ki megmutatja neki a helyet, a hol született, s megkereszteltetett, s bizva az isteni gondviselés ujjmutatásában, reménységet nyer vállalata sikeréhez.

Negyedik scéna.

A Lidericus által előreküldött Bragadinus nem ismervén az utat, eltéved s a közelben levő juhászok közé kerül, a kiktől megtudja, hogy Phinartiusnak az utat őrző vitézei ott vannak. Ezekkel megütközik, de azok nagyobb számban lévén, legyőzik, katonái megszaladnak, ő maga fogságba esvén, Divionba vitetik.

Ötödik scéna.

A divioni nép éppen mulat, midőn a vígadók vigyázatlansága folytán a szomszéd ház kigyullad, a melyet az elősiető kéményseprők eloltanak. A kéményseprők »víg tánczolásal kimutatják az ő mesterségeknek jeleit«.

Hatodik scéna.

Emergarta a tömlőczben siralmas állapota felett kesereg, midőn titkon Martanus keresi fel őt, s tudtára adja, hogy Lidericus a város falai előtt áll, s megígéri, hogy kiszabadítja őt; mire Emergarta megörülve, a fia számára irt levelet átadja Martanusnak, melyet az, Stilbo nevű legmeghittebb szolgájára bíz.

Hetedik scéna.

A városban különféle hírek keringenek Lidericus felől, mire a lakosság egy része Lidericushoz pártol, más része hű marad Phinartiushoz. A megosztott nép közé áll Martanus is, és Phinartius kegyetlenkedéseit elősorolván, valamennyit Lidericus részére igyekszik megnyerni.

Nyolczadik scéna.

Phinartius egy zöld, árnyékos helyen Olidorus jelenlétében tudakozódik a chaldaeusoktól a háboru s az ő sorsa felől. Ezek azt mondják neki, hogy azon család részéről fenyegeti őt veszedelem, melynek fegyverén ezen fölirat van: »*Hoc vindice*«, s a melyet ők azon üstökös csillagból néztek, mely a királyf udvar felett tünt fel a fejedelem születése napján. Phinartius elhatározza, hogy felkutatja ezt a családot, s midőn a csillagok kedvező jeleket mutattak a hadikészületekre, a sereg vezetésével Olidorust bizza meg.

Kilenczedik scéna.

Olidorus semmitsem félvén a szerencsétlenségtől, este felé Phinartiustól saját szállására siet, de a lesben álló katonák elfogják s Martanus megöli őt. Martanus a megöltnek mellében hagyva kardját, elmenekül s Lidericusnál keres pártfogást.

Tizedik scéna.

Az éjjeli örök ráakadtak a holttestre, s a friss vérről sejtik, hogy a gyilkos közelben lehet, a városban keresésére indulnak, s Stilbóra, Martanus szolgájára akadnak, ki ijedtében menekülni akar. Ezt elfogják s megkötözik

Példázat (Chorus).

Phinartius geniusa égi jelekből megjövendölvén a Lidericus által okozandó veszedelmet, azt el akarja kergetni, de megkötöztetik Lucina, Pellonia és Fiduis, a Lidericus családjának istenei által. Elérkezik a Dühösség, a ki előhíván a Taenaruson átrepülő Tysiphonét, a Phinartius megkötözött géniusának köteleit »pokol tüze lángjával feloldozza és a Thyestes dühösségére fölöndíttatván, azt parancsolja, hogy az ellenségnek Geniusát emberi szemtől távol lévő helyen a Czet halnak és tengeri csudáknak elejekben kitegye«.

MÁSODIK CSELEKEDET.

Első scéna.

Phinartius nagy részvétellel tudja meg Amarindától Olidorus gyászos sor-sát, s megvizsgálja a beléje döfött fegyvert, megismeri, hogy az az, melyet a chaldaeusok veszedelmesnek jósoltak reá nézve. Megparancsolja, hogy Martanus szolgájától minden áron tudják meg, kié az a fegyver. Időközben megvigasztalódik, mert Lidericus előcsapatainak legyőzetéséről, Bragadinus elfogatásáról értesül, kit, mint Martanus fítestvérét, az Olidorus halála felett kesergő Amarinda ösztönzésére halálra ítél.

Második scéna.

Lidericus az ősei hatáskörébe tartozó város templomába bemenvén, ott Salvartius lelkéért áldozatot mutat be, s felköti azon kardot, melyet győzelmes atyja oda győzelmének emlékére felfüggesztett, s a melyen, midőn írva látja e szókat: *Hoc vindice*, kedvező jelnek vévén, megesküszik, hogy atyja haláláért s anyja fogságáért boszut áll.

Harmadik scéna.

Martanus Lidericushoz érkezik, a ki igen szívesen fogadja őt, s értesíti Phinartius hadi készülteiről s a polgároknak hozzá való vonzódásáról, a miért Lidericus a katonák egy részét az ő vezetésére bizza.

Negyedik scéna.

Bragadinus a börtönben bőven elbeszéli Emergartának Lidericusnak Angliából való eljövetelét, s hogy mi czélból vezeti Lidericus hadait Phinartius ellen, s jó reménnyel biztatja Emergartát. Eközben megérkeznek az örök Bragadinus halálos ítéletével. Emergarta erre elájulván, más börtönbe vitetik.

Ötödik scéna.

Stilbo, Martanus szolgája, a nagy kinoktól való félelmében megmondja, kié volt a fegyver, s egyuttal megmutatja Lidericus azon levelét, melylyel Phinartius követői »udvarhoz sietnek, a dolgok rendit kinyilatkoztatják, nagy kívánságára a Fejedelmeknek«.

Hatodik scéna.

Miközben Lidericus a Bragadinus kirándulásáról jelentést teendő, követeket várja, a város polgárai játékokkal mulattatják, a melyek egyike az atyját Trója lángjaiból megmentő Aeneást ábrázolja. E közben megérkeznek Bragadinus vitézei, a kiktől megtudván a vezér esetét, seregével a közellevő Divionba indul.

Hetedik scéna.

Phinartius megértvén, hogy reá nézve a Salvartius nemzetség leszen vészthozó, s Emergarta levelét elolvastván, haragra gyullad, Emergartát Bragadi-

nussal halálra kárhoztatja, s megparancsolja, hogy Olidorus helyett Rabodus induljon meg a sereggel, s hogy Lidericust vagy legyőzve, megölve, vagy megkötözve hozzák eléje.

Nyolczadik scéna.

Anaximander, Martanus régi barátja, befolyásos ember Phinartius udvarában, megértvén, hogy Bragadinus veszélyben forog, megvesztegetvén az őrköt, bemegy a fogolyhoz, s hogy megmentse őt a haláltól, áruhába öltözteti, s mint szolgáját kiviszi magával.

Kilenczedik scéna.

Alig szabadította meg Anaximander Bragadinust a tömlőczből, midőn megérkeznek Phinartius emberei, hogy rajra és Emergártán végrehajtsák a halálos ítéletet, — de Bragadinust nem találván, megháborodnak. Midőn Emergarta megtudja ítéletét, fájdalomában összeesik, de a mennyei Genius megvigasztalja, hogy bizzék Istenben, az igaz ügynek oltalmazójában.

Tizedik scéna.

A vesztőhelyet kezdik építeni Emergarta számára, de a Bragadinus, mint Anaximander álszolgája által keltett lázadásra összefutnak a polgárok, fegyvert ragadnak, s a hóhérokat elűzik, s felingerülve megrohanják Phinartius palotáját, de az ellenük küldött katonák által szétveretnek.

Tizenegyedik scéna.

Phinartius megértvén a polgárok fellázadásának okát, hajlandó az engedékenységre s a halálos büntetés végrehajtását elhalasztja; de Bragadinus elmene-külése miatt aggódva, Amarinda engesztelhetetlen gyűlöletének ösztönzése folytán titkon megparancsolja, hogy Emergartát a tömlőczben öljék meg.

Példázat (Chorus.)

Emergarta geniusa Andromeda alakjában a kősziklához kötöztetve s a Kegyetlenségtől a Czethalnak kitétvén, segítségért esedezik. Veszedelemét siettetik a tengeri szörnyek, kiket a Dühösség hívott elő, hogy a veszedelemben levőnek megoltalmazását megakadályozzák. De előrepül a Nemezis által felfegyverzett Kegyeség Perzeus képében, a ki elkergetvén a Kegyetlenséget s megölvén a czethalat, s a tengeri szörnyeket, »Társainak vigasági között a Rabot a kötektől és haláltól megmenti«.

HARMADIK CSELEKEDET.

Első scéna.

Phinartius a megölt Salvartius lelkétől »gyötrettetik«, ebből származó bal-szerencséséjétől megretten: de Amarinda attól megszabadítja, kinek tanácsára követeket küld Rabodushoz, megparancsolván neki, hogy mielőbb ütközzék meg Lidericussal.

Második scéna.

Lidericusnak álmában megjelenik anyja insége. Felébredvén, reméli a jó ügynek bizonyos győzelmét, s megparancsolja vitézeinek, hogy fegyvert fogjanak, s mindnyájokat vitézségre buzdítva, táborát az ellenség ellen vezeti.

Harmadik scéna.

Megütközik a két tábor. Lidericus bátorítására s Martanus biztatására a vitézek hőiesen viselkedvén, legyőzik Phinartius seregét, mely a nagy csatavesz-

tés után megfutamodik, s Lidericus serege által a polgároktól felnyitott kapukon át a városba üldöztetik.

Negyedik scéna.

E közben Phinartius parancsára a törvényszolgák Emergartát a tömlöczben ki akarják végezni, de a fegyverek zaját hallván, elmenekülnek. Emergarta, ki most szűkebb helyen vala elzárva, amint a halálos ítéletet végrehajtani jövő szolgák megfutását látta, s hozzá elható hangokból kivehette, bizik Lidericus szerencséjében s remélni kezd, hogy ki fog szabadulni tömlöczéből.

Ötödik scéna.

Lidericus bevonulván a városba, hol a polgárok nagy tisztelettel fogadják, Bragadinus tanácsára, ki letévén szolgálai ruháját, üdvözlésére siet, beleegezik, hogy Phinartiussal megviv. Magához veszi néhány meghitt vitézét, kik Emergartát a börtönből kihozzák.

Hatodik scéna.

Phinartius a kertben sétál Amarindával és fegyverhordójával, kik vigasztalják őt, midőn tudomására hozzák, hogy Lidericussal meg kell vívnia. Eleinte vonakodik ezt tenni, de Amarinda tanácsára, ki neki jósolja a győzelmi borostyánt, fegyvert ragad, s a viadal helyére siet.

Hetedik scéna.

Amarinda, udvari hívének Gereonnak tanácsára, hűsége jeléül közkatona ruhába öltözik, a viadal helyére megy, hogy férjének segítségére s — mint gondolta — győzelme tanujával legyen ott.

Nyolczadik scéna.

Phinartius a győzelem reményében megütközik Lidericussal, de ez legyőzi és atyja boszuló fegyverével megöli őt. Amarinda, férjét elesni látván, elmenekül.

Utolsó scéna.

Lidericus a nézők nagy örömrivalgása közt Emergartát fogadja. »A divionbeli nemesek a győzelmes Lidericusnak és megszabadult Emergartának, jeles tánczal vigadnak, életet és boldogságot kívánnak.«

Epilogus. Befejezés.

Az oltalmazó Kegyesség a vitéz bajnokok által vitettetik a Tisztesség Templomába, holott borostyán koszorúval ékesített fegyvere örök emlékezetül felfüggesztetik. A Nagy-Szombati Pallas öregbit a győzedelmes pompát, a ki Junó parancsolatjából a Méltóságos Patronusnak czimerében lévő Grifet, azon fegyvernek hordozóját, mellyel az Hazának megöltalmaztatott erőssége elromolhatlanul állott és állandó léssen, ugyanazon Templomba viszi és ujjabb-ujabb vigaságok között a Fejedelemségnek szerencsés *L* jeléből, a Méltóságos Familiának örökké való búcsus esztendőket jövendöl.

Mint látjuk, a mű compositiója oly gyarló, hogy alig nevezhető szerkezetnek. Tárnya, mint az ilyen iskolai drámaké, nem hazai, hanem idegen. Esméje: a Kegyesség diadalra jutása. A befejező pompában Nagy-Szombat Pallasa Junó parancsára a Tisztesség templomába viszi az Eszterházyak czimerét, kinek tiszteletére a tanuló ifjuság e szini előadást rendezte.

Irodalmi értéke csak annyi, hogy e nemben, mint némajáték, mint allegorikus mű unikum.

DR. RUPP KORNÉL.

EZ VILÁGI HIVSÁGOS GAZDAGSÁG SZERETETI.

— Jezsuita iskolai dráma-tervezet 1705-ből. —

A sárospataki református főiskola könyvtárában lévő *Collectio Fiisianában* a 9-ik darab: egy 4-rét, két számozatlan levélnyi kézirat 1705-ből, melyet Szombathi János, a gyűjtemény címelőző lapján így ír le: »Ez világi hívságos gazdagság szeretetinek előadása, az Nemes és Nemzetes sárospataki pápista oskolában tanuló iffjúság által, 1705-dik esztendőben. Drama comicum (!) manuscriptum.«

E dráma-tervezetet, dr. Rupp úr előbbi közleménye alkalmából, jónak látom ezúttal közzétenni. Címét említi dr. Nagy Sándor is (*Magyar Könyvszemle.* 1884. 53. l.); abban azonban téved, hogy ez »teljes szövegű kéziratban lévő tanodai dráma« lenne. A következőkben egész terjedelmében közlöm a kéziratot, melyből kitűnik, hogy ez voltaképp csak dráma-tervezet, vagy »dráma-programm,« a mint dr. Nagy Sándor nevezte volt az efféléket.

Nincs semmi hamisb mint a pénzt szeretni, mert ez az ő lelkét is áruban bocsátja. Eccle. cap. 10. 4.10.

Az kik ez világi hívságos gazdagságot igen szeretik és anyira keresik, hogy nemcsak a jóságos (!) cselekedetét érette hátra teszik, sőt néha gyermekeiket és magokat is szörnyű halállal kegyetlenül e világból kivégzik.

Melynek így történt dolga, az Nemes és Nemzetes sárospataki pápista oskolában tanuló iffjúságtól rövideden előhozatik 1705-dik esztendőben februárnak 24. napján.

ELŐL JÁRÓ BESZÉD.

Az Auri cupido, Avaritia, Cura, folyamodnak az Mammon Istenhez, hogy őket kincsekre igazítsa, és mikor nagy szorgalmatossággal ásnák a kő sziklákot, oda öttetnek (!), el vesznek.

Első kimenetel.

Hyppolitus gyermekségétől fogvást idegen országokon hadakban bujdosván, megunta: és haza készől sok kincsel.

Második kimenetel.

Hyppolitus képiben más, egy Cyralus¹ nevű katona megyen attyának házához, hogy ő volna fia, magát téteti, allitván (!) azt felöle hogy megholt.

Harmadik kimentel.

Hyppolitus hazájában érkezik és véletlenül ismeretlen, öcsire talál és tudakozza atyát, anyát, és azoknak házát.

Negyedik kimentel.

Az öcse meg jelenti jóakaróinak, ismerőinek Hyppolitus bátya haza jövetelit, de atyának, anyának nem agya értékekre.

Ötödik kimentel.

Hyppolitus jön az atya házához és senki meg nem ismervén őtet szálást ot mint idegen kér.

¹ Világosan így írva.

Hatodik kimenetel.

Tanácsot tart az atya s anyja Hyppolitusnak miként ölyék meg mint ismétlent a hozzájuk adott sok pénzért.

Hetedik kimenetel.

Más nap reggel mégyen az öcse, ismérőinek társaival bátya látogatására s kérdezi és elragagyák őtet.

Nyolczadik kimenetel.

Meg isméri Pandocheus az atya meg nevezet jedéről (!), hogy az akit öltek feleségével edgyöt az ő elbujdosot fiok volt, és onnan vett gyötrelmekben meg ölik magokot mind a ketten.

Befejezés.

Ez világi minden hívságos kincsnek gazdagságnak szorgalmas keresése egy szomorú énekkel voltaképpen meg mutattatik miben álljon és kárhosztatik.

BALLAGI ALADÁR.

MISZTTÓTFALUSI KIS MIKLÓS VÉGRENDELETE.

1702. febr. 17.

Én miszt-tótfalusi Kis Miklós előttem viselvén halandóságotam, kiváltképen pedig e mostani romlott állapotomban igen közel látván hozzám a halált, jövendő-béli jó rend végett kevés bonumimból tészek illyen dispositiót.

Elsőben is minthogy kedves hitestársam mind annakelőtte, mind pedig kiváltképen a mostani hosszas nyomoruságomban mellettem lévén, körülöttem való dajkálkodásával hozzám hűségét eléggé megmutatta, és nem kétlem, hogy ennekutánna is azt ne követné; azért nékie legáлом ezeket in particulari, Székely Máriának tudniillik :

1. A szebbik tudniillik Blavianus atlast neki hagyom, in tomis undecim.
2. A képes könyvet, in folio maiori.
3. A Kádártól vött hátulsó házamat.
4. A tordai szőlőm árában a mennyi bort adtak és adnak, övé legyen.
5. Az Enyeden való peres házamért, szőlemért ha ötven forintot adnak, a feleségem legyen azzal contenta ; ha pedig elperelheti, Szikra István uram lévén prókátorom és Dobai János uram plenipotentiariusom, lássa, ő reá szálljon.
6. A bolton kívül a mi könyveim vannak, ugymint a középső boltban való fekete bürös ládában és itt a házban a thekácskában, és ugyan a házban való usualis egyéb könyvek (melyeket is most die 9. Februarii laistráltunk)¹ nékie maradjanak.

Ez felett minden egyéb jószágomnak felét nékie hagyom, maradván a többi a gyermekeknek Juczinak és Annisnak.

Ha pedig történnék, hogy azok ő előtte meghalának, eo casu contentálja feleségem atyámfiat, így : a testvér hugomnak Fülekinének lévén egy gyermek leánykája az anyjától árván maradt, annak hagyok ötszáz forintot (i. e. fl. 500), ugymint ha a két leánykám meghalna, a feleségem úgy adja meg azon summát ;

¹ Sajnos, e lajstrom nincs a végrendelet mellett.

ha pedig az én maradékim élnek, és amaz árva húgom is férjhez menő lészen, az én haeresim proportionaliter kétszáz forintokat (i. e. fl. 200) fizessenek néki, úgy hogy kiházásítására hozzá illendő tisztességes ruházatot csináltassanak azon pénzből, és a több részét adják avagy szolgáltatassák kezében férhez menése után. E pedig megadódván, ha a feleségem maradna utól, a több háromszáz forintot is adja avagy szolgáltatassa kezéhez. A több atyámfiak is hogy ne háborgassák feleségemet (ha tudnillik ő maradna utól), elégedjenek meg azzal, ha excontentáltatnak ilyenképen: heted ízig való atyámfiak (a kik mutathatják igaz vérségeket akképen osztozván) hétszáz forintokat (i. e. fl. 700) vegyenek, úgy hogy ezen pénzt megosztó istenes tanács igazítsa úgy a dolgot, hogy a közelebb való atyámfiainak többeske jusson. Ha pedig leányim férhez mennek és sine semine deficiálnának, azok tartozzanak azon hétszáz forintnak felét proportionaliter letenni atyámfiainak, a kikre szállottak leányim után bonumim: a felét pedig a feleségem tartozzék letenni nekik. Ezent kell érteni a feljebb említett kis húgom felől is a nékie deputált háromszáz (i. e. fl. 300) aránt. De ha leányim élnek, avagy maradékjokat hagyván halnak meg, tehát ezeket az atyámfiakat semmi se illesse; mert a mim van, acquisitum és szüleiőről, avagy atyámfiairól semmi sem maradt reám, hanem minden ott engem illető örökségemet hagytam testvér atyámfiának Fülekinének urastól.

Itt pedig meg kell érteni, hogy Füleki sógorom nekem adós lévén százhetvenhét forintokkal (i. e. fl. 177), annak másfél százát exigálják a megnevezett atyafiak Füleki sógoromon avagy posteritásán, a kire az ő bonumi maradnak, és e hijjával vegyék itt fel a hétszáz (i. e. fl. 700) forintokat pénzü, nem örökségül. Mely osztozásban Füleki sógor is vagy maradéki, mint közelebb való atyafi, részes lehessen azon megnevezett atyafiak között. Ezt pedig meg kell tudni, hogy Ferencz mester a molnár lévén kezes a bátyáért husz forintig (i. e. fl. 20) énnékem, azon pénzt tudják részébe az atyafiak és úgy itt annál kevesebbet vehetnek fel.

Itt pedig jól meg kell érteni, hogy a mely hétszáz forintokat közönségesen atyámfiainak, és háromszáz forintokat Füleki Istvänné húgom leánykájának hagyok, míg isten kegyelmességéből az én két leánykáim élnek s istentől magzatokkal és maradékokkal megáldatnak, addig se feleségem, se az én leányim vagy azoknak maradékok a megirt két rendbéli summát ne tartozzanak az én atyámfiainak megadni, hanem, a mint feljebb is megíratott, per seminis defectum in earum posteritatum kívánhassák azokat az én atyámfiak azoktól, a kikre deveniálnának az én javaim, úgy mindazonáltal, hogyha javaim abban a quantumban, a melyben Isten kegyelméből most találtatnak, ugymint circiter tízezer forintokig (i. e. fl. 10,000), az alatt nem kevesednének, úgy adattassék ki nekik a megirt két rendbéli summa; ha pedig a jó isten tetszéséből mostan maradandó javaim kissébb quantumra szállanának, ahozképest a mint akkor találtatnának gyermekim kezektől elmaradó javaim, légyen proportionaliter atyámfiainak is a megirt summákról való excontentatiójok, úgy hogy ha akkor félelmyi javaim találtatnának csak, a megirt summáknak is csak felével tartozzanak javaimban való successorim az atyámfiainak; ha pedig több avagy kevesebb, a szerint légyen az excontentatióknak is proportiója.

Ezt is hátra nem hagyván, hogy valamiket feleségemnek specificé külön szakasztva hagytam, azt akarom, hogy azokon olyan szabados dispositiója

lehesse, hogy azokhoz még gyermekim is és azoknak maradéki édes anyok szabados dispositiója ellen ne praetendálhassanak, hanem adhassa, hagyhassa, legálhassa, valakinek akarja. Az több egyéb részében jutandó javaimat is pedig, mind a mellyek dimidietas szerint feleségemnek jutándanak, mind pedig (ha a jó istennek úgy tetszik) gyermekim sine haeredibus deficiálván, valami az ő részek szerint való jókból feleségemre redeálna, mind azokat is olyan libera dispositióval hagyom feleségemnek, hogy senki is atyámfiak közzül az ő nékiek oda feljebb specificált kiadandó részeken kívül semmit is ne praetendálhassanak, hanem azokat is, az én gyermekimnek maradékjok nem maradván, valakiknek akarja, szabadosan adhassa, hagyhassa és legálhassa. Feleségem is pedig az én gyermekimnek, avagy azoknak maradékjoknak is életekben az ő jussok ellen semminémű örökségeimet hírek és akaratjok nélkül másoknak el ne idegeníthesse.

Az mi a kolosvári házam dolgát illeti, ha isten gyermekimet annyira neveli, hogy házasságot érnek és édes anyokkal a magoknak jutandó fele részében csendesen és békében meg nem alkhatnának s együtt nem lakhatnának, szabadsága légyen a feleségemnek reá, hogy őket az ő nékiek jutandó részekből jó és istenes becsű szerint kifizethesse, és míg él szabadosan és békeségesen birhassa s lakhassa. Feleségem pedig meghalván, s az én gyermekim avagy azoknak maradékjok megmaradván, feleségem után a proprietatis ius azoké legyen és immediate succedáljanak benne. Bota Márton és Takács István szomszédságiban való felső majorban s kertben is életéig a feleségemet leányim ne hábor-gassák.

Ezen dispositiómat pedig és testamentomomat noha gyarló tagaimnak erőtelenségek miatt magam kezeimmel nem subscribálhattam, mindazonáltal ép elmével s élő nyelvvel az ide alább coramizáló becsületes emberek előtt úgy adtam ki, és olyan authentiájunak akarom mindenektől esmértetni és tartatni, mintha tulajdon magam kezemmel irtam és subscribáltam volna; mellyet ezen becsületes emberek is hogy hiték szerint coramizáljanak, subscribáljanak és megpecsételjenek, kívánom és akarom.

Datum in civitate Kolosvár die 17. Februarii anno Christi 1702.

Hogy ezen testamentumát az fenn megírt becsületes urunk s atyánkfia mi előttünk mindenkben e szerént celebrálta, maga élő nyelvvel és ép elmével bizonságot tévén róla, mi is keresztyéni hitünk és jó lelkünk ismereti szerént tészünk bizonságot róla tulajdon kezünk írása és pecsétünk által. Anno, die locoque in praenotatis, ac aedibus eiusdem domini disponentis.

Csepregi T. Mihály,

a kolosvári orth. ref. ecclesiának egyik tanítója m. pr. (l. s.)

Laki Péter,

kolosvári centumvir és kolosmonostori conventualis requisitor m. pr. (l. s.)

Harasztkereki Péter,

Kolosvár várossa hűtös számvevője és divisorja m. pr. (l. s.)

Telegdi Pap Sámuel,

a kolosvári ref. typographia egyik cultora m. pr. (l. s.)

Az orsz. ltár kolosmonostori conv. osztályában »Testam. K. nro 13« jelzetű eredetiről.

BARABÁS SAMU.

VERSEGI VÉDEKEZÉSE SZEITZ ÉS ALEXOVITS ELLEN.

(Praes. die 21. Maji 1792.)

ad Nro. 6053. 792.

RÖVID FELELET A SZEMÉLYI GYALÁZÁSOKRA,

melyekkel engemet a Magyar- és Erdélyország rövid ismeretének, és a Könyvek szabados olvasásának szerzői illetnek.

Budáról. Májusnak 15-dik napján. T. P. Leo Saitz a *Magyar- és Erdélyországnak rövid ismeretében*, és T. P. Alexovits expaulinus a *Könyvek szabados olvasásáról* személyemnek és erkölcsömnek legyalázásai mellett, *Millóthoz* függesztett *értekezéseimről* úgy beszélének, mint egy veszedelmes könyvről, mely a religiyót megtámadja. Sőt ezen két szent Atyák a pápi és iskolabeli feljebbvalóságoknál, a mint hírét hallottam, némely mozdulásokat is tettek a végre, hogy könyvem megbélyegeztessen. Meg nem szűnnek pedig mindeddig agyarkodni; és valahol lehet, nevem ellen mocskos híreket hintegetnek.

Hogy értekezéseim azt, a mit az okos és józan gondolkozású világ religiyójának ösmer, meg nem támadgyák: kitetszik csak onnan is, hogy ezek a királyi censurának engedelmevel nyomtatódtak ki, melynek instructiójában főczikkely az: hogy semmit sajtó alá ne bocsásson, a mi a religiyóval ellenkezik. *Praesentáltatott* a kézírás a bécsi censurának die 24. Aprilis 1790. Az engedelem pedig alá iratott, nem *csak* a censor ur által, amint az *isméretnek* szerzője Pesten hireztelte, hanem a secretarius ur által is, die 30. Aprilis 1790. Ezt akárki vagy nálam, vagy a censurának jegyzőkönyvében, ha tetszik megláthattya, és igazmondásomról magát meggyőzheti.

A szent Atyáknak rágalalmazása tehát helytelen; okát pedig, melyre való nézve történt, a világnak ama része, mely a fanatizmusnak történeteiben járatos, könnyen által láthattya.

A mi a személyi gyalázásokat illeti: a rágalmozók ellen, és a mocskolódó könyvszerzők ellen nincs még a mi országunkban büntető törvény; és így azt lehetne talán következtetni: hogy az ilyen embereken a megbántatott rész saját hatalmával vehet elégtételt. De vallyon kicsodást? A reánk rohanó gyilkost megölhettyük. A vitézek és nemesek az ő hasonló rangú rágalmozóiktól fegyveres kézzel kívánhatnak, az alább valókon pedig bortal vehetnek elégtételt. A keresztény morális, melyet Saitz és Alexovits atyák legalább prédikállanak, azt mondja: 1-ször) hogy a *bécsület* egydivatú az *élettel*; 2-ször) hogy a rágalmozó valóságos *moralis* gyilkosságot követ el; 3-ször) hogy a rágalmozás *lélekölő bűn* még akkor is, mikor a rágalmozó igazat mond; annyival inkább tehát, mint a mi esetünkben, mikor költ. — Addig is tehát, míg a mocskolódó írók ellen az országtól büntető törvény nem hozattatik, miért ne volna szabad őket, mint böcsületbéli gyilkosokat, elégtétel gyanánt, legalább megbotozni?

Az én böcsüлетem abból az *ítéletből* áll, melyet rólam a józan gondolkozású és nemes szívű emberek ejtenek. Ezekről én bizonyosan tudom, hogy a többször említett szent Atyáknak rágalmozási miatt, róllam való böcsös itéleteiket meg nem változtatták; mivel tudják, hogy az igazság hirdetői ellen a fanatizmusnak egyetlenegy fegyvere mindenkor a sült hazugságokból összeférczelt rágalmozás volt, és — az is leszen. Böcsüлетem — tehát fönn marad, bárha még százszor

annyi mocskokat költsenek is ellenem e *jó lelkiismeretű felebaráti szeretettel teljes és szelíd szívű* szent Atyák; a kik már most teljes érdemet tettek arra, hogy egészen magokra vehessék azt a jegyzést, melyet én Millótomnak 2. részében a 425. oldalon tettem; s melyben rövideden *mind* össze foglaltatik, a mit még az ellenem ejtett mocskolódásokra felelhetnek.

Csak azon egy környülállás, hogy e szent Atyák az ő neveiket, mint egyéb írók szokták, könyveikben ki nem teszik, és magokat a rágalmazások szerzőinek nyíltan vallani nem merészlik; bizonyos jele annak, hogy lepecsédnek. Az *igazság* mindenkor *nyílt homlokkal* szokott a világ előtt megjelenni.

T. P. Alexovits azt veti leginkább szememre, hogy *értekezéseimet* más könyvekből szedtem; azután pedig, hogy ezen könyveket meg nem neveztem. A mi az elsőt illeti, a historicus a történeteket saját ujjából nem szophattya; és ha maga gondolná ki, mesélő volna és nem történetíró. De még az egyébféle *jó* könyvek is többnyire mind másokból vannak össze szedve; egynehány új találmányokat, új gondolatokat, vagy új fordulásokat kivévén, melyek által az írók még az *idegent* is *sajátjokká* teszik. A mi a másodikat illeti: azt a könyvet, melynek elhallgatását szememre veti, azért nem neveztem meg, mivel a régi képeket ez is *Montfauconnak megfejtett régiségeiből* kölcsönözte, és így ő maga nem originalis forrás. *Montfaucon*, mint első forrást, melyből ő merített, megnevezi e könyvnek szerzője, és az olvasót reá igazítja. Én tehát a németre fordított és egy úri embertől kölcsön vett *Montfaucon* kinyomoztam, és értekezéseimben ezen authort, mint originalis forrást, *híven* meg is neveztem. A szent Atyának e gyalázása is tehát helytelen. Azért nem neveztem meg *másodszor* azt a könyvet, melynek elhallgatását szememre veti, mivel abban, azokon kívül, a miket belőle, vagy inkább ő utánna *Montfauconból* kivontam, sok egyéb dolgok olvastatnak, a melyek a gyengéket megtántoríthatnák. Ezek közül sokan a könyvet még nem ismerték: ha tehát azt megneveztem volna, ismeretessé tettem volna előttük, és szíveikben kárt tehettem volna. Bár P. Alexovits is meggondolta volna ezt, és legalább úgy takarta volna el könyvében a veszedelmes könyveknek neveit, valamint magáét a titulus lapján eltakarta.

Egy helyen csúfolódó és comicus hanggal, mely egy íróban mindenkor rossz character-t jelent, az astronomiában való tudományomat gúnyolja. Én az astronomiából professiót nem csinállok, sem vele sehol nem dicsekedek: de hogy e tudománynak azon részében, mely a physicához tartozik, járatlan nem vagyok, ezt mások jobban tudják, mint T. P. Alexovits, a ki engemet azóta, hogy szerzetünk felbontatott, kivált tudományimra nézve, melyeknek gyűjtésében napönként fáradozok, nem ismér; és erre nézve egyáltalában bíró sem lehet.

Égész könyve ezen szent Atyának a philosophusok czáfolásából, azaz: *személyi gyalázásokból* áll. Nem hiszem azonban, hogy valamelyiknek írásait olvasta volna; mely vélekedésemnek bizonyítására csak egyetlen egy okot hozok elő. — *Horus* ellen kimondhatatlanul rosszat ír; teljes erővel viaskodik vele; számtalan helyeit kicitálja; sőt még az editiót is megnevezi, *mellyel*, úgymond, *ő él*. Kicsoda ne esküdne meg reá, hogy e czáfoló a *Horust* minden bizonnal olvasta, és többször olvasta? Én pedig azt merészlem állítani, hogy nem olvasta. Mert könyvének 12. oldalán így beszél felőle: »*Horus költött név. Írta pedig . . . Vunsch Erneszt János, . . . a mint megmutatta . . . Weissbach ur, exjezso-vita sat.*« Ezen mondas tökéletesen hasonlít ehhez: »*Íltás költött név. Mert ezen*

epopceál nem Íliás írta, hanem Homerus. « Azt véli tudnillik mindeddig T. P. Alexovits, hogy *Horus* az authornak oly költött neve, mint *Ignáczi* vagy *Máriafi*, melyek alatt a mi magyar *Don Kisótlunk* vitézkedik. Ha pedig csak két vagy három levelet olvasott volna e könyvből, melyet megczáfolni akar, bizonyosan tudná, hogy *Horus* nem költött név, és hogy nem az authornak, hanem egy egyiptomi istenségnek, úgymint e könyv tárgyának a neve, melyről *Vunsch*, vagy akárki egyéb, mint Homerus az íliumi hadakozásról, értekezik. Kitészik ebből, hogy a szent Atya még az én értekezéseimet sem olvasta, melyekből *legalább ezt* megtanulhatta volna.

Vélekedésemet tovább, hogy ezen czáfoló a Horust, valamint a többi philosophusoknak írásait, nem olvasta, sőt, kivévén talán ama keveseket, melyek deákra volnának fordítva, nem is olvashatta, azzal is megerősíthetem, mivel bizonyosan tudom, hogy a czáfoló németül, annyival inkább pedig francziául, sem nem beszél, sem nem ért.

E rövid védelmezést megkívánta tőlem a tisztelet, melylyel a publicumnak rólam való becses várakozásához viseltetek. Ez az első és utolsó, a mit az efféle mocskolódásokra nyilván felelek, s míg magamat azzal vígasztalom, hogy

Pascitur in vivis Livor : post fata quiescit,
Cum suus ex merito quemque tuetur honos ;

elővett munkáimat félbeszakasztás nélkül folytatom, és a védíráásokra az időt többé nem vesztegetem : és ezt annyival inkább, mivel ezentúl az efféle mocskolódásokért más móddal szerezhetek magamnak elégtételt.

Jelentem ezen alkalmatossággal, a minden tiszteletreméltó publicumnak azt is, hogy Millótnak harmadik részét nemsokára közre bocsátom, és hogy a protestans urak közül találtam már egy olyan férfiút, a ki a Protestans Ecclesiának Történeteit, melyeket Christiani úr Millóthoz függesztett, magyarra fordítsa. Így tehát Millótnak német kiadásából semmi ki nem marad ; sőt azt, ha szükségesnek látom, még jegyzéseimmel vagy értekezéseimmel is, valamint eddig, azután is megvilágosítom.

Versegi Ferencz. «

Consulta Cancellaria aul. Hungarica
non admittitur. 22. Junii 1792.

J. N. v. *Birckenstock* mp.
Non admittitur impressio.

(Versegitől sajátkezűleg írt eredetije hg. Eszterházy kismartoni könyvtárának 9553. sz. colligatumban.)

DR. MERÉNYI LAJOS.

SZIGLIGETI ÖNÉLETRAJZÁHOZ.

Lectori salutem.

Születtem 1814. Márt. havában N.-Várad-Olasziban. Mikor haltam meg? . . . kegyes olvasó, te jobban tudod, mint én. Apám Szathmáry Elek, tehát nem Szigligeti, ügyvéd volt, anyám pedig Szerepi Kelemen Katalin. Harmadik gyermek voltam, apám, midőn rám gondolt, alkalmasint azt hívé, omne trinum perfectum, de véletlenül még öt gyermekkel áldotta meg az ég, s hozzá kevés

vagyonnal. Oskoláimat majd mind Váradon végeztem, s bár mindenkől eminen-tiával, csak akkor vettem észre, hogy mit sem tudok. Hanem nyolcz év alatt diákul mégis megtanultam, hála istennek! Oh, sok hasznát is vettem később, midőn francziául tanultam! — Apám előbb pappá szánt, de látván, hogy e dicső pályához sem eléggé szent, sem eléggé erkölcstelen nem vagyok, mérnök-ségre csapott. E végre Vargha János kir. mérnök és a Körös-szabályozásnál igazgató mellett (mint némely szófáragók mondanák, gyakornokoskodtam) voltam két évig lánczot húzó. Aztán Pestre jöttem — kedves Julcsámat, kit három évig oly forrón, oly tisztán szerettem, könyözönben hagyván, de Pesten azonnal felejtven s általa is nemsokára felejtetven, mert csakhamar férjhez ment, pedig hogy imádtuk egymást! — Szóval 1834-ben Pesten voltam mérnöki okle-velet érdemlendő. — Irkálni már 1831-ben kezdettem, s többé föl sem hagyha-ték velem; ehhez hívebb voltam, mint Julcsámhoz. Miket írtam össze, annak tudása kit fogna érdekelni? midőn már magam sem tudom; volt eszem, hogy a lán-goknak áldozzam: bár később azt tettem volna némely színművemmel, a helyett, hogy örökítendő, kinyomatám. A kik költöttek valaha, tudják, miféle kórság ezen vizibetegség, melyből bajos gyógyulni; tudják, mi édes álom ez, melyből szinte lehetetlen ébredni; álomkórság ez, melyben öntudat nélkül a háztetőkre s. a. t. mászunk: részemről most is benne szenvedek s csak a halállal gyógyulok. Most figyelem, uraim! nagy, váratlan fordulat következik!

Ha azt mondom, hogy a színészethez már gyermekkoromban rendkívüli hajlamot éreztem, biz isten! nem hazudok. Tizenkét éves koromban elkezdém a szénapadon a diszitményeket festeni; s a kocsiszímben szinpadot emelvén (vagy költőileg: oltárt Thaliának!) hatalmasan extemporizáltunk. Emlékszem, physicus koromban is játsztunk vagy háromszor; de meg is szidott ám érte publice a philosophiae professor!! Tehát, mint mondom, ily szinpadi vonzalmak rég csiráztak lelkemben, s Pestre jöven, csakhamar virágozni és gyümölcsözni, s a fáról lepotyogni is kezdenek. Mérnök-tanuló koromban Pestről gyakran átjártam Budára a derék Kántornét, Megyerit, Bartát nézni. Ekkor tájban szár-nyalt Pesten, hogy a nemz. színészetet megalapítandó, országos színház építendő; szóval a nemzeti színház eszméje forrott. Már vonzalmam s e remény hamar lángra gyújtott, s Fáy Endre igazgatónál (bár ő maradt volna végeslenvégig! Most 1841-ben vagyunk, de ne legyek jós, ha azt mondom, hogy a színházi ügy rothadásnak indult, s ha valami energicus igazgatás közbe nem vág s új röptet nem ad, végkép alábukik!) jelentém magamat színészújonczul. Ezen derék hazafi tán más tisztább szemüvegen nézte a magyar színészetet, eleinte le akart beszélni; de én tündérpalotát láttam, s nem hagyék addig békét, míg föl nem vett a budai színházhoz 1834. Aug. 15. — Mi előítélettel voltunk, kedves hazámfiak, a színészet iránt, elég legyen említenem, hogy apám ügyvéd (s kik ismerik, tudják), világ fia, szabadelmű, midőn hallá, hogy *komédiás* lettem, azt írta, hogy feljő Pestre és föbelő (a mi azonban, hála isten, nem történt meg, s csak vaktöltés volt) és megtiltá keményen, nehogy nevét merjem használni: Igy lettem Szathmáry Józsefből előbb csak Szigligeti, azután — ki anabaptizált, magam sem tudom, — Szigligeti Edvárd. Később, év mulva, megbékültem ugyan apámmal, de bár unszolt, nevemet vissza nem cseréltem többé. Ki tán azt véli, hogy egykor reméltem nagy színészsé lehetni, nem csalódik; de ez azon pálya, melyen nagy önérzet s nagy szellemi erő mellett is, ha nem járul hozzá még

valami, alig vergődhetni a középszerűségig. Ezt mindinkább tapasztaltam magamon; s a színészi tanulmányokat, melyeket alaposan tanulgattam, mindinkább mellőzve, majdnem egészen a drámai költészethez szegődtem.

Első színművem »Mégjászott cselek« Budán 1835 Márt. 23-dikán adott, s tudja isten, most magam is csudálom, de a közönség tetszéssel fogadta. Azonban mindenre, a mi szent, kérem a maradékot, el ne olvassa, bár az Aca-démia kéziratárában találtatik, a színi küldöttség által elfogadott színművek közt; mert sem irántam, sem az akkori közönség iránt nem igen különös véleményyt fog táplálni. Elégettem volna régen, de nem szabad, nem enyém, a tudós társaságé. Második színművem »Frangepán Erzsébet« is Budán adatott; s bár véleményem szerint az elsőnél jobb volt, dicsőségesen megbukott, s én boszúmban a szent inquisitio által a máglyára kárhoztattam. Harmadik színművem »Dienes, vagy a királyi ebéd« volt. Miután Budán többször s a pesti német színpadon is adtuk, adatása kegyelmesen betiltatott. A nemzeti színpadon eddigelé adattak: Vazul. Gyászvitézek. Pókaiak. Aba. Romilda. Cillei Fridrik. Micbán családja. Rózsa. Ál Endre. Fölöttük itélni, más dolga, én csak azt akarom megjegyezni, hogy némelyeket közölők szándékom idővel újra dolgozni, s ez annak jele, hogy éppen nem vagyok velök megalégedve: de annyi önérzettel bírok, hogy pályaválasztásomat sohasem bántam meg; ha isten éltet, másféle művekkel zárom be pályámat, mint kezdém, főkép, ha a vas szükség nem nyomand annyira, mint most.

Hogy ne feledjem, 1839 Aug. 8-dikán nőül vevém Sperling Fánit, s már két leányka (Mari, Nina) apjának hiszem magamat, s örömem nőttön nő. Aca-démiai lev. taggá pedig 1840-ben választatám. Mint hallom, egyik párt legfőbb kivétele az volt ellenem, hogy színész vagyok. Ezt nekik apámért megbocsátom. Irtam Pesten, mikor megéltém 1841. Máj. 20-dikán.

Szigligeti.

Szigligeti Eduard.¹

Igaz neve *Szathmáry*. Született Nagy-Várad-Olasziban 1814, Mártiusban. Apja *Elek*, ügyvéd, anyja *Szerepi Kelemen Katalin*; mindketten élnek. Oskoláit Váradon végezte, a negyediket kivéve, melyet Temesvárott járt. 1832-től *Vargha János* kir. mérnök mellett a Körösszabályozásnál mérnöki gyakorlaton volt, melyet végezvén, 1834-ben Pestre jött mérnöki oklevelet érdemlendő; de ellent nem állhatván régibb vonzalmainak, Augustusban a budai színésztársasághoz szegődött, s ennek következtében, családi viszonyok miatt álnevet kellett fölvennie, melylyel most is él. Azóta folyvást ezen középponti magyar színtársaság híve volt, jelenleg is a nemzeti színház színésztagja. — Első színműve: »*Mégjászott cselek*« a budai színpadon adatott 1835. Mart. 25-dikén; s eddigelé következő eredeti művei fordultak meg a magyar színpadon: *Frangepán Erzsébet*; *Dienes*, vagy a *Királyi ebéd*; *Vazul*; *Gyászvitézek*; *Pókaiak*; *Aba*; *Romilda*; *Cillei Fridrik* (Frangepán Erzsébet új kidolgozása); *Micbán családja*; *Rózsa*; *Ál Endre*. 1838-ban pesti tisztelői kinyomaták »*Gyászvitézek*« című színművét, s az egész kiadáson kívül emlékpéldánnyal ajándékozák meg. Ugyanazon évben kolozsvári tisztelői emlékül ezüst tollat küldöttek. 1840-ben társaitól, a nemzeti

¹ 1846-ban adta be.

színház tagjaitól, emlékül ezüst billikomot kapott; s elnyervén ez évben »Rózsa« című vígjátékával a drámai első díjt, a magyar tudós társaságtól levelező taggá választott. Nyomatásban megjelentek tőle a) *Dienes*, vagy *Királyi ebéd*. Szomorújáték 5 felvonásban. Írta Szigligeti. Közrebocsátá Pály Elek; magyar színész-társaság igazgatója. Esztergami Beimel J. betűivel. 8-adrét 59 lap. b) *Gyász utézek*. Eredeti dráma 4 felvonásban. Írta Szigligeti. Pesten, Fűskúti Landerer Lajosnál. 1838. 18-adrét. 100 lap. c) *Szigligeti eredeti színművei. Pókaiak. Vazul. Aba*. Pesten, Fűskúti Landerer Lajosnál. 1839. 8-adrét 356 lap. d) *Micbán családja*. Eredeti dráma 3 felvonásban, előjátékkal. Írta Szigligeti. Fűskúti Landerer Lajosnál 1840. 18-adrét. 113 lap. e) *Romilda*.⁷Eredeti szomorújáték 3 felvonásban. Írta Szigligeti. Nagy Ignác színműtára 1 kötet 5. füzete. f) *Cillei Friderik*. Eredeti dráma 9 felvonásban. Írta Szigligeti. Nagy Ignác színműtára 2 kötet. 18. szám. g) *Rózsa*. Vígjáték 3 felvonásban. Írta Szigligeti. A m. t. t. eredeti játékszínének 8. kötete. Budán a magyar kir. egyetem betűivel. 1840. 12-adrét. — (?) lap. h) *Ál Endre*. Eredeti dráma 4 szakaszban. Írta Szigligeti. Fűskúti Landerer Lajosnál. 1841. 12-adrét. 137 lap.

Magyarra fordított következő színműveket, a m. t. t. színi küldöttsége által elfogadottakat: 1. *III. Henrik és udvara*. Dumastól. 2. *Marion de Lorme*. Hugo Viktortól. 3. *Saracen*. Dumastól. 5. *Rikárd vándor élete*. O'Keefe Johntól. 6. *Párisi naplopó*. Dunkel kidolgozása után. 7. *Veszedelemes nagynéne*. Albinitől. 8. *Miért?* Lecroi és Anicet munkája. 9. *Svéd Krisztina*. Vogeltől. 10. *Bujdosó koesija*. Mellville és d'Aubigni munkája. 11. *Partjáró leánya*. Sheridan Knowtes után.

Az akadémia levéltárából. — Közli

SZILY KÁLMÁN.

SZEMERE MIKLÓS KÉT LEVELE PAJOR ISTVÁNHOZ.

I.

April 29. 1868.

Kedves Pistám!

Rusticus exspectat dum defluat amnis stb. Miklós pedig azt várja, mikor küldi már meg Pista barátja az ígért absolutonist? Vagy tán Eötvös J., azaz most már fia s vője, még se tisztázták le terhökét?

Ha szinte le nem tisztázták volna is, légy mentő paizsunk kérlek mindhármunk részéről. Mert, mint fogod is tudni, május 13-ra újra megidézettünk a B.-Gyarmati t.-szék elé s hármunk nevét is ott látom a többi incattusok között. — Hárítsd el tehát kérlek befolyásoddal fejünkről a bajt, s ezt — ha már Eötvösök is lefizették — természetesen: absolutonalisoddal háríthatod el, véggképen. Oldoztassunk fel már valahára; te vagy a mi megbízottunk, Maecenásunk, őrszablyánk, amen!

Be unom én az ily pörös ügyekbeni kinlódást! Még akkor is kinomra volna, ha én volnék a nyertes fél, annyival inkább mert vesztő fél vagyok.

Quid agunt Musae? Erányomban régtől óta hallgatnak. Azaz firkálok biz én olykor, de táskámban raboskodnak, lapokba nem küldöm. E politikai zajban, zürben csak politikai vers érdeklí a hungarikalis olvasó közönséget, Űstökös, B. Miska, Borsszem Jankó et similia,

Minap, azaz bizony már jó régen: Mocsáry Gáborné (Szemere Zsuzsi) rokonom (atyja atyám testvére volt) írta a többi közt hozzám, hogy azon testvér Madácsok — ugymond — kikkel több év előtt házánál összejttem, már szinte elhaltak. Rokonai voltak ezek Madách Imrének? Vagy tán csak mint asszony szokta, Zsuzsánna rokonom írta hibásan nevöket. Emlékezem, hogy az idősebb testvér magasabb fiatal ember volt s Bach alatt sz. biró, a fiatalabb közepszer magasságu s élczelő, ironikus. — Ismerem én megyétekből Vörös Józsit is. Él-e még? mert ő már vén Miklós barátodnál is korosabb legény. Midőn jogász volt a híres Kövy alatt Patakon, egy szálláson laktunk. Meg is látogattam volt egyszer Horpácson s Sontagh Palit. De ennek már sok éve. Akkor még anyja is élt s egy koros leánytestvére. Patakon én igen szerettem ezt a Józsit, egész más lelkületü ember volt ő akkor; most nem találom benne a régít. Az egykor nyájás, vig fiatal ember helyett, komoly sőt pedant öreg embert találtam. Apollóban czimborádban: bennem, ki tudja, nem ilyenre fogsz-e találni csak pár év mulva is, ha addig nem veted rá fejedet, hogy még egyszer megkísértsd e tót falu felé zarándokolni. Koros ficzknónál már egy év is rontó sárkány, végig karmolász kedélyünkön, lelkünkön, leharapja a jókedv fülét, a csapongó vidám szeszély farkát. S még ahoz egy démon rakonczátlankodik most hazaszerte, a — szélütés, egyszerre főbe kopintja ugy a szárazat mint kövéret, — egyszer csak azt hallod, hogy versgyártó barátodat is nyakoncsipte, s akkor aztán kereshted a lasztóczy gödrös temetőben!

Igen vágnék (tán: »vágynám«, nemde szigoru grammatikus barátom?) Pestre menni, — szegény Szemere Bertát látni még egyszer. Mint halloom, már csak pár hó élete. Lehet hogy rám sem ismerne, mert, mint halloom, odáig van már, s nem öröm csak fájdalom volna fölkeresnem, — de még is óhajtanám látni. Leánya volt nálam néhány hó előtt s kis fia. Nos, aztán nehány baloldaliakkal is (a jobboldaliakat vigyék el a manók!) megismerkedni. De tégedet azért ne vigyen el a manó, sőt hozzon hozzám a barátság angyala. Dixi!

Isten, a magyarok istene (ki e dicső magyar kormány alatt alszik) veled, édes Pistám!

Szerető barátod

Szemere Miklós:

U. i. Azért említém csak Eötvöst, mert Sontagh Tivadar azt írta (már pár vagy több hó előtt), hogy az én tartozásomat egészen kielégítette. Ugy emlékezem, hogy 275 o. é. forintban. — S mivel arra kértem őt, hogy az eladott koziskai (?) kis birtok árából az Eötvösökre menendő részt ne is küldje el nekik, (irtam ezt az Eötvös fiának is, hogy ne is kérje, hanem igyekezzék szabadulni terhétől) — hanem egyenesen fizesse nektek, — azt hiszem oda is fizette. De lehet, hogy Eötvösök még nem tisztázhatták le egészen, mert Tivadarnak a vevő még eddig csak a birtok fele árát fizette le...

Ha — mint terveztetik — Lasztóczyhoz közel, alig félmérföldnyire fog menni a vaspálya egyik ága (Kassáról), akkor igen megkönnyül utunk, most egész Tokajig kell fáradnunk. — Be derék volna, ha hozzátok is vasut vinne!

II.

November 7, 1873.

Kedves Pistám!

Korom, jó adag életuntság, kezem reszketése, sőt olykor görcs ujjaimban — még röstebb levélíróvá tették Miklós barátodat, mint volt is. Minap valóban méltán s fájón lakolt röstségem: egy biharmegyei barátom szives levelére nem kevesebb mint egy egész évig készülvén több izben válaszolni, végre valahára csakugyan lekörmöltem válaszomat, s képzeld! levelem azon hátirattal borítékán küldetett neje által vissza: hogy férjét levelem odaérkezte előtt 3 nappal temette el. Korombeli idős ember volt már s pataki studens korom ótai barátom.

Röstségem s korom daczára is hosszas barangolást tettem mult évben. Chyzer Kornél nevű megyei főorvosunkkal együtt, mintegy harmadfél hó alatt (szeptember elején indulva) bejártam: Bukarestet, Várnát, Konstantinápolyt, Athent, Nápolyt, Rómát, Florenczet, Bolognát, Velenczét, Triesztet; — a főbb pontokat említve csupán. Turin is egyik főczélunk volt, de Rómába érve a »nervus rerum gerendarum« nagyon fogyóban volt már s Turin nagyon oldalt, félreesve utunktól. E télen készülök oda Mednyánszky Sándorral (szélbali képviselő), kit orvosa Olaszhonba hajt telni, de az országgyűlés miatt kétes, mikor indulhatunk. Kossuth nem többé Turinban, de hozzá másfél negyed órányira egy villában lakik.

Addig készültem Kossuthhoz is, hogy szépen megelőzőtt egyik névrokonom. Az öreg Szemere Miklós helyett tehát a fiatal Szemere Miklós (e 18 éves öcsém szinte Miklós) látogatta meg Kossuthot. Genfből indulva haza — ejtette utba Turint.

Pistukám! én körülbelül olyformán teszek most veled, mint pataki gyerek studens koromban a chria írásszabályainál tettem, a legelső pont t. i. a »benevolentiae captatio« volt. Ki akartam én így érdemelni előbb a feljebbi rövid irkafirkával jóakarodat, s úgy lépni át baráti kérésemre. T. i., édes barátom, eladván hármunk (én, sógorom s testvérbátyám gyermekei) Kis-Körös mellett fekvő ugynevezett bócsai homokpusztánkat Sárkány József nevű ottani birtokosnak, — az öszveg végső részletét bírói kézbe tette le, mert — ugymond — e pusztára az ottani telekkönyvbe 1800 o. é. forint van betáblázva. E teher már egy év óta tartja függőben a véglefizetést. Ki tette e betáblázást? Bekény János — mint irta — *nem*, s elismeri hogy a Beniczky perbeli terhünk lefiztetett általunk; Beniczky Márton s e pert vitt ügyvédje elhaltak, a Beniczky fiai pedig nem tudják — mint mondják — ki táblázta be ez öszveget, attyok-e, az ügyvéd-e? s hogy az említett perben terhünket letisztáztuk-e vagy nem? s ennélfogva nem mozdulhatnak. Csak a kezeidbe küldött absolutionalis nyugtákkal bizonyíthatjuk be tehát, hogy mind Beniczky (mert eleinte amaz, később ez volt a felperes) teljesen ki vannak elégítve. Légy szives tehát kedvesem, mielőbb visszaküldeni dőcéinkat, sőt (habár már pár év előtti leveledben is megirtad, hogy a gyarmati t.-szék által ujabban is feloldoztattunk) a t.-széktől is vennéd ki — ha ez ügyben szükségesnek látod részünkre — az elismervényt.

Felkerestem Sárkány (a vevőnk) levelét s ebből látom, hogy nem, mint feljebb irtam, 1800, de 3000 van betáblázva. — Mint fogsz te activus ügyes ember *ezen* csodálkozni, szinte képzelem! t. i. feledékenységgem, s mindazzal

mi anyagi — még ha tüzként égetné is lelkemet, — nem gondolásommal. Biz e levelet is régesrégén megírhattam — helyesben: családom s gyermekeim iránti kötelesség lett volna megírnom, — de ez az én mindent holnapra halasztó bűnös röstségem untalan opponens botot emel ellenem. Ut figura docet, így vagyok (s voltam mindég) írói pályámmal is. Ötszáz évre volna nekem szükségem arra, hogy annyit írjak, mint például irt már eddig Jókai, s ezer, hogy oly tömérdeket, mint Lopez de Vega irt össze. — Csak az egy vadászat az, mely annak idejében merkuri szárnyakat fűzött bokáimra. E szerént ha Homér vagy Osszián hősei közt szerepelnék, e két költőtől ez volna epithetonom: »Gyorslábu, röst kezű.«

De hát solatium miseris socios stb. Valjon nem ily szatírára vonta-e barátomat is — legalább a levelezést illetőleg — röstségük. Vegyem bármelyiket volt levelező czimboráim közül! a sok közt például az én szerelmes öcsémet s poétatársamat — Pajor Istvánt, ki ugyanazon levélírási röstségben nyavalyog Szemere Miklós tisztes vén bácsi erányában legalább, melyben jó magam. Azon ürügy, hogy tán ennek annak nem válaszoltam minden levelére, nem mentség! A sokkal juniorabb háromszor is írjon addig, míg a senior egyszer! Ez a jó arány! megálljatok csak! Lépjetek csak azon korba, melyben a Plato »bipes implume« állata így kiáltoz a biblia szavaival: »nem szeretem ezeket!« (öntesti állapotát érte), majd aztán lássuk: hány zsákkal telik!

De satis est ennyit körmölnöm e rézörru tollal! Isten s szíves barátságom veled édes Pistám! azt se tudom Gyarmaton resideálsz-e most is, vagy tán falun már — epigrammokot írva. Ha valaha, most írhatnál de jure csipős bökverseket e (most már tán fogod hinni) kormányképtelen, átkozottan gazdálkodó, sáfárokodó, nem »felelős« kormánya.

Szerető barátod

Szemere Miklós.

SZILÁGYI SÁNDOR.

SIGVÁRD.

— Népmese. —

Dr. Lázár Béla úr Siegwarról jelen füzetünkbe írt tanulmányát azzal kezdi, hogy Petőfi még ismert dámákat, kik lelkesedtek a Szigvárt klastromi történetén. Ne menjünk olyan messze. Még én is — ki a világon sem voltam, mikor Petőfi már eltűnt, — ismertem, ha nem is dámákat, de egy szegény öreg cselédet, ki meséi közt Cabinetstück gyanánt tartogatta s alkalmilag nagy lelki élvezettel recitálta el előttünk Sigvárd érzékeny történetét.

Kolziár Anna, rékasi születésű, írni, olvasni nem tudó cseléd, gyermekkorában Sárosdon, Fehérmegyében, pesztonka volt gróf Eszterházy László mellett. Ott a kastélyban, az úri család körében hallotta olvasni Szigvárt történetét, kétségkívül Barczafalvi Szabó Dávid sok tekintetben méltatlanul meghurczolt, művészetre törekvő fordításában. Erre vall az egész előadás stylje, mely, mintha csak a Barczafalvié volna, úgy el van lepve új szókkal, félmúlt idővel, valákkal stb.

Közleményem értékét abban látom, hogy ez az első mutatvány irodalmunkban, mely híven feltűnteti egy újabb irodalmi mű közvetlen átvitelét a nép

ajkára. Népmese-gyűjteményekben még három ilyenfajta mese fordul elő, t. i. »a hét bölcsek«, »Ernest herczeg« és »egy szerencsétlen kereskedő hajótörése«.

Mindezek, ép úgy mint Sigvárd, kiválóan érdekesekek nyelvi szempontból. Mert mindenikök azt tanusítja, hogy a XVIII. századi nyelvújítás terminológiáját első percztől fogva elsajátítani igyekezett s nagy előszeretettel tette magáévá a nép is. A szokatlan, az új, a köznépre s általában — bárminő rangú legyen, — a közemberre erős hatással van. A ki megfigyelte népünket közvetlenül, vagy *megbízható*¹ forrásgyűjtemények alapján, — igen jól tudja, hogy beszédét örömet tarkítja szokatlan, jelentésére nézve csak sejtett szókkal. Alsóbb népelemek, pl. vasúti, póstai alkalmazottak körében a hivatalos műnyelv fogalom-elemző összetételei sehoggy sem tudnak lábrakapni. Ellenben az *indóház* köznépi nyelven országszerte járatos, sőt tavaly, Verőczén egy tiszta magyarajkú bakter szájából hallottam, hogy *várterem*-nek mondta a várótermet.

Annak tehát, a ki ismeri népünket, nem fog feltűnni, hogy a tudatlan cseléd, kinek meséjét közlendő vagyok: előadásában sűrűn használ reá nézve homályos értelmű idegen szavakat, tele van beszédje latinismussal s a nyelvújítás olyfajta műszavait is forgatja, mint a minő pl. *büvhely* vagy a Barczafalvi-készítette *ironmány*. Egész közleményünk bizonyítja, hogy a vén anyóka jószerint azzal a nyelvel, — Barczafalvi nyelvvel él, — melyen süldő-leánykorában hallotta elmesélni az érzékeny történetet.

Úgy emlékeztem, hogy »Szigvárt« ponyva-irodalmunkba is átment. Azonban az ellenkezőről kellett meggyőződnöm. Míg Csontos Szigfrid — kivel a névrokonság folytán összetéveszthettem — számtalan kiadásban forgott a ponyván, Szigvárt tudommal sohasem került oda, legalább mi nálunk. Németországban, mindjárt megjelenése után, körülbelül 1777-ben, már a ponyván árulták Szigvártnak gúnyos versbe foglalt történetét. A 32 lapra terjedő F. B.—r. von B. (a. m. Friedrich Bernitter) jegy alatt kiadott ponyvairodalmi termék megvan a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában (Crim., 148, colligatum), a következő cím alatt:

Sieewart, oder der auf dem Grab seiner Geliebten jämmerlich verfrorene Kapuciner. Eine abentheuerlich, aber wahrhafte Mord- und Klostergeschichte, die sich vor etlichen Jahren im Fürstenthum Oettingen mit eines Amtmannes Sohn und eines Hofraths Tochter aus Ingolstadt zugetragen.

Der christlichen Jugend zur Lehr und Ermahnung in Reime gebracht, und abzusingen, nach dem Lied: Hört zu ihr Junggesellen. etc. (V. ö. e füzet 63. l.)

Előljáróban meg kell még jegyeznem, hogy Szigvárt történetét huszonhárom évvel ezelőtt hallottam a nevezett cselédétől, ki — mint említém — írni, olvasni sem tudott, s ennélfogva pusztán csak hallomásból jegyezhetette meg magának az általa — kora után ítélve — körülbelül az 1820-as évek elején hallott mesét. Irástudatlansága kiolvasható előadásából, melynek e passusa: »a czedulára *néma hangokat irt az irás szerint*« — föltárja előttünk, minő fogalmai vannak egy irástudatlan embernek az irás mesterségéről. Az ily egyszerű ember az olvasás tényéből vonhatja le a következtetést, hogy az irásban *néma hangok* vannak letéve, melyeket a beavatottak meg tudnak szólaltatni.

¹ L, erre nézve Kálmány Lajos (Szeged népe, III. 194) találó megjegyzését,

Volt egyszer egy szegény öreg asszony, a ki hét éves fiacskájával árván maradt. Mint édes anyja, mert érezte bajainak tódulását, bejárult a klostromba a provinciálísho¹ s megkéri vala, hogy mivel ű érzi halálát, viselné gongyát elmaradt árvájának.

Az édes anyja csak rövideden elhalálozott és azon árva gyermeknek fel-fogák ügyét a kommentbéli² szerzetesek. Neveltették űtet minden isteni félelemben annyira, míg több időt érvén megemberkorodott a klostromban, a hol a szerzetesek nagyon szerették űtet, szelíd és jámbor lévén. Ezen lelkipásztorok között a főrendbéli szerzetesek járandók voltak egy nagyságos úrho³. Egy időben ebédre voltak hozzá híva, mikor a nagyságos úr ebéd közben panaszolódott, hogy egyetlen fia mellé nem tud egy jó instuktort² találni, s igen meg-szolgálna nekik, ha tudnának valakit a ki szelíd lenne, mivelhogy mingyárt arra gondolt, hogy fia mellett van egy nagyobb leánya. Mingyárt a gvárdián mondá, hogy más jobbat meg értelmesebbet, meg szelídebbet nem lehetne említeni, mint a minő Sigvárd.

Kérdi a nagyságos úr, hogy »ki lenne az a Sigvárd?« S mondák a szerzetesek, hogy az egy szegény özvegy asszony gyermeke volna, a kit űk hét éves korától fölneveltek és mán huszonkét esztendőös. Azolta mindég az ű kezek között van, de semmi panaszt nem mondhatnak reája. Ezzel a nagyságos úr tüstént befogat és mongya, hogy minden vevalójával hozzák el a klostrombul. A míg befogtak, a nagyságos asszony leányával egy szép szobát bútorozott be a tanító számára.

Mikor a gvárdián Sigvárd szobájába lépett, az akkor is imádkozott s kérte az Istent, hogy ne feledkezzen meg rulla. Az ajtón zörgetvén, fölkel a térgyepőrül, s a gvárdián imígyen szóllott ű hozzája: »édes szívem Sigvárd! szedd össze mindenedet, felülsz a hintóra és egy jó urasághoz viszlek házi tanítónak.«

Sigvárd felült az hintóban, az égre nízett és egy szóllott magába: Istenem! ilyen úri hintóba' se ültem még, pedig huszonkét évkoromat maholnap betöltöm!

Odaérkezve, megnyitották a kaput, a hol már kint várták Sigvárdot. Meglátá Sigvárd a kívül lévöket, köszöne és elfogadá a nagyságos úr, és mondá: »Isten hozott!« — »Magam is igyeksztem,« felelé Sigvárd.

Meghallván a nagyságos asszony a tanító érkezését, elhagyta leányát s fiacskájával Sigvárd elé méne az ebédlőben. Szóla ekkor a gvárdián: »fiam! ez a te asszonyod s ez a gyermek lessz a te kezed gondviselése alatt, kit oktadni és minden jóra kell tanítanod.«

Kézcsókolással járult Sigvárd a nagyságos asszonyho'. Az pedig szólla: »no fiam Isten hozott!« — »Magam is igyeksztem, nagysága!« Felelé a nagyságos asszony: »édes fiam bizonynyal nem rossz helyre léptél, mert ha igyekezel, fáradságod jutalmát megkapod; mostan pedig ülj le és egyél, ha elég lessz az ami az asztalon van.« ű pedig azt gondolta magában, hogy bizony századrésnyi is elég volna.

És kérdik vala tülle: »fiam Sigvárd! mit kívánsz, hogy neked hű szolgálataidért adakozzunk?« Megszóla a gvárdián: »szívedhez kapcsolom nagyságos

¹ conventbéli.

² instructort.

uram! mert idáig én ápoltam hét éves korátul s olybá nízem, minthacsak édes gyermekem volna; a mit rászánsz, nem húzod hátra kezedet tülle.«

Azzal megköszöné az ebédet, az asszony pedig kiméne ű vélle: »No fiam: megmutatom szobáját, minden a mi itt van, mint sajátodat úgy használd.« Ū asztán elrejté¹ kis holmicskéjít és engedelmet kért, hogy elmenne, mert még könyvei maradtak. A klastromban összeszedte könyveit és egy fráter el segített neki vinni, a kit azzal a pár krajezárral a mit tanítással keresett, megajándékozá.

A nagyságos úr fia pedig nagyon megszerette az asztalnál s kérte az attyát: »atyám! hagy mennyek a tanítóho'.« S elvezették a Sigvárd szobájába, a kinek lelkire kapcsolták, hogy valahogy a gyermek tülle rossz szavat ne halljon, rossz példát ne lászson. Sigvárd a gyermeknek ezután is szorgalmatosan viselte gongyát, úgy hogy nagy kedvibe vólt a házi népnek szelidségiért. Sigvárd pedig mindég arra gondolt, hogy attyát nem is esmérte, annyára se emlékezett s mikor szobájában egyedül vólt, sírt keservessen.

Így hát három fertály esztendő telt el, de még akkor se szóltak egymásho' a kisasszonynyal, mert másutt mint az asztalnál nem is láthatták egymást. Pedig a kisasszonynak nagyon megtetszett Sigvárd és gyakran küldött egy árva szobaleányátul czéduát, melyre *néma hangokat irt az irás szerint*.

Betelik az eggy év: a nagyságos úrnak neve napja volt Szilveszter estéjin s ekkor gyütt össze Sigvárd először a házi úr leányával, a ki az ajtónyílás között megvallá neki, hogy »szeretlek.« — Vizzonolja Sigvárd: »óh nagysága! az én szívem is, mint a kiégett tűz hogy elhamvad, semmivé vált.« Azzal megfogák egymás kezit, de hogy a szobaaajtó nyílt, csak elereszték s elmenének egymástul. Így aztán csak czéduával értették egymást ezentül.

Egyszer szól a szobaleányának a kisasszony, hogy »édes leányom vidd el ezt a czéduát a tanítónak;« a mely czéduában ezt írta a kisasszony: »Szerelmes Sigvárdom! én délután hat órákkor a kertbe megyek, atyám, anyám kikocsikázik a külső majorságba, a kertbe' majd találkozhatunk, hogy legalább én egyszer beszélhessek te véled.«

Elolvásá Sigvárd s mondá a szógáloleánynek, hogy eggy perczig lépjen ki, hogy itt ne érék, s majd az ablak héjazattya hasadékján fog kivetni eggy czéduát a melyet a kisasszonynak vigyen. Ezután, elolvásván a levelet, azt írta, hogy ű is várván várja a bóldog órát, melyben szíve érzéseit kibeszélheti. Megírván a levelet, kitette a hasadékon és a leány, a ki az ambituson járkált, észrevévén, bevette.

Estefelé hat órákor csakugyan készültek a háziak, s kérdék Sigvárdtul, hogy kikocsikázik-e velük a külső majorságba. De vizzonolja Sigvárd: »nagyságos uram nem lehet, nagy feladat van a gyermeknek, megtart másfél óráig, azt nem lehet félbeszakítani.« — »Jól van Sigvárd, csak hüven igyekezzél, én is igyekezem erányodban.«

A mint kikocsikáztak, a kisasszony lement a kertbe, utánna Sigvárd a fiúcskával. A fiúcska aztán jádzoatott eggy kis báránykájával, Sigvárd és a kisasszony pedig egymásnak megfogadták, hogy egymást soha el nem hagyják.

De a míg a szerelmüket vallották, nem tudták, hogy ű utánunk van eggy leleskedő sátán lélek, a ki kihallgatá beszédgyüket. Így tehát a két szerelmes

¹ berakosgatá; v. ö. „rejtőke, a. m. rejtékfiók“ Kriza: Vadrózsák, 514. l.

ifjú párnak nem sokáig tartott boldogsága, mert pár nappal ezután, a sétaterén a leleskedő szekretárius, a ki a nagyságos úr lányát el akarta venni, de az szóba se állott vele, — bevádoló űket. S mondá neki: »én szomorú hírt jelentek nagyságának.« — »Honnan és mifelől?« — »Leányod és Sigvárd felől. Lám jobb lett volna ha neked adod lányodat, akkor most nem kellene féltened.« — »De hogyan és miként tudod te mind ezeket?« — »Fontos szókat mondottak egymásnak és szerelmet esküdtek.« — Mondá a nagyságos úr: »hiszen ezen én könnyen segíték.«

Felméne tüstént a nagyságos asszonyho' s mondá: »Szívem! nem jó hírt hozok.« — »Hogyan, tán valaki elhalálozott?« — »Még ennél is nagyobb: Sigvárdurul és leányunkrul így meg így hallottam. Lányodat tehát klastromba viszem, Sigvárdot pedig elparancsolom a háztul.« Felelé a nagyságos asszony, hogy »hiszen ez nem is lehet igaz: az én egyetlen leányomat éppen csak ezért, nem adom klastromba, hanem Sigvárdot elparancsolhatod.« Csakugyan Sigvárdot elparancsolták.

Hívatta a nagyságos úr Sigvárdot s mondá neki: »fiam! nem jót hallék és féltém gyermekemet.« — »Uram, tiszta ártatlanság!« viszonoló Sigvárd. De azért csak kifizeté duplán és elbocsátá házátul. A nagyságos úr háza előtt pedig egy gróf lakott, kinek két fia volt, s a ki többször hitta Sigvárdot, hogy nem annyit, ha négyannyit adna neki. Sigvárd pedig méne egyenest a grófo', s annak mondá, hogy »gróf úr, ha akarja, ímhol mingyárt általlépek«. A gróf örömmel ráállt, Sigvárd pedig a szolgát által küldé ruháiért, a szobaleánynak czédulát adván kezeibe, hogy azt a kisasszonynak adja által.

A kisasszony pedig el volt zárva egy nagy üres szobába s a czédulából érté, mert nem is tudta, hogy Sigvárd csak a szomszédba ment. Sigvárd azonban néhány nap múlva megígérte, hogy átmegy hozzája.

Mivel a két ház közel volt, Sigvárd a ház héjazatjárul a másikéra lépett és ott leereszkedett a kisasszony szobájába. De ezen is rajt' vesztettek, mert a szekretárius kileste és besúgta a nagyságos úrnak, hogy »uram! tudd meg, hogy lányod szerencsétlen lessz, mert képzeld csak, Sigvárd most a ház héjazatján jár be hozzája.« Az úr asztán elmondta a feleséginek s elhatározták, hogy nincs mást mit tenni, hanem »a mid van szedd össze, elviszünk az apácákho' ide s ide a városba.«

A leány asztán míg készülődött, hamarossan írt egy czédulát, melyben azt írta, hogy »elvisznek ebbe s ebbe a városba az apácákho', így tehát ez az utolsó levelem hozzád, szorítsd szívedhő' s valahányszor megnézed, mindég engem képzelj alatta; küldj nekem is írást.« — Sigvárd válaszola czédulával s mondá: »szívem, én oda is követlek.«

Csakugyan azon éjjel el is vivé a nagyságos úr leányát, mit Sigvárd a szobaleánytul meg is tudott. Eltökélte magában, hogy elhagyja ű is a várost s elbolyong, valahogy csak ráakad, szó után, arra a helyre, hova kedvesét vitték. Bement ennekokáért a grófi kasznárho' s kérdezgetődött az után a hely után. Az elmondta neki, hogy erre és erre van s kérdezte, hogy »miért kérdi a prefektus úr?« — mert már ekkor ez volt Sigvárdnak a titulája. — Csak olyan nevezetes előttem, — mondá Sigvárd.

Mihent a kasznártul megérté a város fekvését, haza ment, összepakolta azt a holmijit a mit elakart vinni, a többit pedig szétosztotta a szegény cse-

lédek között. Früstök után jelenté a grófnak, hogy elhagyja a házát, — de még ekkor nem tudták, hogy a szomszéd nagyságos úr leányát is elvitték. A gróf is megköszönte Sigvárdnak az eddigi szívességét, s fogadott neki egy kocsit, melyen Sigvárd elutazott.

Mikor annak a városnak a piacznán a hová szándékozott, Sigvárd leszállott s éppen fogadó után nézelődött, hát látja, hogy ű utánna gyün kardosan egy fiatal, ű nálla ugyan korbélibb úr. Rákiált ez a kardos fiatal úr: »barátom Sigvárd! hol vetted itt magadat?» Ű meg megállt, visszafordult, de nem emlékezett vissza arra a ki megszólította. Az pedig viszónolá: »nem ömsersz ugyebár? pedig itten ebbe s ebbe a városba együtt tanúltunk.« Akkor emlékezék Sigvárd ezen kedves jó barátjára, kivel gyermekkorában együtt tanúlt. Kérdeze asztán túlle, hogy »hát itt lakozol?» — »Itten barátom, hát te hol lakozol?» Felelé nagy búsan Sigvárd: »barátom! én szerencsétlen zarándok vagyok!« — »No akkor jöjj házamho'« — felelt a fiatal, — »közel van, és én ebben a városban városi fiskus vagyok.«

Akkoron felszedé egy szolga Sigvárd holmiját s elvivé azonnal a fiskus házáho', a hol asztán szegény Sigvárd elbeszélte a véle történt dolgokat jó barátjának. Elmondá a véle történt esetet a miért most bújosik.

»Barátom ne félj! — mondá a fiskárius — tudsz-e valami kerti munkát, mert az apácák kertésze éppen most halt meg és én befolyásommal beintézlek hozzájuk.« Ez megcsillapítá Sigvárd szívbeli fájdalmát, meg a fiskus is szívesen fogadta útet. És kéri a feleségét, hogy a még ű oda lessz, ezen ifjúnak nyájjassan járna el ügyibe.

Ezután délben elméne a fiskárius az apácza fejedelemasszonyho', hogy beszélne vélle. Beszédközben kéri vala a fejedelemasszony, hogy a fiskárius úr nem tudna-e valami kertésznek való embert, mivelhogy az ű kertészsűk meghalálózott s tízed-napja, hogy kertész nélkül volnának. A fiskárius pedig viszónolá, hogy tudna ű egyyet, a ki éppen most gyütt külső országokbul.

Megörült ennek a fejedelemasszony, és mondá, hogy azt ű meg fogja fogadni fizetésért koszt nélkül, s reggel hat órákkor és este hat órákkor ki kell takarodniá a kertbüil, mert az apácák — a kiknek férfiarczot sem szabad látni — akkor sétálnak. A fizetést azonnal előre kiadta, s mondá a fiskáriusnak, hogy kilencz órákkor jelenjen meg vélle, a portás apácza majd bevezeti.

A Sigvárd tehát kertész lett s tanakodott magába', vajon fog-e találkozni kedvesivel. De azért a rendet megtartotta s mindent akkurátosan el is végezett.

Az apácák kertyeibe napközbe egy szógáló járt le zöldségért, a kihez Sigvárd mindég szépen beszélt. Egyszer asztán megszólította, hogy ebbül és ebbül a városbul nem vólna-e itt egy apácza? A szógáló leány azt felelé, hogy csakugyan van, de a miolta idehozták mindég beteg, s ha nem gyünnek érte, meg is hal.

Sigvárd mondja másnap a szógálónak: »édes húgoeskmám! maga sohase találkozik avval a kisasszonynyal?» Az pedig monda: »dehogy nem, hiszen én viszem be neki óraszámra hol a herbateát, hol a levest.« Megkérte és megajándékozta néhány darab huszassal Sigvárd ez alkalommal a leányzót, hogy vinne el egy czédulácskát, hogy azt senki se lássa, és csakúgy hozza vissza.

A mint a leány felment, a levest éppen be kellett vinni a beteg apáczáho'. A mint bevitte a szógáló, így szólott: »kedves kisasszony, ide egy új kertész gyütt a ki kisasszonynak ezt a czédulát küldötte.«

Megörült a czédulának a kisasszony s kérte a szógálót: »édes Zsófiám! adja ide legszebb ruhámat, azt magának ajándékozom,« s összehajtván átadta a leánynak. Aztán azt kéré tülle, hogy ültesse föl az ágyban, s adjon téntát, papirost és hozzá való eszközöket, mert az asztal sarkán fog írni czédulát. A még pedig írni fog, addig kiküldé a leányt vigyázni. De senki se gyütt, s megírhatta a mit akart, mert azt kívánta Sigvárd, hogy legyünne a kertbe, hogy láthatná. A kisasszony tehát azt írta, hogy a kő státua mellett, három fügefánál van az ő állomása, Sigvárd a státua möggé elbújhat, s ottan beszélhetnek egymás között.

Sigvárd megkapta a leánytul az irományt, s másnapra határozta az összegyűvést. Másnap hat órákkor gyütt jelteni a konyhaleány a kertésznek, hogy távozzon, mert az apácák sétálni akarnak. »Jól van húgom!« — mondá Sigvárd — »megyek én is, és bezárom a kertajtót.« De csak arra felé ment, s vissza-került a státuához, hol asztán leült.

Azelőtt egypár órával, a fejedelemasszony beméne a beteg apácához s meglátván azt felötözötten kérde tülle, hogy mit akarna? Az pedig azt felelé, hogy érzi jobbúlását s szeretne a kertbe menni. A fejedelemasszony örült ennek s mondá: »le fogjuk vezetni, hogy a levegőre gyűhessen.«

A mint két apácza levezette, leült egy helyen s magára maradt, de csakhamar körülkerült, rézsúnt fordult a státuához. Ott leülvén, kezét a bokrok közé nyujtá és Sigvárdal sok sírás között nyujtották egymásnak panaszait. Sigvárd ezután azt mondá, hogy csak bánjon jól a szobaleánnyal, akkor megszabadul, s egymásé lesznek.

Amint a beteg apáczáat felvezették, az jobban érezte magát, minék a fejedelemasszony megörülvén, engedélyt adott, hogy a mikor kívánsága van a lemenetelre, bátran szóljon és levezetik. Így hát a két szerelmesek többször beszélgettek egymással a titkos búvhelyen, úgy hogy a beteg egészen új erőre kapott. E miatt megegyeztek abba, hogy egy szép estve a kisasszony összekészítse ruháját és mennyen ki titkon az épületből. És Sigvárd kocsival és létrával gyün és elviszi magával.

De ezt a szógáló nélkül nem tehették meg.

Elgyütt a fiskárius a maga lovain csendes alkonyon. Sigvárd a létrát kívülrül odatámasztá a falho' és azután belüire is eresztett egy létrát. Mán akkor az apácza ott állott a leánnyal, a ki elhozta ruháját, és Sigvárd felment a létrán, mondván az apácának, hogy csak lépjen fel bátran s előbb adja ide a ruháját, a leánynak pedig ajándékot dobott.

De a szógáló olyan rossz lelkű volt, hogy mikor az apácza a létrán megindúlt, bezaladt hírt adni, hogy elszökik a beteg apácza. Hamar kiszaladtak a többi apácák, mit Sigvárd észrevéven leszaladt a létrán, hogy helyet adjon a kisasszonynak, de az ijedtibe' menni se tudott. Sigvárd berohant a kocsiba, a fiskárius azt gondolta, hogy az apácza is ott van, közibevágott a lovaknak, mire Sigvárd elájúlt, meghallván az apácák rosszelkű kiáltását: »Jaj! meghólt!« Azt tudta¹ leesett és meghólt!

Így hát elmentek haza és Sigvárd elbúcsúzott a fiskáriustul, mondván: »ha ő meghalt, én se akarok tovább élni.« Pedig nem volt igaz, s a kisasszony

¹ a. m. úgy vélte.

ágybaeső beteg lett. De Sigvárd ezt nem tudta, ezért mindent eladott a mi csak vele volt egy öltözet ruhán kívül, s elment országvilággá bújdokolni.

Bolyongásában egy faluba ért, hol a kápolna igen fel volt ékesítve. Vízet kért és kérdezősködött az öregtől, mikor a vizet nyújtván. Az elmondá, hogy egy öreg papjuk van, a ki szereti a jövevényt, csak térjen be oda. Sigvárd tehát a paróhiára szállt s az öreg lelkész jó szívvel fogadta.

»Fiam mi neved?« — kérde Sigvárdot — »de szomorú vagy.« — »Van okom reá: már régen bújdoklok.« — »Jót mondok én neked; látom tanult vagy: én téged a miseszolgálatra betanítlak.« Sigvárd felelé, hogy azt már úgysis nagyrészt tudja, mert hét éves korátul huszonkettőig papok nevelték. — »Annál könnyebben tanúlod meg, — felekkertetlek, — segíj rajtam még élünk.«

Sigvárd eltökélte magát és a jószívü papnál maradt, és ezentúl nagyon szorgalmas papocska vált belülle.

A még ű itt vala, addig az apácza klostromot rövid időn megütötte az isten nyila. Százhárom apácza volt, de százeggy elégett s csak kettő maradt meg: egy nyolczvan éves öreg apácza és Bátori Mária, Sigvárd kedvese. Ennek a két apáczának tehát helyet kerestek, de egész Sigvárd falujáig alkalmas kápolnát nem találtak, a hol a sekrestyébe a két apácza megvonhatta volna magát. Egyszer az öreg pap levelet kap, hogy a két apácza úgy se sokáig él, tehát fogadja be őket. Az öreg szívessen be is fogadta őket, de Sigvárd, kedvesének halálát vélte, arra nem is gondolt, hogy az egyik apácza az ű kedvese légyen.

Alighogy betették őket a tiszta szobába, az öreg apácza harmadnap lelki atyát kért, az öreg pap meggyóntatta s meg is halt. Nemsokára a fiatalabb is gyovónni kívánt. S az öreg pap azt mondá Sigvárdnak: »hallod-e fiam! eridj ki s gyóntasd meg az apáczákat.« Sigvárd tehát, kezébe vévén a szentséget, kísétált.

Mikor a haldoklóho' ért, mondá neki, számlálná el bűneit első ponttul fogva. A haldokló Bátori Mária pedig nem mondott egyebet, mint hogy a legtisztább szeretettel szeretett egy ifjú embert, és az űtet, kit ez életben Sigvárdnak neveztek.

Ezután volt-e több szentség, meggyovónt, megáldozott-e a haldokló? azt nem tudhatni; hanem mikor a gondviselő beméne, Sigvárd elájulva feküdt a földön. Szóla aztán hozzá: »jőjj magadho'!« és a mint felocsudott azonnal az ágyho' szaladt, de mán akkor a haldokló kiszenvedett.

Szóla ekkor Sigvárd az öreg papho': »öreg atyám! bánnyatok el véle s majd lesz reá gondom eltakaríttatására. A maga költségin koporsót csináltatott s kocsira ülven végig siratta, s az öreg atyának kijelenté, hogy a mi titkokat elbeszélte neki, arról a lélekrül szólt, a kit kikísérnek, — azért lett ű bújdosóvá az apáczák gonoszlelkűsége miatt.

Csak kimentek a temetőbe és mikor kiértek a temetőbe, szóla Sigvárd: »öreg atyám! a mi testünk egymás mellé jut a földbe.«

Mikor megásták a sírt, Sigvárd kirakta virágokkal, s szóla a gondviselőnek: »öreg atyám! áss még mellé egyet.«

Másnap kelvén, Sigvárd nem tudta eltemetni, hanem addig a kis kápolnába

ment. És mikor visszafelé gyűttek a temetésről, s a sírt már bétakarták, annak oldalára fektette a feszületet és zokogott keservesen :

Ím koporsód ajtajánál áll hív szeretőd,
De mán látom bé va zárva setét temetőd.

Ó kegyetlen^o bárkák! ¹
Kik mély sírban^o zárták
Hívemet, —
Szívemet
Gyászban boríták.

Nem hallok már szózatodat kedves Máriám!
Mert a sírnak boltozattya vészi hangodat.

Azzal kiterjeszté két kezeit, ráborúlt a sírhalomra s kiadta lelkit.

A fentebbi verses végbúcsú Ányos Pál »Egy hív szívnek keserve kedvesse sírjánál« című költeményének első és harmadik versszakából van alakítva. Az első költemény Ányosnál így hangzik :

*Ím koporsód ajtajánál áll hív szeretőd!
De látom, hogy bé van zárva setét temetőd.
Nyisd fel! készen vár már ölem, hogy ölelhessen;
Szívem pedig, hogy itt veled elenyészhessen;
Ah! kegyetlen Párkák,
Kik e sírba zárták
Szívemet,
Kedvemet
Füstbe oszlatták.*

A mesében előforduló vers két utolsó sora, a harmadik versszak elejéből vett reminiscencia, mely Ányosnál így áll :

*De nem jó hívemtől szózat, nem jó felelet,
Melly keresztül hatná ezt a gyászos fedelet;
Oh, pedig melly jól ismérte előbb szavamat!
Most hágy először egyedül sírni magamat!^o stb.*

BALLAGI ALADÁR.

Szerkesztői üzenetek. Lapunk nyomdát cserélvén, ott az általunk választott betűnemből közép nagyságú (bourgeois) betűk nem voltak készletben. Hogy a lap meg ne késsék, kénytelenek voltunk az »adattárt« szemrontó, kicsided betűkkel szedetni. Intézkedtünk azonban, hogy már a jövő számban ismét alkalmazhassuk a középfajta betűket. — Beküldött művek ismertetése legközelebb. — *R. K.* az ígért ismertetést apr. végéig kérném. — *K. P.* lapunk zártakor vettük. — *Aesh. mot.*; *Pog. kor. k.*; *Loy. t.*; — nem közölhetők.

¹ Párkák.

^o Ányos Pál munkái (Magyar Minerva I.) Bécs, 1798. 81, 82. l.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS
AZ
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

MÁSODIK ÉVFOLYAMÁRA.

Szerkeszti

BALLAGI ALADÁR.

E negyedévenként 8—10 ives füzetekben megjelenő folyóirat felöleli az egész magyar és idegen nyelvű hazai irodalom történetét, a tárgy történelmi oldalára fektetve a fősúlyt. Ily alapon nyernek benne helyet a hazai irodalom-történet és segédtudományai körébe vágó feldolgozott értekezések és kritikák, valamint jegyzetekkel kísért irodalomtörténeti kisebb eredeti emlékek.

Előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr. A pénz-utalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalának (M. Tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Ballagi Aladár** egyetemi tanárhoz (IX. Kinizsi-utca 29.) czimzendők.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

AZ

„ATHENAEUM“

—→ ELSŐ ÉVFOLYAMÁRA. ←—

Szerkeszti

PAUER IMRE

osztály-titkár.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a f. év elején a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot indított, hogy e tudományok irodalmi fejlesztését ezzel is előmozdítsa. A folyóirat megjelenik nagy nyolczad-rét alakban, évnegyedenkint nyolcz tíz ives füzetekben és egész évi folyama harminczkét ivre terjed. — **Előfizetési ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.**

A pénz-utalványok, reclamatiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak (Magyar Tud. Akadémia palotája) czimzendők.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

A

TETTESSÉG ÉS RÉSZESSÉG TANA

czímű munka második kiadására.

Irta

Dr. WLASSICS GYULA.

A kitüntető elismerés, melyben úgy az Akadémia, mint a szakközlönyök kritikája a nevezett munkát részesítette, de a közönségnek folyton megújuló kereslete is szükségessé tették a munka második kiadásának sajtó alá rendezését. A munka ez év folyamán fog megjelenni s bolti ára 5 frt lesz.

A megjelenés előtt a M. Tud. Akadémia könyvkiadóhivatalánál jelentkező aláírók 5 forint bolti ár helyett 4 forint előfizetési áron kapják meg e munkát.